

МАРИЙ САНДАЛЫК МАРИЙСКИЙ МИР

9 ПОГЫН 10-шо деч вара ТОПЕШ

КОРНО КУЖУ, ЖСАП ШЫГЫР

№2 2012
вудшор - пеледыш
апрель - июнь

Информационно-аналитический журнал о Республике Марий Эл и марийском народе

Марий Сандалык –
Марийский Мир

№ 2 (16), апрель – июнь
2012 года

Учредитель:
Правительство Республики
Марий Эл

Издатель: Государственное
унитарное казённое пред-
приятие «Газета «Кугарня»

**Адрес редакции
и издателя:**
424006, Республика Марий Эл,
г. Йошкар-Ола,
ул. 70-летия Вооружённых Сил
СССР, д. 20

Телефоны:
(8362) 641-837, 777-457

E-mail:
loskutov@gov.mari.ru
mochaev@bk.ru

Языки:
марийский и русский

Журнал зарегистрирован Управ-
лением Федеральной службы
по надзору в сфере массовых
коммуникаций, связи и охраны
культурного наследия по Респу-
блике Марий Эл. Свидетельство
ПИ № ТУ 12-0003 от 15.08.2008

Главный редактор:
Лоскутов Сергей
Витальевич

**Заместитель главного
редактора:**
Мочаев Валерий
Александрович

Редакторы номера:
Валерий Мочаев,
Сергей Шанчара,
Мария Ожиганова,
Зоя Глушкова

Дизайн, вёрстка:
Илья Смирнов

Журнал отпечатан:
ООО «Типография «Вертикаль»
г. Йошкар-Ола, ул. Мира, 21.
№ заказа
Тираж 3.000 экз.

Фото в номере:
Денис Речкин,
Михаил Скобелев,

**Иллюстрации на
обложках:**
1 стр. - Композиция Валерия Ям-
барса «9 Погын деч вара 10-шо
шеш. Корно кужу, жал шы-
пыр» (После 9-го съезда наста-
нет 10-й. Дорога долга, времени
впритык). Использована карти-
на Юрия Таньгина «Йошкар кай-
ык» (в русской версии - «На же-
нитьбу»);
2 стр. - Денис Речкин.
3 стр. - Валерий Ямбарс.
4 стр. - Денис Речкин.

Вуйлымаш Содержание

- 2 **Ит шогал пел корнеш, але шуко паша.**
Обзор Зои Глушковой о работе IX съезда народа мари.
- 12 **Онъыжа / Биографический портрет председателя
Всемарийского совета**
- 13 **Ик пушенге чодыра огыл, ик айдеме калык огыл... /**
Тезисы Онъыжи Александра Иванова
- 15 **IX Марий калык погынын пунчалже /**
Постановление IX съезда марийского народа
- 16 **IX Марий калык погынын резолюцийже**
- 18 **Мер Кангаш. 2012-2016.** Члены Всемарийского Совета и
Ревизионной комиссии, избранные на 2012-2016 годы.
Биографические справки, контакты.
- 24 **Шкетын кодмо шижмаш пеш шучко улмаш /**
Лариса Яковлева о себе и немного о политике.
История женщины от Ирины Москвиной.
- 28 **Йошкар-Ола – рүдö ола / Йошкар-Ола –**
столица. Обзор мероприятий Красного города.
- 30 **Пеледалтше пайрем.** Популярный праздник глазами
Мариолы и Михаила Скобелева
- 32 **Шочмо тулсавыш / Родные зарницы.**
Усталыкым Моско тапта / Марийские студенты
в Щепкинском училище. Мария Ожиганова.
- 35 **Марий-влак Россий мучко илат / Марийцы на просторах России.**
Старый Куклюк: вкус родины / Сергей Шанчара о селе
в Елабужском районе Татарстана.
- 40 **Генерал. Палыме лийза / Знакомьтесь: Вячеслав Шамиев.**
- 42 **Калык мунлык / Народная мудрость.**
Шуктет гын ойöрöм – илышет лиеш поро /
Защита от недобрых сил. Исследование Риты Ялаевой.
Эртык / История.
- 47 **На пользу соплеменников.** Руслан Бушков о родоначальнике
марийской топонимики Тимофее Семёнове.
- 50 **Марий калык сар деч варасе ийлаште /**
Послевоенная жизнь марийского народа.
- 52 **Юбиляры номера.**
Марла календарь.
- 55 **Художник.** Судьба Константина Егорова.
- 57 **Книгагудо / Дом книги.** Валерий Ямбарс
представляет книжные новинки.
- 60 **Йошкар-Ола марла мошта / Два языка столицы.**
Акция Всемарийского Совета и организации «ВийАр».

Редакционная коллегия:

Васютин Михаил Зиновьевич, Заместитель Председателя Правительства Республики Марий Эл, министр культуры, печати и по делам национальностей Республики Марий Эл, член Всемарийского Совета

Гайсин Александр Яковлевич, председатель сельхозкооператива «Гаяна» Янаулского района Республики Башкортостан, краевед, член правления Марийского историко-культурного центра Республики Башкортостан

Кудрявцев Владимир Геннадьевич, доктор искусствоведения

Кульшетов Валерий Дмитриевич, председатель Союза композиторов Республики Марий Эл

Лоскутов Сергей Витальевич, начальник управления общественных связей и информации Главы Республики Марий Эл

Маркин Владимир Анатольевич, начальник управления печати и массовых коммуникаций Министерства культуры, печати и по делам национальностей Республики Марий Эл

Матвеев Михаил Иванович, директор-главный редактор государственного унитарного казённого предприятия Республики Марий Эл «Газета «Кугарня»

Мочаев Валерий Александрович, заместитель директора автономного учреждения Республики Марий Эл «Марий Эл Радио», заместитель председателя Всемарийского Совета, заместитель главного редактора

Радыгин Анатолий Ильич, полномочный представитель Республики Марий Эл в Удмуртской Республике, член Всемарийского Совета

Русанов Юрий Петрович, директор Марийского национального театра драмы им. М.Шкетана, заместитель председателя Всемарийского Совета

Сануков Ксенофонт Никанорович, профессор Марийского государственного университета, доктор исторических наук

Таньгин Александр Иванович, Глава, Верховный карт централизованной религиозной организации Марийской традиционной религии Республики Марий Эл, член Всемарийского Совета

Юзыкайн Эрик Алексеевич, начальник отдела межнациональных отношений Министерства культуры, печати и по делам национальностей Республики Марий Эл

Юсупов Юрий Авазович, редактор газеты «Марийский мир», Нижегородская область, член Всемарийского Совета

Яковлева Лариса Николаевна, начальник Управления развития проекта «Информационное общество» филиала в РМЭ ОАО «Ростелеком»

ПОГЫН КЎШТА:

Ит шогал пел корнеш, але шуко паша

2012 ий шочмо калыкнан Индешымше погынжо эртыме дене историй лончышко возеш. Ныл ийлан ик гана түрлө кундемлаште илыше марий-влак, шочмо калыкын ўдыр-эргыже улмым шижын да улымен, ончыкылык илыш нерген тургыжланен, тиде кугу форумышко, айо пашашке, чумыргат. Писын вашталт толшо тўняште йылмым, тўвырам, юмыйўлам, марий чоным аралыме шотышто мо сай ышталтым, мо уда пернымым иктешлен ончалаш, калыкна кум шўдў утла делегатлан ўшанен. Образований, наука, культура да искусство пашаен, кучемын тўвыра йодышыжым вўдышў специалист-влак мер пашаште кажне кечын тисте семын лойгат. Нунын деке ял озанлык, медицина, экономика, бизнес, правам аралыше ен-влак, тыглай пашазе ушнат, кертмышт семын мер пашашке изи огыл надырым пыштат.

Погынлан ямдыпаптамаш

Ныл ий жалыке марий илышын виякмыжым верысе конференциялаште иктешленыт. Нунын кузе эртымыже, йодыш-влакым пўсын шындыме але лўмжылан веле тарватыме тиде верысе мер пашам вўден шогышо, шукыж годым Мер Кангаш егын йўлышў але малыше чонжо деч шоген. Ныл ий жап лийжак маншонен пашам ыштен гын, ала-можо лийынак шуын, уке гын... Мер паша чон ылыжме дене шукталтеш. Кузе чон йўлен, туге паша ышталтын.

Россий мучко чылаже 13 регионьшто 50 конференций лийын. Тынар протокол Мер Кангашышке пурен. Украина ден Эстон марий-влакат тышке ушненыт.

Марий Элыште 17 районысо да олесе конференций лийын. Сай лектышлан куаныме дене, калыкна кумем, мер калык ончылно пўсў йодышымат шындраш да тудым кертме семын тўрлаш тўнемеш. Тыгай пўсў мутланымаш Кужангер, Шернур, Морко районлаште тарванен. Оршанка, Медведево, У Торъялыште чонышт пешыжак ыш тургыжлане гай

чучеш. Йошкар-Оласе конференций пўтынь вийжым делегат-влакым сайлымашке гына виктарен колтен, тыгодым мер ушем-влакын шке пашаштым иктешлаш шотышт ыш сите. Мутлан, «ВийАр», «Саскавий», «Марий национальный конгресс» ушем-влак кушто да кў дене пашам ышленыт? Нунын рўдў чолгаенышт пўтынек олесе калык улыт оыл мо?... Тиде иктым ончыкта: ен пашамат укын мошташ, шке пашамат ончыкташ усталык кўлеш.

Ик погынымаш чотак куандарыш, тудо ондак эртаралтын огыл. Марий кугыжаныш университетын Финн-угроведений институтыштыжо самырык-влак погыненыт. Мер Кангаш вуйлатыше Лариса Яковлева да вуйверын егышт Михаил Васютин, Валерий Мочаев утларакшым самырык-влакым колшытыныт. Вес сай могоыржо – конференцийым вўдышў Эдуард Александров кажне кандидатан мутым пуэн. Самырык-влак туге чолган калыкнан пўсын шогышў йодышыжо-влакым тарватышт, вот кушто чолгалык ман, куанен колшытым. Шарналт кодыч Владимир Аптулаевын, Вероника Бойкован, Людмила Карпован, Ири-

ПОГЫН

Йошкар-Ола

18-21 вўдшор
2012 ий

на **Микрякован**, Татьяна **Петрован** шонен, акым пуэн моштымышт. Шолып йуклымö почеш 17 делегатым сайлышт. Самырык-влакын мер пашаште шолын илыме кумылыштым умбакыжат вияндаш гын, калыкнан ончыкылыкшо мемнан тукмымысочеч атырлан пиаланрак лийшаш.

Погын деч ончынсо мулланымаш чыла вераке икшырыммын эртен огыл. Тиде кугыжаныш да эрыкан газет лышташлаште, Интернет сайтлаштераш койо. Кангашымаште Мер Кангашын статусшо, погыным эртараш праваже, кучемын мер пашам виктарымыже, мер ушем-влакын тунгалтышыштым поген налмыже нерген ой-влак сералтын. Тыгодым оныжам Марий Эл деч öрдыжтö сайлыме нерген йодыш тарваныш. «Одо марий» ушем вуйлатыше Анатолий **Радыгин**ын серышыжат лудшо-влакын вуйыштым агыртарен. Такшым мундыр родына-влак Марий Элысе мер пашам эреак шылталыме могыргын ончат. Тидым умылашат лиеш: ме нунын дене тангастарымаште тунмландыште, Марий Элыштына, илена. Мемнан дене йылме, тувыра, йула йодыш-влак атырлан пусынрак шогат да пусынрак ончалтыт. Марий Элысе кеч-могай йодышыжат пунтын нацийын йодышыжо семын аклалтеш да Пошкырт, Одо, Угарман, Урал, Татарстан, Киров марий-влакын кумылышт шотыш налалтеш. Ик кундемын гына илышыжым торлен 'тидым тыге ида ыште, тудым тыге ида ойло, молан тиде мыланна кулеш', ман туныкташ йöсö огыл. Йöсö курымла дене кумда Россий мушко шаланен илыше калыкнам иктеш ушен, мер пашам ворандараш.

Россий Федерацийыште ты мартеат изи чотан калыкым аралыше, йылмыжым, тувыражым, юмыйулажым перегыше закон шотышто рашлык уке. Таче Российысе «мультикультурализмланат» (изи чотан калыкын тувыражым посна арален вияндыме политика) турло вел гын турло ак йонга. Муллан, шукерте огыл Воротынецыште (Угарман область) эртыше йыргешке устел годем Образованийыште национальный проблеме шотышто рудерын вуйлатышыже Ольга Артеменко (Моско) Марий Элыште шанчыве-влакын у терминологий мутерым ыштымыштым кулдымаш паша семын ужо. Вес могырым, калык-влакын келшымашышт нерген Совет Ушем жапысе умылымаш у саманлан кузе келшен кертеш? Тиде йодышымат шымлызе-влак але марте радамлен огытыл.

Погын вавеш СМИ-лаште, Интернет сайтлаште атыр учашыме, ойым пуымо, шудалме, моқтымо. Но ни Юрий **Ерофеевын** Марий Мер Кангашым петыраш кулмö нерген серымыже, ни «Одо марий ушем» вуйлатыше Анатолий **Радыгин**ын «обращений» манмыже, ни Мер Кангашен Сергей **Никитин**ын азапланымыже погынын радамжым пужен огыл. Монгешла, нунын ойышт погынын программжым утларак чаткан чогаш, утларак раш да шот дене пашам виктарен колташ полшен. Шочмо калыкна нерген тургыжланымашт эше атыр чоным марий шулыш дене илаш таратен. Таче кажныжланна: кө моктен да вурсен, кө полшен да чаракым ыштен, кө тыршен да кугешныме кумылым луктын чылашлан кугу таум ойлымо шуэш. Ме турло семын шонен, турло семын пашам ыштен, турло семын ончыкылыклан ушанен, иктеш лийын моштымына дене виян улына.

Индешымыше мари калык погынан ямдылатме жап Россий президентым сайлыме пагыт ден иквереш толын. Январь тылгыште президентш кандидат Владимир Путин национальный йодыш нерген статьяже лектын. Ятыр ойжо шонаш таратыше, южыкчо чоным лывыртыше. Мер Кангаш вуйлатыше Лариса Яковлева тиде политике шонымыжым калык деке шуктыш: *«Мыланка гражданский патриотизмеш негызлатше национальный политикын стратегийже кӱлеш. Мемнан элыште илыше кеч-могай ет шке веражым да могай этнос гыч улмыжым мондышаш омыл. Но тудо эн ончычак Российын граждансже лышаш да тидын дене кугешнышаш. Ниге национальный ден религиозный ойыртемым кугыжанышын законжо деч кӱшкӱ шындаш правак омыл. Но тидын годым кугыжанышын законжо-влакат национальный ден религиозный ойыртемым шотыш калышаш улыт».*

Волгыдо шонымаш иктаж-кунам илышышке шындарат шуэш манын ушанен, Индешымыше мари калык погын пашашке чумырген.

Погыналза, йопташ-влак, чодырам пырля лектына...

Вӱдшор тылзын 18-21 кечылаштыже Йошкар-Ола вӱдшор семынак шольо. М.Шкетан лӱмеш кугыжаныш драме театр 600 наре еным чумырен. Калыкнан чотшым шотыш налын, погыныш 342 делегат сайалтын гын, мандат дене 326 ет пайдаланен. Уна-влак коклаште кучемысе ет-влак: Мари Эл Республикын вуйлатышыже Леонид **Маркелов**, Кугыжаныш Думын депутатше Рима **Баталова**, Россий Федерацийын регионжым вияндымаш министерствын Наций коклаше кыл департаментын вуйлатышыже Александр **Калабанов**, Тунг федерал инспектор Роман **Берстнев**, Татарстанысе, Мордовийысе, Чувашийысе правительство-влакын национальный йодышлан вуйын шотышо екышт лийыныт. Нунын пелен президиумышто регионлаше лидер-влак, тунян чемпионкыжо марафонка Римма **Пальцева**, эн самырык делегат Андрей **Кошаев** шинченят. Кажне тыланымашан саламлымаште мари калыкнан ак йонгалтын. Рима **Баталова** саламлымашан серыш дене пырля Республикым вуйлатышылан кумылжым мӱяндыше мӱй пеккем кучыктен.

Икымше пленар мутланымаште делегат-влак пеш тӱткын Лариса **Яковлева** докладшым колыштыныт. Такшым, тудын ойлымыжым доклад манаш тыршыме огеш кӱл дыр. Лариса Николаевна эртыше ныл идалькыште ятыр поро паша ышгалтме нерген шарныктыш. Мер Кангашын пленумжо, регион дене пашам виктарымыже, мари пайрем-влакнан Талешке кемылан, Пеледыш пайремлан, Мари тиде кечылан - у шӱлышым пуртымо, самырык-влакын спӱтышт, школлаште шочмо йылмым туныктымо, верлаште мер калыкын поро пашаже, окса йодыш чылажат ушештарат кодо. Пашаже шинчалан перныше, тӱшка калыкын кумылжым вӱнкышӱ. Адакшым ныл ий жапыште вуйлатыше шочмо йылмын куатше денат утларак сайын пайдаланаш тунемын. Но оратор Мари Сандалыкын эртыше ныл ийжылан акым пуаш, кугун тургыжландарыше йодышыжым келгемден палемдаш ыш пиж. Тудо ондаксемемынак мари калыкым пырля лийын илаш, пырля пашам ышташ уӱжӱ. *«Эн ончыч шкенан-влак дене пырля лышаш, а вара моло дене»* - палемден кугу политика гыч пӱртылшӱ Лариса Яковлева. - *Мый ныл ий жапыште кертмем семын мари калыкнан тыршен пашам ыштенам. Могай лектыш лыбын, те шкеат ужыда. Мом ыштен омыл гыч, ушанеда шонем, тугеже керткынак омыл, туге пӱреш улмаш. Мый у Мер Кангашышке ом пуро, но мый ончыкыжат мари калык верч тыршен пашам ышташ тӱндалам, - мучашлен тудо шке ойжым. Оратор калык кумылым савырен кертын: ойлымыжо ятыр гана совым пералтыме дене аклате.*

Мари тунян тачысе да ончыкылыкшо нерген утларак кумдан Мер Кангаш вуйлатыше пелен Кугыраклан шогышо Анатолий **Иванов** докладым лудын.

Йыпме - калык чон

Кажне погынышто йылмым аралыме, тӱвырам да юмыйӱлам вияндыме йодыш-влак канашалтыт. Кум тӱрлӱ поянлыкна мемнам моло калык деч ойыртеманл-шым, мари лӱманым, ышта. Шӱм поянлыкна мемнан уш-акылнамат, койыш-шоктышнамат, илен лекме йӱннамат шкешотаным ышта да моло калык дене варналт йомаш ок пу. Индешымыше погыныштат мари йылмым аралыме йодыш ӱрдыжеш кодын омыл. Погынын унаже Леонид **Маркеловым** калык шӱлалтыде колышто. Тудо погынысо ка-

лык деке яра толын огыл: руш ой дене погынлан сылнымут шўлышым пуртыш. Шкенжын почеламутшым лудо.

Республикын виякме корныжым шергалшыжла, Леонид Игоревич шочмо йылмым, сылнымутым туныктымо шотышто тыге каласен:

«Изучению предметов «Марийский язык», «Марийская литература» отводится от 2 до 4 часов в неделю, что в достаточной мере обеспечивает получение обучающимися необходимых знаний. В республике в настоящее время действует 277 общеобразовательных учреждений, из них в 265 - преподаётся марийский язык. Преподавание марийского языка в школах ведут 536 учителей. Из 66 837 учащихся республики, марийский язык изучают 49 998 человек или 74,9% от общего числа учащихся с I по II классы. От общего числа учащихся с I по 9 классы процент изучающих марийский язык составляет 94%.

Чыла раш каласыме. Йылмым туныктымо йодышым кугыжаныш енын олмыж гыч ончалме. Марий Эл вуйлатышын шонымыжо мыланна лыпланаш амалым пуышаш огыл. Тидын нерген ойлен Мер Кангаш вуйлатыше Лариса **Яковлева**:

- Таче мый ынде Марий Эл образований да наука шотышто министрэн алмаштышыже улам. Шочмо ылым тунемме йодыш - эн кугу да тўн улеш. Мый каласен кертам: таче чыла гаяк школлаште марий ылым кугыжаныш ыльме семык тунемыт. Огыт тунем икымше ден латшыкыше класслаште.

*Но ты йодышын кокымшо ужашыже: марий боча-влакын шочмо ылым тунемме йодыш. Шочмо ыльме семык тунемме шотышто пашам пикчык ыштыман. Йѳн уло, туныктышо-влак улыт, учебникым лутыкна. Но чыла марийжак шочмо ылым ынеж тунем. Утларакшым ача-ава ваштареш улыт: келе маньт, овеш кўл маньт. Тидын нерген шуко облаш илеш. Но ме иктым шарнышаш улына: ты йодышлан ме, марий активист-влак, пырля пикчышаш улына. Ме школы лекташ улына, родительский собранияш лекташ улына, самырык ача-ава дене пашам ыштышаш улына. Ме шотым шарнышаш улына: мынар утларак ылым тый палет, тўнар чот тый поян улалт. Ик ыльме - ик поянык, кокымт - кок поянык, кумыт - кум поянык. Адак узш облем, ме, марий активист-влак, ты йодыш дене утларак чолган пашам ышташ улына. У пашаштем ты йодышым у кўжытыш кўлталаш тыришаш тўндалам. Чаманен палемдыман: Лариса **Яковлева** 2 июнь гыч ты паша вер гыч корагын.*

Утларак шокшын да пўсын йылме йодыш шындалтын «Йылме, туныктымо паша да еш» секцийыште. Чумыргышо-влак умылаш тыршенак филологий наука кандидат, МарНИИЯЛИ-н йылме пўлкажым вуйлатыше Серафима **Сибатрован** докладшым колыштыныт. Умаште савыкталтше «Марий орфографий мутер» мыланна мом темла, тудым илышыш кўзе шындарыман, йылмылан тиде мом уым пуа чылажат радамын каласкален. Шанмызын темлымыже негызлалтше, мутшо ўшандарыше ыле. Тудын ойлымыжым кажне марий колыштеш гын, у орфографий ваштареш ойлаш ок тўнал ыле дыр. Тўгеже у орфографий нерген калыклан утларак умылтараш йылмызе-влакым йодман.

Йоча садыште икшыве дене марла кутырымо нерген Марий кугыжаныш университетын самырык еным ончен-куштымшо шотышто пѳлкажым вуйлатыше Людмила Кошкина, ешыште ача-авам икшыве дене марла кутырыктымо нерген Финн-угроведений институтын доцентше Виталий Михайлов, шочмо йылмым туныктышым проблемыж нерген Марий образований институтышто марий филологий да культурологий кафедрым вуйлатыше Елизавета Игнатъева каласкаленыт. «Ача-авам школык сораткишыжым ыштыман», - каласен Советский район Шуарсола тун школым вуйлатыше Лидия Иксанова да тагачы школым пѳсѳ йодшыжым йѳканден.

Кѳшнѳ каласыме лѳм-влак чыланат йылме дене пашам ыштыше-влакын лийыныт. Но йылме нерген бизнесъег Андрей Герасимоват ойлен. Молан ача-ава йочажым марий йылмылан туныкташ кумылан огыл, йодын тудо да шкеак вашештен: марий йылме ни карьерым ышташ, ни у шинымашым налаш ок полшо. Андрей Сергеевичын нѳпталме проблема пеш кугу кагашымашым тарватышаш ыле. Но тидын нерген калыкна але шонаш тунем шуын огыл. Ме шуыж годым кѳйылме пыта, йылме йомеш ман шорташ йѳратена. А келгынрак да кумданрак кагашаш да изин-изин ала-можым вашталтен толаш, шкежат ямде огынал. Шортынак, илыш-на эрта.

Тѳвыра ынже савырне ѳвыраш

Индешымыше погын тѳвыра йодшышым, тудым калык чонышко шындарыше газет ден журналын, радио ден телевиденийн пашаштым иктеш кагашаш темлен. Мугланымаш ѳшан шѳлыш дене почытын. Культурологий доктор Галина Шкалина «Россий Федерацийыште культура политика» доклад ямдылатме нерген увертарен. Моло калыкын культурыж дене пырля негызлан марий тѳвырамат шотыш налме. Галина Евгеньевна пытаргыш ныл ийыште лийше вашталгыш-влаклан акым пуэн. Чий йѳлана утыр илана, мемнан чон поянлыкна негызеш руш пошкудына-влак у кино (Алексей Федорченко: «Шошо», «Олык марийын кавасе ватышт») сниматлат, йѳт эллашле марий сылнымут савыкталтеш.

Сай паша радамым утыр келгемден палемден Марий самырык театрын режиссѳржо Олег Иркабаев да театр-влаклан госзаказ кѳлмѳ, гастрольыш лектын кошташ кугыжаныш полыш лийшаш нерген ушештарен. Марий самырык театрын южо спектаклышыжыже миед да артист-влакым ончен чаманет. Туге ѳшандарышым, туге чоным пуэн модыт, а сценысе декорацийым келыштарыме шотышто тугай нужналык шинчалан перна. Пытаргыш финн-угор театр-влак фестивалыште критик ден театровед-влак «Айвика» спектакль шотышлат тидым палемдышт. Тиде амалланак кѳра огыл мо режиссѳр-влак шуѳнрак пына классикылан шотлатше кугу пашалан пижыт, утаракшым мурен-куштымашан, весела воштылтышан, мыскара-койдармыкан пѳсым сценышке луктыт. Пуламыр ийлашле, очыни, тыгай йѳн мыланна илен лекташ полшен. Шкеннам

шке ончен воштылынна. Но таче, калыкланна кӧ улмыжым шарныктыше, кушеч ме толынна да кушко умбакыже корным кучена тидын нергенат каласаш жап толын. Сценысе кажне у паша кугыжаныш могырым сай окса полыш дене негызлалташ.

Газет ден журнал, радио ден телевидений... Кузерак нуно мари тӱвыранам, шочмо йылмынам, юмыйӱланам арален вяндат? Тидын нерген лӱмлӧ журналист-влак Раисия **Данилова** (Йошкар-Ола), Игорь **Губаев** (Поздырт) ойленят. Уке, шке пашаштым чапландарен да мӱкден огыл, а тачысе савыктышпаште печатлалташ, эфирлаште йонгышо мутын куатше да тиде мут верч мутым кумымо нерген тургыжланен.

- *Мари Эл радиосты кечыгут мари мура, марла ойлымо йонга. Но мога?* - йодын Раисия Михайловна.

Тиде йодышымак Марий композитор ушем вуйлатыше Валерий **Кульшетов** утпак келгемден. Ме умбакыжат эфир дене шоналтыде! пайдаланаш тӱкалына гын, мари мурын шке шотан ойыртежым йылт йомдарена. Марий такмакын, мари мурын шке интонацийже, шке значенийже курымла дене вяк пенгыдемын. А ме кӱчык жапыште калыкнан уш-акылже гым тидым ӱштыл кудалташ пижына мо? Кусарыме мурылан кӧра калыкна кугезе сем савыртшышым шке уш-акылже, шӱм-чонжо гым шиждеак ӱшлеш.

Погын деч кум кече ончык Йошкар-Олашлат Марий Эл Радио йонгалте. Тиде татым олесе-влак ятыр жап вученыт. Ынде кок радион программыж дене келанена. Келша гын, Геннадий **Сабанцевын** «Жап йогынжым», «Шуматкече вашлиймашыжым» арня гым арняшке вучена. Келша гын, Марина **Глушкова** «Ӱдырсийжым», Владимир **Матвеевын** «Поэтылжым», «Ӱмыргорныжым» уэш-пачаш колыштына. Содыки, чонлан келшышым ойырен налаш йӧн уло годым саяк: журналистын чоным пыштен ямдылыме пердачыже веле чонышкына шыга.

Тӱвара йодыш кумда. Кидмастарын, ялысе культура пӧртын, тоштерын пашаж нерген Виталий **Кудрявцев** (Оршанка), Ольга **Вапаева** (Урал, Арги район), Анатолий **Мурьев** (Йошкар-Ола) каласкаленыт. Нуно тӱвара ден кылдалт-

ше йодыш-влакым кучем полшымо дене тӱрлаш йодыны.

Ты гана ала-молан ялысе культура йодышым кумдан ончалаш нигӱат ыш пиж. Моланжым, такше умылаш неле огыл: намыс. Намыс, кучызо илышым илен, чон арулык, сылнылык, порылык нӱшмым ег чонышко ўдаш. Ме чыланат палена: совет жапыште чонымо клубна-влак шолдыргеныт, уым чогаш кызыг нигӱок тунгал, олмыкташат окса огеш ойыралт. Культура пашаен-влакнан (тугакшат изи!) пашадарым тўлаш огыл манын, паша кечым кучыкемдат. Культурын уста пашаенже-влак, моло шотан айдеме семынак лектышан пашам кычалын, йот кундемлашке каят. Пытарташ ийлаште кугыжаныш мынар гана тўрлӱ программемечше ялысе клубнан полшаш сӱрыш? Нимӱат ыш вашталт. Россий Федерацийын, тыгак Мари́й Элан вуйлатышыже-влак кажне кечын экономике виянме, промышленность йолымбаке шогалме, образованийын, медицинын у кўкшытыштӧ улмыж нерген ўшандарат. Кунам нуно культура дека мелын савырат? Вучен шуктена мо?..

“Мари́й кумалтыш” йўлам аралыше

Мари́й юмыйўла секцийым «Мари́й кумалтыш» ушем вуйлатыше Александр **Таныгин** вўден. Мутланымаш шке пашашт дене папдарыме негвеш ылыже. Альберт **Рукавишников** тўн онаенгын погын вавеш серымыжым лудын.

Таче Мари́й Элыштына калыкым йодыштво почеш 51,1 процент православий, 15,5 процент чимарий, 6,5 процент ислам вера почеш шке пўрымашыжым чога. Мари́й юмыйўла пашам вияндымаште «Мари́й кумалтыш» юмыйўла ушем, пагалыме онаен-влак кертмышт да моштымышт семын тыршат: шнуй отым аралат, кумалтышым эртарат, газет да журналлаште, радио да телеэфирлаште мари́й йўла нерген каласкалат. Республикыште 328 отым тўвыра поянлык семын аклыме. 126 отышко калык кумалаш толеш. Но онаен-влакнан кўлеш шымлызе-влакын польшышт. Калык шинчымашлан акым наука пашаен-влак пуышаш улыт.

Ятыр енге мари́й юмыйўлан тўн шонымашышым, негызышым, ыштышаш пашажым, тўняончалтышыжым але мартеат умылен шуктен огыл. Тиде мари́й кудо (ушемын офисше) нерген ойлымго годымат раш койо. Кудын кўлешлыкше нерген мутым лукмеке, южо чытамсыр чоңго «те мо, ушда каен, мари́й айдеме эре отышто кумалын!» манын шылташ пиче.

Эртыше ныл ий жапыште мари́й юмыйўлам школышто предмет семын туныктымо йодыш пўсын шоген.

- *Тений Мари́й Элыште эксперимент семын «Основы религиозной этики» предмет почылтын*, - радамлен ты йодышым Мер Кангаш вуйлатыше Лариса **Яковлева** пленар мутланымаште. - *Кӱ могай юмыйўлам тўненкеже, тўраийым тўнелаш йӱным почмо. Но Россий Федерацийысе образований программыш мари́й*

юмыйўла нерген информацийым пуртымо огыл. Таче федеральный образовательный стандартышкат Мари́й юмыйўла предмет семын огыш пуро. Ты шотышто мемнан ни туныктымо кыгана, ни ышартыш пособийнат уке. Но мемнан стандартыште ую «История и культура народов Республики Мари́й Эл» предмет Тышке посна блок але модуль семын мари́й юмыйўла нерген шинчымашым пурташ лиеш.

Онаен-влак умбакыжат ты пашам шуяш, школышто мари́й юмыйўлам туныктышаш верч чыла ыштыман ман, ойым пидыныг да тидым резолюцийыште палемдаш темпленят.

Юмыйўла ушемлан закон дене келшышын пашам ыштымаште Мари́й Эл тўвыра, печать да национальность паша шотышто министерство полша. Отым аралыме йодышым историй да культурым аралыше управлений пўтынек шке ўмбакыже налын. Тидлан лўмын ыштыме (целевой) программа почеш окса ойыралтеш.

«Мари́й кумалтыш» ушемын тўнгалме ятыр пашаке калык уш-акыл гыч лектеш. Онаен-влак пагытын темлымыж семын Мари́й Элыштат, пошкудо кундемлаштаг кумалтышым эртарат, умылтарыме пашам вўдат, районлаште (У Торъял, Советский, ончыкыжым - Шернурышто) кудо-влакым почыт. Кертмышт да моштымышт семын шке шинчымашыштым кагазышке серат. Погын деч ончын «Мари́й Эл» газетыште «Мари́й кумалтыш мари́й тўняончалтыш» вуймут дене мари́й юмыйўла ушемын негвеш, тўн умылымашыже нерген шинчымаш иктешлаптын. Погын вавеш Александр **Таныгин** «Ош Сандалык ончылно» книга, Ираида **Степанова** «Кўсото» фотоальбомым савыктеныт. Секцийыште изирак книга презентаций семын лие.

Мари́й юмыйўлан пўртўс дене таг лийын шогымыжым шотыш налын, Мари́й кугыжаныш университетын профессоржо, философий наука доктор Виктор **Соловьёв** погынын резолюцийышкыже Чебоксар ГЭС-ын вўдшым нӱлталме вавтареш лияш да тидын нерген Россий Правительствыш обращенийым ямдылаш ойым ыштыш.

- *Йўд мынар вўдакарак, шўдыр тунар волгыдырак манын ик ушан айдеме*, - иктешлен шке мутшым Александр **Таныгин**. - *Мемнан ылыш кечынат, мари́й-влак, вўдакан коеш. Но ончыкылык ылышнан чыланат волгыдо корно семын ужына. Мемнан мланде суртча ӱрдык тўня гыч чога шўдырла коеш. Тўреже неат пўтынь калык дене пырля шўдыр гае волгалт шогышаш улына.*

Мари́й тўня да мер паша

Секций-влакын пашажым тўнгалме деч ончын тиде кок йодышым иктеш ушымо нерген увертарышт. Тыге мутланымашыжат ултрак онгаын вийналте. Мер Кангашын Уставше нерген Никандр **Попов**, Анатолий **Радыгин** ойлышт. Уставым шукынжо огытат пале, тудо

тачысе илышлан келшыше огыл, тоштемьн, уэмдаш күлеш, маньын. Але тебе погынышко делегат-влакым сайлыме принцип уке, маньын. Мундыр родына-влак Марий Элысе районлаште пѳлка укем ужын шуктеныт. Но «Молан районысо марий-влак, иктеш чумырген, делегатым сайлен огыт керт?» йодышлан йодыш денак вашештен погынын оргкомитетшым вуйлатыше Михаил Васютин.

Молгунамсе семынак Мер Кангаш ег Анатолий **Смирнов** шке шонымыж дене калыкым ырыктарыш: Мер Кангашыште кучемлаште, түрлѳ сферым вуйлатыме пашаште тыршыше-влак лийшаш огытыл, углакшым илалше ег-влакым тушко пуртыман. Ах, тиде йодыш шотышто ўмыр мучкак ўчашьман! Самырыкшым ты пашаш огына ушо гын, 10-20 ий гын илалшыжым кушеч муына?

Онъыжа шотыштат уэш ўчашен нална. Иктыже онъыжа олмышто кучемысе ег лийшаш огыл мане, весыже, мѳнгешла, кучем ег утларак пайдам ыштен кертеш ман ўшандарыш. Олег **Третьяков** поснак чолган шогыш: кучем ег утларак кылым ышташ, ик ой дене илаш полша, мане. Мер толкынын политика деч ѳрдыжтѳ лийшашык нергенат кок түрлѳ шонымаш йонгыш. Ала-кѳжѳ шке пашаж нерген ойлымеке, координационный советым почмо нергенат ойым ыштыш. Но ты марте тиде пашам Мер Кангаш ыштен огыл мо? Мер ушем-влак кокласе кылым ик йогыныш ушен да тўшка пашаште кажныжлан посна верым палемден. Але тиде тыге огыл?

Тўткѳ пияза: мер пашаште – самырык!

Лариса Яковлева, марий тўнян пытартыш нылияш илышыж нерген ойлышыжла, палемден: 2008-2012 ийласе Мер Кангаш самырык-влаклан кугу тўткышым ойырышо семын историеш палемдалт ко деш. Тиде - чынак. Тыгай чын погынан ямдылалтме жалыштат палдырыш: организатор-влак мер пашалан самырык-влакым утларак таратышт. Лидер семын «ВийАР» ушем вуйлатыше Алѳна **Иванова** палдырыш. Пленар мултанымаштат, секцийыштат самырык тукумын пашаж нерген ойлыш. Южо делегатшын шинчажымак йымыктарыш, очыни. Туге вет, мер пашаште утыждене шинчаш пернет гын, сейнас тыйым тѳрлаш пижыт.

Но Алѳна лўдшѳ полко гын огыл. Мом да кузе шонышашым, мом ыштышашым, колан ўшанышашым раш палыме гай чучеш. Самырык-влакын тыгай койышшт, кумылышт нерген нунылан пѳлеклалтше секцийыште Марий Эл тўвыра, печать да национальность паша шотышто министерствын пѳлкажым вуйлатыше Эрик **Юзыкѳйн** радамлен.

Марий илышым моло калык илыш дене пырля тѳремден колтымаште самырык-влак кугу вийым пыштат. Нуно түрлѳ проект почеш шочмо йылмым Ин-

тернет кышкарышке шындарат, Марий электрон мутерым ыштат, тўжем дене калыкым этнодискотекуш чумырат. Ий еда слѳтышко чумырген, «Ме марий улына!» манын йывыртат да шкеныштым шке тыге шуарат. Самырыкнекак мер пашаште йўлен илымышт ончыкыжым ыштышаш паша программа семын лийын кертеш. Тиде пашам ик йогын дене виктараш, «Ўжара» (Одо кундем) ушем вуйлатыше Виктория **Папаева** координационный советым почаш темлыш.

Туге гынат самырык-влак мер пашаште але марте тўшкан шолыныг манаш ок лий. Но улшо-влакше Мер Кангашыште шуко ий дене пашам ыштыше-влакым алмашташ ситышт. Пошкырт, Татарстан, Урал, Угарман, Вине, Одо кундемла гын ик, а Марий Эл гын кум самырык енгым ойыраш палемдышт. Ўшаныме шуаш: илалше мер ег-влакын келге уш-акылышт дене пырля самырык-влакын чолгалыкышт шочмо калыкланна сай паша лектыш дене тўзланаш йѳным ышта.

Сайпымаш, у верым айпымаш

У онъыжам сайлыме йодыш поснак веселан эртыш. Ончысо Мер Кангаш ег-влак ты верышке Кугыжаныш погын вуйлатышын алмаштышыже, Мер Кангашыште Лариса **Яковлева** пелен Кугыраклан шогышо Анатолий **Ивановым** темлышт. Римма **Катаева**, Раисия **Данилова** (Йошкар-Ола), самырык делегат Ирина **Микрякова** (МарГУ) калыкым В. Колумб лўмеш рўдер-тоштерын вуйлатышыже Владимир **Козлов** верч йўклаш ўжын. Сўретче **Ямберде** Йыван Марий кугыжаныш университетын журналистика кафедржым вуйлатыше Олег **Тихоновын** лўмжым лукто. Тудыжо шке кандидатурыжым корандаш йодо. Анатолий Николаевич **Иванов** верч 211 ег йўклен, Владимир Никифорович **Козлов** 92 йўкым поген. Сайпымаш ончыктен: Марий Сандалыкна, сайым аклен, уда деч аралалтын, ончыкылыклан пенгыде ўшаным кучен ила.

Погын эртен. Делегат-влак яра жапыште Марий касыште мурен-куштеныт, Йошкар-Олан Какшан серже мучко эргеныт, М.Шкетан лўмеш театрыште спектаклым онченыт. Чеверласыме деч ончыч Марий Эл вуйлатышын айштышко марий калыкын ончыкылыкшо верч чаркам нѳталыныт. Делегат-влак шке кундемлашкышт шаланен каеныт, верлаште у лидер-влак пашалан пижыныт. Мом нуно калыклан темлаш тўнгалыт, могай лектыш дене куандарат – жап ончыкта... Ныл ий гын, марий-влак, угын погынена.

Зоя Глушкова.

ОНЬЫЖА

**Председатель
Всеимарийского совета –
Мер Кагаш**

Иванов Анатолий Николаевич

Партийный и государственный
служащий, общественный деятель

Биография. Родился 4 сентября 1947 года в д. Малый Ка рамас Моркинского района Марийской АССР. Мари. По от цовской линии близкий родственник основоположника марий ской литературы С.Г. Чавайна. Окончил Марийский радиоме ханический техникум, 1966, Марийский политехнический ин ститут, 1974, Горьковскую высшую партийную школу, 1987. Слу жил в войсках связи (1966-69), чемпион Куйбышевского гар низона по кроссу на 10 км. Семь лет (1974-81) работал брига диром регулировщиков радиоаппаратуры на флагмане эконо мики МАССР – Марийском машиностроительном заводе. Его бригада из 42 человек за короткий срок освоила новую техни ку, за что портрет бригадира был помещён на городскую Доску почёта. Активный общественник: парторг цеха, редактор стен газеты, спортивный лидер, член горкома КПСС, депутат Завод ского райсовета и пр. В 1982 выдвинут на профессиональную партийную работу: зам. секретаря парткома объединения «Ма рийский машиностроитель», с 1983 зав. отделом пропаганды и агитации ГК КПСС (1-й секретарь В.А. Матвеев). Был инициа тором открытия парка 400 летия Йошкар Олы, проведения Дня города, обновления праздников «Пеледыш пайрем», «Русская берёзка» и «Сабантуй». Четыре года (1988-92) – зам. предсе дателя горисполкома (председатель Ю.А. Минаков), отвечал за социальный и общественный сектор. Уйдя из муниципалитета, работал начальником отдела в Сбербанке, консультантом Дома дружбы, в 1997-98 руководил исполкомом регионального от деления политического движения «Наш дом – Россия» (пред седатель А.А. Смирнов). С 1988 в администрации Президента Марий Эл – зам. начальника отдела по вопросам местного са моуправления. С 1999 начальник отдела культуры, искусств и межнациональных отношений Правительства. С 2001 руководи тель службы зам. Главы правительства, ведающего вопросами культуры и искусства (зам. Главы М.З. Васютин). В 2009 избран депутатом Государственного Собрания РМЭ по списку партии «Единая Россия», в том же году избран зам. председателя дан ного Собрания (председатель Ю.А. Минаков). Действительный государственный советник Республики Марий Эл 1 класса, 2007.

В апреле 2012 года на 9-м съезде марийского народа абсо лютным большинством голосов избран председателем Всема рийского совета – Оньыжой (общественная должность).

Деловые и личные качества. Ответственность, исполни тельность, инициативность. Как руководитель сторонник взве шенных решений. Рассудительный мягкий человек, тактичный собеседник.

Политическая платформа – «Единая Россия», взгляды, касающиеся национальной политики публично выразил во многих пред и послесъездовских выступлениях. В них свой ственная ему умеренность и пожелание большей деловитости, как марийскому активу, так и руководителям местных самоу правлений в вопросах благоустройства жизни, охраны приро ды, развития традиционных ценностей народа мари.

Увлечения. Активный отдых на природе, театр, концер ты, народные песни, стихосложение. Возвращает землячество моркинцев в Йошкар Оле.

Награды. Почётная грамота Марийского ОК КПСС и СМ МАССР, 1980. Почётная грамота Республики Марий Эл, 2000. Медаль «За заслуги в проведении Всероссийской переписи населения», 2002. Звание «Заслуженный работник культуры Республики Марий Эл», 2007. Лауреат Государственной пре мии РМЭ им. С.Г. Чавайна за создание республиканской Кни ги памяти «Они ковали Победу», 2011.

Семья. Жена – Иванова Эльвира Зосимовна, 1948, родом из той же деревни, ветеран ММЗ. Дети: Наталия, 1972, и Ли лия, 1974, внучка Галина, 2006.

Ик пушенге чодыра огыл, ик айдеме калык огыл...

Марий калык Оныжа Анатолий Николаевич Ивановын
9-ше калык Погын деч ончыч да вара каласыме шонымашыже-влак

Тукымжо да шкеж нерген:

- Шке родо-тукымым палаш күлеш. Шкеже вич тукумем палем. Тидат, шонем, шагал. Мый Павыл Микал Йыван Микушын Толийже улам.

- Кочам ден Сергей Григорьевич Чавайнын ачаже изак-шоляк лийыныт. Пёртыштат Изиде Корамасыште ваярешла шинчен.

- Кочам империалист сарыште кредалын. Георгиевский ыресын кавалерже лийын. Каварелийыште служитлен. Имным шенгечынже миен кушкыж шинчеш ыле, манын шарнат.

- Мый Сергей Григорьевичын шочмо уныкаже Зоя Ямблатова дене ик классыште тунемын улына. Зоя – Татьяна Чавайнын удыржӧ. Но тунам родо-тукум улмым ойлымо огыл, варажак веле пален налынам.

- Олаште илат гынат, марийшамын пайремлан ялыш кошташ тыршат. Меат тыгак. Семыклан, Пеледыш пайремлан шочмо верыш, Морко район Изиде Корамас ялыш миен толына. Олаштат марий пайрем-влакым эртарена. Шке йулам мондыман огыл.

- Жап шагал гынат, концерт ден спектакльлашке кошташ йӧратем.

Марий калык нерген:

- Ме, марий-влак, утларакшым ялыште илена. А Россий кукшытыштат ял озанлыклан кугу туткыш огеш ойыралт. Шуко мланде курал-удыде кия. Мылам ик колхоз вуйлатыше тыге ойлен ыле: кызыт ялыште тунг шотышто кум түрлӧ марий-шамыч илат. Иктыже Москош, Озангыш да Йудвелыш пашаш коштыт, кугу оксам налыт, суртым чоңгат, йочам тунгытат, икманаш, сайын илат. А кокымшо түшка верысе озанлыкыште кече еда тырша. Но пашадар изиде. Туге гынат чытенак толшат: мыняр оксам налыт – тунаражак пытарат. Кумшо түшкаже – пашадыме самырык ег-влак. Нуно ача-аван пенсийышт күшеш илат, аракам йуят. Калык манмыла, иктыже нимом ок ыште, а весыже тудлан полша. Но пенсионер-влакын колымекышт, шкештат кум ий чоло веле илен кертыт – кошаргат. Тидыже, мутат уке, моткоч шулыкан сурет.

- Марий калыкна курымла вошт ятыр неле-йӧсым, шере-кочым чытен, шуко шӧрынан да корнывожан кор-

но дене эртен гынат, садак шкенжым посна тале калык семын арален коден кертын.

- Ме, кызытсе тукум, нунылан мланде марте вуйнам савена да кугезе йулам, йылмым, тувырам ончыкыжымат аралаш тыршен, ий еда виян толшаш улына. Тенийсе глобализаций пагытыште тидым ышташ куштылго огыл, но мемнан акрет кугезына-влакланат тушман коклаште йылмынам, йуланам арален кодаш куштылго лийын огыл. Туге гынат нунын көргӧ чон куатышт, уш перкешт, вийышт ситен.

- Меат, нунын кугезе тукум шочшышт, нунын деч мӧнгеш лийшаш огынал. Тидланже шкенан ончыкылык корнынам рашемдышаш улына.

Калыкын чотшо нерген:

- Марий калыкым кызыт мо тургыжландара? Эм ончычак – тиде марий калыкын (этносын) чотшо изем толмаш. Россий Федерацийыште илыше марий-влак 2010-шо ийлан, 1989 ий дене тагастарымаште, 14,3 процентлан шагалеминыт. Пытартыш кок перепись коклаште марийын чотшо 56 түжемлан иземын. Калыкна кажне ийын 7 түжем ег дене пытен толын – тидыже кокла кугытан ик посёлкышто илыше калык чоло лиеш. Кузерак марий калыкым арален кодаш, тудын ончыкылыкшым волгалтараш, илыш условийжым саямдаш, самырык удыр-рвезым марий калыкын чолга енге, кугезым пагалыше Айдеме семын ончен-кушташ? Тыгай да моло шуко йодыш-влак лектыт. Нунылан вашмутым кычалман да ончыко ошкылмо корнышто шуктышаш пашам палемдыман.

Мер паша нерген:

-Мыланем мер паша – тиде исполнительный кучемыш шӱкен шогышо вий. Мер ег-влакын кумылыштым колышт, исполнительный власть тыршышаш. Мер паша кеч-могай йодышым кумдан ончалаш йӧным ышта. Марий калыкнан IX погынжылан ямдылалтме годымат ятыр түрлӧ йодыш, темлымаш-влак шочыч. Калыкыште шуко колалтын: лийже ыле ик Марий Ушем. Молан күлеш землячестве але «Саскавий» марий удырамаш ушем. Мый тыгай ой дене ом келше. Молан? Түрлӧ мер ушем-влак түрлӧ семын пашам виктарат, шуктат.

Совет жапыште мер пашам мер-политик ушемын пашаж семын акленыт. Кызыт закон тыге ышташ огеш күштӧ. Политикыш ушнынет гын, политика партий радамыш шогалман. А мер паша – мыланна йылмым аралаш, культурым, искусствым виянгдаш сай йӧн.

- Адакшым мер паша илышыште кушкыш полша. Садлан самырык тукумым мер пашашке ушнаш эре уйын шогыман. Тиде паша айдемым кумдан да келгын шонаш, паша кугу лектышан лийже манын, тыршен шогаш тунгыкта.

- Мер паша ден виктем пашам ойыраш ок лий. Но мер пашаенг кучемыш кумылжым шуктышо огыл. Кучем ок умыло гын, мер ег умылтарышаш, кучем чын ышта гын, мер ег ты пашам эшеат сайрак ышташ полшышаш. Пашана иктеш ушнен гына сай лектышым пуа.

- Мутат уке, калык гын лекше ойкангашым, темлымашым колышт моштыман. Чылажымак мер йӧн дене шукташ неле. Кӱлеш годым темлымашым түрлӧ кукшытан кучем декат намиен шукташ күлеш.

- Мер илышым калыклан виянжашыже полшышо ик тунг корныланна шотлыман.

- Марий мер илыш Российысе моло финн-угор калык-влак дене тагастарымаште эре күшнӧ лийын. Но пытартыш жапыште ме изиш ульнрак кодынна.

Тенгечсе нерген:

- Мер Кангашын Кугыракше семын шогымо – тиде калыкын ушанже лийын. Мер Кангашын вуйлатышыже Лариса Николаевна Яковлева дене пырля шочмо калык верч мутым кучеман.

- Кандашымше погынышто марий пайрем-влакым у кукшыт дене эртараш кутырен келшыме ыле. Тиде шонымаш пӱтынек гаяк шуктымо. Йошкар-Оласе Пеледыш пайрем пеш онгайын эрта. Ончылий (2010 ий) Леонид Игоревич Маркеловат саламлаш толын. Тиде калыкым куандара. Марий пайремым, марий йулам арален кодаш ушаным пуа. Кокымшо пайрем – Талешке кече. Кугезынан шарнен вуй савымаш. Ме ик ийын Морко землячество дене Сергей Николаевын, Иван Петровын шарныме онгашт дек, Сергей Чавайнын чапкӱж деке шарнымаш сорта дене лектынна. Тунам мемнам изиш орынрак ончышт, но тунг шотышто тиде акцияным умыленыт, шонем. А кумшо пайрем – Тиште кече. Шке радамже, кышкарже уло.

-Лариса Николаевнан мӱндырнӧ илыше родына-влак деке лектын коштымжым сай пашалан шотлем. Тиде марий калыкнам чумыраш полша. Чолга марий

ўдырамаш воктене марий юмийўлам кучен илаш юмак пўрен, очыни.

Национальный попитке нерген:

- Национальный политике нерген Россий мучкат шуко ойлат. Национальный политике шотышто концепцийым угыч ыштыме нерген эре кутырат, но нигузе ыштен огыт шукто. Ты политикым виктарымаште түрлө корно лийын. Ик жап лўмын министросте ышталтын ыле. Варажым Россий правительствыште В.Ю.Зорин «портфельдыме министр» семын национальный политике йодышым виктарыш. Тылеч вара региональный виянмаш шотышто министерствым ыштышт, тушто национальный политике шотышто департамент ыле. Российын у президентшым сайлыме годымат, национальный политике министерстве лийже манын, шуко мут ыле. Но тыгай министерстве ыш ышталт. Президент пеленсе Совет дене серлагыме.

- Эн тўнжө, мемнан Россий – шуко национальностян эл. Да кажне наций, чоныштыжо шкенжым посна калык семын шижын, шкенжым Россий көргыштө россиянин семын веле огыт, шочмо йылме дене кутырышо посна калык семын ужнеже. Сандене тыгай паша садак шукталтшаш.

Марпа кутырымо нерген:

- Кызытсе марий-влак кокла гын ныл ужашыже (25 процентше) шкенжын шочмо йылмыжлан руш йылмым шотла. Тугеже кажне нылымше марий йылмыдыме марий. Мутат уке, тыгай марийын икшывыже марий огеш лий. Тыгай койыш сайыш ок шукто. Но икмыняр моло финн-угор да пошкудо калык-влакын тиде показатель мемнан дечат ударак. Мутлан, коми кокла гын 40 процентше шочмо йылмыжлан руш йылмым шотла, удмурт коклаште 38 процент, мордва коклаште 35 процент, чуваш коклаште 29 процент.

Тўвыра нерген:

- Тўвыра – калыкын шўм-чонжо. Ме тўвыра гоч шке кумылнам почына. Кажне егын шке йоратыме мурьжо уло, кажныже кушта. Куштен мощдымо ег шкенжым йомдарыше семын шижеш. Тўвыра усталык – кажне посна егын чон поянлыкше. Мемнан чон поянлыкна гыч калыкнан поянлыкше чумырга. Тўвыра полшымо дене ме ваш-ваш лишыл лийына, умылена.

Пўртўсым арапыме нерген:

- Экологий йодышымат ордыжеш кодаш ок лий. Ожно марий калык эре памаш шинча-влакым эрыктен шоген. Садлан вўдшат яндар да тамле лийын. Кызытат тыгай суапле пашам шукташ ял калык рўж чумыргышаш. Тиде сомылым верласе кучем ден староста-влак шке ўмбакшыт налшаш улыт. Ял урем-влакым, пўя-шамычым тўзатыме йодышымат верысе калык рўж погынен, пырля кангашен, субботник семын увертарен, вораңдарышаш. Ты йодышышто верысе кучемланат чолгарак лийман. Ордыжьен толын, ыштен ок пу. Вет мемнан кугезына-влак нигон толын ыштымыжымат вучен огытыл, шке ыштеныт. Меат нунын деч мўнгеш лийшаш огынал. Кундемым тўзатыме йодыш шотышто верысе кучем-влаклан шке кумдыкыштышт лўмынак конкурсым, тангасымашым эртарыман. Кажне верысе администраций кундемыште ий еда эн яндар ял, эн яндар урем да эн яндар сурт-пече палемдалтшаш. Сеныше-влаклан пўлекым ойырыман да район газет гоч мокталтыман. Тыге гына калыкнам арулыклан туныкташ лиеш. Тыште мер активын рольжо кўшнө лийшаш.

Кызыт “кўшычын” этнотуризм нерген моткоч шуко ойлат. Ялла гычын проект-влакым вучат. Тиде корным але пеш чот такыртыман. Моло сферыште чыла верлам айленыт гын, этнотуризм пасу але куралдыме кия. Сандене марий-влаклан чолгарак лийман. Ала-молан ме эре вучена, кунам ордыжьен толеш да мыланна мом ыштышашым рашемден пуа.

- Марий Агробизнес институт туризм пашашке ушнен. Теве Морко районышто туризмым организавлаш туныкташ тўнгалыт. Ончыкыжым паша воранен кая манын ўшан уло.

- Тыгак кажныже шке пўртшө воктене пушенгым шындышаш. Ме, марий калык, пўртўсын айдемыже улына, сандене тудым моткоч чот перегышаш да моторлыкшым ешарен толшаш улына. Лач тыге веле ме шкенан марий чоннам, койыш-шоктышнам, кумылнам, кугезе йўланам арален коден кертына. А кугыжаныш виктем пожар деч вара чодырам угыч куштымо шотышто тыршышаш.

Самырык-влак нерген:

- Мер Каңашын самырык-влак пўлкажым ышташ кўлеш. Вет самырык-влак, кызытсе йылме дене ойлаш гын, пеш креативный, уым кычалше улыт. Нуно шонен моштат, шонен пыштымыштым илышыш шын-дарен кертыт.

Тапешке нерген:

- Молан тачысе кечын илыше, шкеныштым тале могыр гыч ончыктышо марий-влакымат «талешке» манаш огыт? Шонымаштем, нуным тыге лўмдаш чыла амал уло.

Ончыкылык нерген:

- Ончыкыжым ял калыклан кугыжаныш программа-влак дене чолганрак пайдаланаш тўнгалаш кўлеш. Тыге ял марий мўнгыштыжө изирак бизнесым почын кертеж. Вет шке озанлыкыште волькым онченат, сай парышым налаш тўнгалаш лиеш. Тыгодымак саде программа дене кумдан пайдаланымаш марий ял-шамычым пытыме деч арален коден кертеж. Тугеже марий ялын пўрымашыже тўн шотышто шкенан кидыште.

- Ончыкыжым Погыным, очыни, чон йўлалтарыше, калыклан эн чот кўлешан темым ойырен налын, эртарыман. Мутат уке, ме йылмым туныктымо паша да тўвыра илышым саемдаш полшышо, экономика йодыш, самырык тукум да ешын рольжо, верже деч торлен огына керт, нуно мемнан кажне Погынышто ончалтыныт. Сандене ончыкыжым Погынышто конкретный темым лончылыман, тиде темым иктаж ик-кок ий ончык палемдыман.

- Марий калык спортланат кугу верым ойырен шогышаш.

- Марий Элыште чыла түрлө усталык специальность дене кўкшў эстетик шўлышан кадрым ямдылыше тўнежлаште туныктымо пашам сай кўкшытыштө эртараш да талантан йоча ден студент-влаклан полшаш лишыл жапыште Марий Эл Республикын сымыктыш ден тўвыра шотышто Интернет-порталже почылтшаш.

- Марий семўзгарым ыштыман. Шўвырым, тўмырым, шиялтышым, кўслем ыштыме шотышто мастерской кўлеш. Ты шотышто Тўвыра министерствын ончыкылык нерген шонымашыже моткоч кугу.

- Ончыкыжым паша ешаралтшаш. Районлаште утларак сомылым виянден колтыман. Тушто Мер Каңашын представительствыже манмыжым ышташ кўлеш. Уставыште тидын нерген серыме.

- Федеральный национально-культурный автономийым чоңаш кўлеш.

- Шкенан йылмынам, тўвыранам, кугезе йўланам арален коден да ончыкыжымат виянден колтен кертына гын веле, марий калыкна Айдеме радамаште кодын кертеж.

- Ыштышаш пашана ятыр, кайышаш корнына кужу. Чоныштына ўшан ила. Ончыкылык корнына – шкенан кидыштына!

IX МАРИЙ КАЛЫК ПОГЫНЫН ПУНЧАЛЖЕ

«Мер Кангашын 2008 ий апрель гыч 2012 ий апрель йотке жапыште шуктымо пашаж нерген» отчет докладым, «Ончыкылык задача да мари калыкым вияндыме корно нерген» содокладым колыштмек да кангашымек, IX Мари калык Погын тыге палемда: VIII Погын деч вара эртыше ныл ий жапыште Россий Федерацийын түрлө субъектыштыже илыше мари калыкым иктыш чумырымо шотышто кугу паша шукталтын.

Мер Кангаш Удмурт Республикашты да Мари Эл Республикасые районлаште верлашке лектын заседанийым эртарен. Кумдандыме состав дене эртарыме пленумлаште культурым да йылмым вияндыме задача-влакым кангашыме.

Россий Федерацийысе мари-влакын тўшкан илыме субъектлаштыже Мер Кангашын исполнительный да законодательный кучем орган, верысе самоуправлений орган-влак дене пырля пашам ыштыме кылже кумдангын.

Пеледыш пайрем, Мари талешке кече, Мари тиште кече национальный пайрем-влак утларак кугу кўкшытыштō эртат. Мари Элыште веле огыл, тыгак Удмурт, Башкортостан да Татарстан республикылаште эртарыме түрлө культура фестиваль ден конкурс-влак поро йўлаш савыренныт.

Самырык-влак коклаште шуктымо паша виянгын, нунин коклаште шочмо йылмым, йўлам, традицийым арален кодымо йодышлан поснак кугу туткыш ойыралтеш. Туныктымо шот дене самырык-влакын кум форумыштым эртарыме, тушто Россий Федерацийыште мари-влакын тўшкан илыме чыла гаяк субъект гыч ўдыр-рвезе-влак лийыныт.

Мари традиционный религий аралалт кодаш. Тудым представлятыше ныл организаций кугыжаныш велым регистрацийым эртен.

Мари йылме ден литературым туныктышо, культурно-массовый мероприятийлаам организоватлыше-влаклан регион-влак коклаше кўкшытан семинар ден совещанийым утларак эртарыме, мари художественный самодетельность коллектив-влакын пашашт чулымештын.

Олаште мари йылмым да культурым арален кодымо шумлык ятыр ошкылым ыштыме. Мари музыка почеш дискотека-влак эртаралтыт, «Мари кас» каныш поро йўлаш са-

вырнен, информационный щит ден плакат-влак кок кугыжаныш йылме дене ямдылалтыт.

Мари йылме дене кнгам да моло изданийым лукмо паша саемын. Теве «Марикий мир - Мари Сандалык» журнал Мари Эл деч ўрдыжтō илыше мари-влак дек кўрылтыш деч посна миен шога. Мари Элын йўдвел-эрвел ужашыштыже илыше лудшо-влаклан «Тукым памаш» у газет лекташ тўнгалын. Мер Кангашын пашаж нерген уверым «ВГТРК» ФГУП-ын «Мари Эл» ГТРК филиалже, «РентВ - 12 регион», «Мари Эл Радио» да массовый информацийын моло электронный средствыже эфирыш эреак луктын шоге-ныт.

Мари калыкын мер илышыштыже ўдырамашын шуктен шогымо рольжо кугемын. Мари Элыште «Саскавий», Удмуртийыште «Ава шўм» ўдырамаш мер ушем-влак онгай да пеш кўлешан мероприятийлаам эртараш тўнгалыныт. «Мари Эл» ден «Кугарня» газет-влакын корреспондентышт возымаштышт ўдырамаш да еш тематикым чўкыдынрак тарваташ тўнгалыныт, кушкын толшо тукымым шуарен куштымаште ача-аван налын шогымо верышт нергенат возат.

Тўрысnek налмаште пыгартыш ныл ий жапыште мари тўна утларак чак чумырген, чулымештын, творческий шўлыш дене пойдаралтын, илышын чыла велжым саемдыме, мари калыкым арален кодымо, шочмо йылмым, культурым да традицийым вияндыме йодышлам тўрлымаште у йўным кычалеш.

Тидын годымак мари калыкын тўшкан илыме верлаште мари калыкын илышыжым чыла велымат саемдыме, тудын йылмыжым да культурыжым вияндыме, самырык тукымым - нацийын ончыкылыкшым - кўкшō нравственность негызеш шуарен кушташ полшышо йўлам да традицийым арален кодымо шотышто Мер Кангашым, мари калыкын чыла мер ушемжым, кугыжаныш кучем ден верысе самоуправлений орган-влакым ончыкыжо кугу паша вуча.

2010 ийысе перепись ончыктен: 2002 ийысе переписын лектышыже дене тагастарымаште мари калык 56 тўжем енлан шагалеми. Тидыже мер илышым шылталыме шўлыш дене аклаш, Россий Федерацийыште илыше ик эн акрет годсо калыклан виянгашыже йўным пуышо корным рашемдаш кўлмым ончыкта.

IX Мари калык Погын пунчалеш:

1. Мер Кангашын отчет жапысе пашажым сайлан шотлаш.

2. IX Мари калык Погыннын резолюцийжым да секций-влакын резолюцийыштым (пырля пышталтыт) пенгыдемдаш.

3. Мер Кангаш резолюциялаште палемдыме задача-влакым шуктышашлан мероприятийлаам ямдылышаш да нуным илышыш шынгарышаш.

4. Мер Кангашын у составше IX Погыннын пашам ыштыме жапыште каласыме ойым да критический замечанийым лончылен лекташ, нуным илышыш шынгарыме да ситыдымашым корандыме шотышто мероприятий планым ямдылышаш.

5. Уло проблемым тўрлышашлан, IX Мари калыкын Погыннышто шындыме задачым тўшка вий дене шуктышашлан чыла мари национально-культурный мер ушем регистрироватлыме верыштышт, Россий Федерацийын субъектлаштыже кугыжаныш кучем орган да верысе самоуправлений орган-влак дене пырля ыштыме пашам вияндын колтышаш улыт.

6. IX Мари калык Погыннын иктешлыше документше-влакым «Мари Эл», «Кугарня» газетлаште да «Марикий мир - Мари Сандалык» журналыште мари йылме дене савыкташ.

7. Мари литературын классикше С.Г.Чавайнын шочмыжлан 125 ий темелўмеш мероприятийлаам ямдылыме да нуным эртарыме шотышто республиканский организационный комитетым ыштыме йодыш дене Мари Эл Республикын Правительствышкыже лекташ.

8. Мер Кангаш IX Мари калык Погыннын резолюцийжым, тыгак погыннын пашам ыштыме жапыште луктын каласыме замечаний ден ойым келшен толшо мерым ыштышашлан кугыжаныш кучем органлашке колтышаш.

**Йошкар-Ола,
2012 ий, 20 вўдшор**

IX МАРИЙ КАЛЫК ПОГЫНЫН РЕЗОЛЮЦИЙЖЕ

Йошкар-Ола,
2012 ий, 20 вудшор

2012 ий 19 – 20 апрельште Йошкар-Олаште эртыше IX Марий калык Погын Мер Кангашын отчётшым, ончыкылык задача-влак нерген докладым да погын жапыште участник-влакын луктын каласыме ойыштым колыштмек, марий калыкым этнокультура велым виянгдыме, тудын йылмыжым, ойыртмалтше культурым арален кодымо, Марий Эл Республикысе да Россий Федерацийын моло субъектлаштыже илыше марий-влак коклаште кылым кумдандыме, марий-влакын тўшкан илыме субъектлаште да пўтын элыште калык-влакын келшымашыштым, тыныслыкым да конфессий-влак коклаште сўрасымашым пенгыдемдыме пашан, калыкын илышыжым саемдыме да шочмо мландын пеледалташыже лўмеш чулымын шуктен толмо экономический пашан кўлешан улмыжым палемда.

Погын марий тўнян эн тўн пашажлан марий калыкым, тудын йылмыжым, ойыртмжым, культурым, традицийжым да йўлажым, национальный самосознанийжым арален кодымым, моло калык-влак дене иктўр илашыже йўным ыштымым шотла.

Кўшнў ончыктымo цельыш шушашлан Погын тидым кўлешанлан шотла:

- Марий мер ушем-влакын структурыштым виянгдыме да саемдыме организационно-коррдинационный пашам чулымын шуктым, гражданский обществом ыштымашке тичмаш вий-куатын ушным, марий-влакын национально-культурный автономийыштан поснак кугу тўткышым ойырым, марий-влакын кугу тўшка дене илыме субъектлаште нуным ыштымым да пашаштым виктарен колтым, Марий-влакын федеральный национально-культурный автономийыштым ыштымым;

- марий нацийым этнокультура велым виянгдымаште Марий Эл Республикын рольжым кугемдымым, тидлан Марий Эл Республикын Правительствыже ден Россий Федерацийын Региональный виянгмаш министерствыже да Россий Федерацийын марий-влакын кугу тўшка дене илыме субъектше-влакын правительствышт дене кылым пенгыдемдымым да пырля пашам ыштымым. Регионлаште марий-влакын интересыштым арален шогымым;

- образованийын региональный компонентан системжым виянгдымым, туштыжо шочмо марий йылмын туныктымаш достойный верым налшаш. Марий йылме дене чапле квалификациян туныктышо, тўнгалтыш класслаште туныктышо да йоча дошкольный учрежденилаште марий йылмын палыше воспитатель-влакым ямдылымым. Яллаште школ сетьым утларак келшышым ыштыме (оптимизаций) годым марий йоча-влакын коштмо изи комплектан школ-влакым арален кодымым, нунылан кадр, материально-технический да методический йўным ыштен шогымылан эреак тўткышым ойырым. Йоча-влакым шочмо марий йылмылан туныкташ кўлмў йодыш шотышто ола ден посёлкыла-се школлаште ача-ава-влак коклаште шуктен шогымо пашам саемдымым. Марий йылмын дистанционный йўн дене туныктымo системым ыштымым. Тўнгалтыш школлан марий йылме дене, тидын шотыштак марий диалект-влак дене учебник комплект-влакым ямдылы-

ме пашам виянгден колтым;

- ола ден посёлкылаште марий йылме дене воспитателыман йоча дошкольный образовательный учреждений але группа-влакым почмым да нуным пашаштым саемден колтым;

- шочмо йылмын да Россий Федерацийысе калык-влакын кугыжаныш йылмыштым, йот йылме-влакым тунемаш самырык тукумым кумылангыме йўн дене кок да тылеч шуырак йылме дене мутланыше обществом ыштымым. Самырык-влак коклаште марий йылмын палымын престижым кугемдымым;

- самырык марий-влак коклаште шуктымo пашам виянгден колтым, самырык-влакын мер организациыштым шукемдымым, молодёжный слёт ден форум, конкурс ден фестиваль-влакым эртарыме, моло тўрлў пашам шуктымo йўн дене иктангаш-влак коклаште кылым пенгыдемдымым. Самырык тукумым мер-политика пашаш, молодёжный парламентлаште пашам ыштымашке ушымым, тўрлў кўкшытан депутатыш ойырым. Самырык тукумым шуарен куштымаште марий ешын рольжым кугемден толмы;

- марий калыкын национальный культурым, литературыжым, искусствыжым арален кодымым да виянгдымым, тыгай шонымаш дене «2013-2020 ийлан Марий Эл Республикын кугыжаныш национальный политикиже» кужу жаплык программым ямдылымым да илышыш шынгарымым, туштыжо марий калыкым этнокультура велым виянгад палемдымым. Тиде пашаш кугыжаныш кучем орган-влакын структурышт деч посна мер ушем-влакын егыштым, кугыжаныш ден муниципальный культура учреждений-влакын специализыштым ушымым. Марий калыкым арален кодымо да виянгдыме дене кылдалтше ойым Россий Федерацийын марий-влакын кугу тўшка дене илыме субъектлаштыже пенгыдемдыме тыгайрак программашке пуртым;

- театральнй, музыкально-хореографический творчество гоч марий самырык тукумым эстетика шўлышеш шуарен куштымo пашам саемдымым;

- декоративно-прикладной искусствым виянгдымым, марий национальный семўзгар, кумыж, пушенге, воштырым тодын ыштыме изделийым да марий национальный символикан моло сувенир продукциям ямдылыме шотышто мастерской-влакым почтым;

- 26 апрельште «Марий талешке кече», июнышто «Пеледыш пайрем», «Семьк», 10 декабрьште «Марий тиште кече» национальный пайрем-влакым Марий Элыште, тидын шотыштак Российын регионлаштыже, ий еда умбакыже пайремлымым;

- калыкым кўкшў мораль да нравственность негызеш шуарымаште, экологийым саемдыме, аракам йумаш да наркотик дене пайдаланымаш ваштареш кучедалме шотышто моло конфессий-влак дене пашам пырля ыштымым виянгдымаште Марий традиционный юмыйўла организаций-влакын чыла велымат полшен шогымым, нунылан пашам ышташышт кўлшў условийым ыштымым;

- марий калыкын традиционный культурым тўнаумылымашын негызшылан шотлаш;

- мари йылме дене пашам ыштыше массовый информаций средство-влакым вияндымым, нунын публикацийыштын да программаштын кугытшым ешарымым да качествыштым саямдымым, технический йоныштым кумдандымым; мари йылме дене кабельный телерадиовещанийым ыштымым, ончыкыжо цифровой да спутниковый телевиденийым ыштымым, Интернет сетьын йонкым кучылтым; мари йылме дене лектын шогышо республиканский изданий-влакын мари представительствыштым - корреспондент пунктшыштым ыштымым;

- ола ден посёлкыласе илыш условийыште мари калыкын ойыртемышым арален кодымо йодышым тёрлымым, тыгай шонымаш дене культурышто веле огыл, илышын моло ужашыштыжат пашам ыштыме түрлө формым кучылтым;

- алыште илыше мари-влакым социально аралыме да нунын тазалыкыштым аралыме системым вияндымым; верлаште калыклан юридический полишымы пуымо пашам виктарен колтымым;

- калыкын илыме ойыртемышым шотыш налын, алын инфраструктурыжым, алыште озанлык пашам шуктен толмо у форма-влакым, тидын шотыштак индивидуальный предпринимательствым, кресаньык (фермер) озанлык-влакым, вияндымым, коллективный аюзанлык предприятий-влаклан кугыжаныш велым полишым пуэн шогымым, ял туризмым вияндымым;

- самырык мари автор-влакын эн сай произведенийыштым савыктен лукташ, нунын музыкальный ден драматический произведенийыштым театр сценыште шындаш, художник ден фотограф-влакын выставкыштым организоватлаш Россий Федераций Писатель ушем Марий региональный пöлкажлан да моло творческий ушем-влаклан йоным ыштен шогымым; мари йылме дене лукмо сылнымутан литературын перечень-

жым кумдандымым да тиражышым кугемдымым, тыгай литературым алысе библиотека-влаклан ситарымым, Интернет сетьыште мари электронный библиотекым ыштымым;

- мари йылмым, культурым, калыкын традицийжым арален кодымаште, йоча-влакым кужшо мораль да нравственность негызеш шуарен куштымаште мари калыкын шум-чон поянлыкшын негызше семын мари ешын рольжым кугемден толмым;

- мари калыкын национальный ойыртемышем массовый спортым вияндымым, таза илыш йулам шындарымым, тыгай шонымаш дене алаште спортивный сооружений ден объект-влакым чонымым;

- калыкын илышыжым саямдаш шонымаш дене йырым-йырысе пуртусым аралыме, алашке газым пуртым программым ямдылыме да шуктым, илыме верым, коммунальный сооруженийлам, пенгыде шартышан корным, социальный, образовательный да культурный кужешлыкан объектам ыштыме дене кылдатше ойым Россий Федерацийын субъектлаштыже исполнительный кумем органлашке да муниципальный образованийлашке ончаш пуымым;

- кугыжаныш кучемын исполнительный ден законодательный органже, верысе самоуправлений орган-влакын пашаштышт, общественный палата ден молодёжный парламент-влакым чумырымаште да нунын пашаштышт, элым да регион-влакым социально-экономически да культурно вияндыме пеш кужешан проблемалам канашымаште мари общественно-стын егже-влакын чулымын участвоватлымыштым;

- финн-угор мер ушем ден толкын-влакын пашаштышт чулымын участвоватлымым.

МЕР КАНАШ. 2012-2016.

Марий калыкын 9-ше Погынжо сайпен

Председатель (Онъыжа)

ИВАНОВ

Анатолий Николаевич
Марий Эл, Йошкар-Ола.

Марий Эл Республикысе Кугыжаныш Погын председателын алмаштышыже (2001). Морко землячествын председателже (2001), Ма-

рий Онъыжа (2012).

Шочын: 1947 ий, 4 сентябрь, Марий Эл, Морко район, Изи Корамас ял.

Тунемын: Марий кугыжаныш техник университет (1974), Горькийысе кышыл партий школ, (1987). Телефон: (8362) 64-14-02. Эл.почто: info@parlament.mari.ru

Председателын икымше алмаштышыже (Икымше оналмаш)

МОЧАЕВ

Валерий Александрович
Марий Эл, Йошкар-Ола.

«Марий Эл Радио» вуйлатышын алмаштышыже (2007). Российысе

АФУН мер толкынын Марий Эл Республикысе полкажым вуйлатыше (2005).

Шочын: 1956 ий, 6 декабрь, Марий Эл, Шернур район, Корембал ял. Ту-

немын: Марий кугыжаныш педагогика институт (1982), Российысе кугыжаныш гуманитарий университет (2003). Телефон: (8362) 42-45-53, 8-902-739-74-57. Эл.почто: mochaev@bk.ru

Председателын алмаштышыже (Оналмаш)

РУСАНОВ

Юрий Петрович
Марий Эл, Йошкар-Ола.

М. Шкетан лүмеш марий кугыжаныш драме театрын директоржо (2007).

«Марий калык конгресс» мер толкынын енге (2006).

Шочын: 1968 ий, 15 май, Марий Эл, Морко район, Нурумбал. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1991), Марий кугыжаныш техник университет (2006).

Телефон: (8362) 63-00-18, 8-902-670-05-71. Эл.почто: shketan@mail.ru

Председателын алмаштышыже (Оналмаш)

ИВАНОВА

Елена (Алёна) Александровна
Марий Эл, Йошкар-Ола.

«Марий Эл» кугыжаныш телерадио компанийын корреспондентше (2008).

Самырык-влакын «ВийАр» тывыра кыл ушемын вуйлатышыже (2008),

МАФУН мер толкынын Марий Эл Республикысе координаторжо (2009).

Шочын: 1986 ий, 5 март, Марий Эл, Волжск район, Памашэнгер.

Тунемын: Марий кугыжаныш университет (2008). Телефон: 8-960-095-77-07. Эл.почто: sotnur@mail.ru

АЛАТАЙКИНА
Надежда
Ивановна

Марий Эл, Килемар район.
Арда муниципал кун дем администрацийым вуйлатыше.
Шочын: 1963 ий, 11 декабрь, Марий Эл, Курыкмари район, Пинжедыр ял. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1986), Марий кугыжаныш техникум университет (2005). Телефон: (83643) 2 38 91, 8 960 090 23 31.

АЛЕКСАНДРОВ
Эдуард
Васильевич

Марий Эл, Йошкар Ола. М. Шкетан лумеш марий кугыжаныш драме театр директорын алмаштышыже.
Марий Эл Республикысе «Марий калык конгресс» мер толкынын вуйлатышыже.
Шочын: 1977 ий, 12 май, Марий Эл, Волжск район, Сотнур села. Тунемын: Кугыжаныш театр институт (ГИТИС, 2005) Социал гуманитарий шинчымаш институт (ИСГЗ, 2009). Телефон: 8 905 008 19 09. Эл.почто: ed_aleks@mail.ru

АПТУЛАЕВ
Владимир
Васильевич

Марий Эл, Йошкар Ола. «Регион 12» телекомпанийын корреспондентше. Финн угроведений институтысо студент шкевиктемын председательже.
Шочын: 1989 ий, 5 декабрь, Пошкырт, Дёртыльё район, Черлак села.
Тунемын: Благовещенск педагогика колледж (2009). Марий кугыжаныш университетын студентше. Телефон: 8 927 870 80 71. Эл.почто: VAptulaev@yandex.ru

БАЙБУЛАТОВ
Валерий
Тимергалеевич

Пошкырт, Мишкан район. 150 ше № ан профессиональный лицейын директоржо. «Мишкино» историй да тувыра рудерын вуйлатышыже (2004). Шочын: 1959 ий, 13 февраль, Пошкырт, Мишкан район, Тигирменово. Тунемын: Пошкырт ялозанлык институт (1981), Уралысе социал политик институт (1992). Телефон: (34749) 2 25 11, 2 10 44, 8 937 302 09 13. Эл.почто: pu_150@mail.ru

БАТАЛОВА
Рима
Акпердиновна

Моско. Россий Федерацийын Кугыжаныш Думын депутатше. Российысе Паралимпийский комитетын вице президентше.
Шочын: 1964 ий, 1 январь, Пошкырт, Шаран район, Сакта. Тунемын: Стерлитамак оласе физкультура техникум (1988), Уралысе кугыжаныш физкультура академий (1996). Телефон: 8 917 403 76 75.

БАТУЕВА
Зинаида
Германовна

Марий Эл, Марий Турек. Марий Турек кыдалаш школышто марий йылмым туныкта. «Марий калык конгрессын» Марий Турек районысо полкажым вуйлатыше. Шочын: 1956 ий, 9 апрель, Марий Эл, Волжск район, Помар. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1979). Телефон: 8 960 095 29 84. Эл.почто: mtshkola@yandex.ru

БЛИНОВ
Василий
Гаврилович

Марий Эл, У Торъял. «Нива» озанлыкын председателъже. «Марий кумалтыш» юмыйула ушемын У Торъял районысо полкажым вуйлатышыже, районысо мер вуй. Шочын: 1956 ий, 12 декабрь, Марий Эл, У Торъял район, Косербал. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1989). Телефон: 8 917 703 99 82. Эл.почто: adm@torial.ru

ВАСЮТИН
Михаил
Зиновьевич

Марий Эл, Йошкар Ола. Марий Эл Республикын тувыра, печать да калык влакын пашашт шотышто министрже, Марий Эл Республикысе Виктор вуйлатышын алмаштышыже. Курыкмари землячествын председателъже. Шочын: 1959 ий, 16 июнь, Марий Эл, Курыкмари район, Микряк. Тунемын: Озангысе тувыра институт (1981), Российысе сымыктыш тувыра да туризм пашаен влакым узш ям дылыше академий (1994). Телефон: (8362) 45 09 63, 64 15 33. Эл.почто: vasutin@gov.mari.ru

ГАЛКИН
Валерий
Фёдорович

Марий Эл, Совет район. Ышнур кыдалаш школынын директоржо. Верысе шкевиктемын депутатше. Шочын: 1948 ий, 12 сентябрь, Марий Эл, Совет район, Изи Ашламаш. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1982). Телефон: 8-927-880-69-01. Эл.почто: verhushnur@yandex.ru

ГРИГОРЬЕВ
Геннадий
Савельевич

Марий Эл, Морко район. Ялозанлыкын ветеранже. Шочын: 1953 ий, 12 июль, Марий Эл, Морко район, Унчо. Тунемын: Марий ялозанлык техникум (1984), Горькийысе кышыл партий школ (1985). Телефон: (83635)9-43-33, 8-906-334-91-90. Эл.почто: valentina.grigor@mail.ru

ГУБАЕВ
Игорь
Иванович

Пошкырт, Нефтекамск. «Чолман» газетын тун редакторжо. Нефтекамск олпсе марий тувыра рудерын председателже. Шочын: 1960 ий, 29 август, Пошкырт, Каптаса район, Кокуш. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1988). Телефон: (34783)4-15-02, 8-917-492-55-56, 8-917-444-56-28. Эл.почто: iigubaev@yandex.ru

ЗОРИНА
Нина
Николаевна

Марий Эл, Провой район. Муниципал пашан ветеранже. «Марий калык конгрессын» районысо полкам вуйлатыше. Шочын: 1949 ий, 17 июль, Марий Эл, Шернур район, Ахматэнгер. Тунемын: Марий кугыжаныш педагогика институт (1971), Горькийысе кышыл партий школ (1982). Телефон: (83645) 9-16-93, 8-906-138-36-60. Эл.почто: zorina05@mail.ru

ИВАНОВ
Игорь
Анатольевич

Свердловск кундем, Ачит район. Мари Карши школынын директоржо. Шочын: 1983 ий, 9 декабрь, Свердловск кундем, Ачит район, Мари Карши. Тунемын: Уральысе кугыжаныш педагогика университет (2011). Телефон: 8-953-381-30-37. Эл.почто: mou_moosch@mail.ru

КАНАКАЕВ
Леонид
Иванович

Свердловск кундем, Красноуфим район. «Айметов В.И.» озанлыкын вудыш специалистше. Свердловск кундемысе «Мари» ушемын председателже (2010). Шочын: 1972 ий, 10 декабрь, Свердловск кундем, Красноуфим район, Сарса. Тунемын: Свердловск кундемысе ялозанлык институт (1994), Регионысо образованийым вияндыше институт (1995). Телефон: (34394) 3-61-69, 8-950-649-96-23. Эл.почто: kanakaev@yandex.ru

КУДРЯВЦЕВ
Алексей
Григорьевич

Киров кундем, Кикнур район. Районысо администрацийыште ялозанлык полка вуйлатыше. Россияысе АФУН мер толкынын енге (2005). Шочын: 1954 ий, 5 январь, Киров кундем, Кикнур район, Ертур. Тунемын: Вологодск кышыл партий школ (1976), Кировысе ялозанлык институт (1989). Телефон: (83341) 5-14-44, 8-919-519-60-22.

КУДРЯВЦЕВ
Виталий
Николаевич

Марий Эл, Оршанке район. Элкорго паша министерствын ветеранже. Марий Элысе «Пувий» мер толкынын вуйлатышыже. Шочын: 1965 ий, 2 декабрь, Марий Эл, Оршанка район, Ошлангер. Тунемын: Марий кугыжаныш педагогика институт (1993). Телефон: (8362) 57-61-34, 8-987-720-68-87. Эл.почто: puvii@mail.ru

**ЛЕБЕДЕВА
Елена
Анатольевна**

Марий Эл, Шернур район.
«Край сернурский», «Шернур вел», «Тукым Памаш» газет-влакын тун редакторжо. Районысо мервуй. Сердыж илемын депутатше. Шочын: 1980 ий, 10 август, Марий Эл, Козьмодемьянск ола. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (2005). Телефон: 8-902-430-66-03. Эл.почто: eknjaz1980@mail.ru

**МИХАЛЁВ
Павел
Валерьевич**

Киров кундем, Кикнур район.
Виче кугыжаныш гуманитарий университетын студентше. Шочын: 1990 ий, 17 июнь, Киров кундем, Кикнур район, Кикнур. Телефон: 8-912-366-70-48. Эл.почто: atomic90@mail.ru

**МИХЕЕВА
Любовь
Леонидовна**

Марий Эл, Параньга район.
Районысо Погынын председателже. «Марий калык конгрессын» районысо полкажым вуйлатыше. Шочын: 1957 ий, 10 октябрь, Марий Эл, Морко район, Тат-Чодраял. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1980). Телефон: (83639) 4-12-89, 4-12-30, 8-902-465-61-21. Эл.почто: parsobdep@yandex.ru

**МОРОЗОВ
Юрий
Александрович**

Марий Эл, Кужэнгер район.
Кужэнгерысе школысо историй ден обществознанийым тункытышо. Районысо Погынын депутатше. Шочын: 1961 ий, 30 август, Марий Эл, Кужэнгер район, Нур-Сола. Тунемын: Марий кугыжаныш педагогика институт (1984). Телефон: (83637) 9-16-21, 8-902-465-85-67. Эл.почто: kuzener-school-1@mail.ru

**МУСАГИТДИНОВ
Геннадий
Алексеевич**

Пошкырт, Мишкан район.
Мишкан районысо эксплуатаций службым вуйлатыше. Районысо советын депутатше. Шочын: 1977 ий, 11 январь, Пошкырт, Мишкан район, Камий. Уло (Уфа) кугыжаныш нефть университет (1999). Телефон: 8-927-928-57-49. Эл.почто: angj927@mail.ru

**ПАПАЕВА
Виктория
Викторовна**

Удмуртий, Ижевск.
Удмурт Республикысе «Келшымаш порт» тонежын калык кокласе да финн-угор кыл шотышто полкан методистше. Самырык-влакын «Ужара» регионысо ушем вуйлатыше. «Одо марий» ушем вуйлатышын алмаштышыже. Шочын: 1984 ий, 28 январь, Пошкырт, Пүрö (Бирск) район, Среднебазаново. Тунемын: Благовещенск педагогика колледж (2004), Бирскысе кугыжаныш социал-педагогика академий (2008). Телефон: 8-912-852-41-37. Эл.почто: vikamari@mail.ru

**ПЕТРАЕВ
Леонид
Валерьянович**

Татарстан, Мензелин район.
Калтак школысо руш йылме да литератур тункытышо. Районысо «Умарий» мер толкыным вуйлатыше. Шочын: 1985 ий, 28 июль, Татарстан, Муслим район, Муслим. Тунемын: Елабуга оласе кугыжаныш педагогика университет (2008). Телефон: 8-927-486-41-98. Эл.почто: leonidpv85@yandex.ru

**ПОПОВА
Раиса
Шамратовна**

Пермь.
Пермь кундемысе туткар ден аралыме учебно-метод рудерын метод кабинетым вуйлатыше. Пермь оласе марий тувыра рудерын вуйлатыше. Шочын: 1955 ий, 8 август, Пошкырт, Мишкан район, Монар (Кайраково). Тунемын: Пермь кугыжаныш университет (1977). Телефон: (342) 229-18-05. Эл.почто: raisapmar@mail.ru

ПУШКИНА
Наталья
Васильевна

Марий Эл, Йошкар-Ола. «Марий Эл Радион» кугурак редакторжо. «Марий калык конгресс» мер толкынын енге. Шочын: 1979 ий, 18 сентябрь, Марий Эл, Морко район, Ердюр. Тунемын: Марий кугыжаныш педагогика институт (2004). Телефон: 8-987-709-64-34. Эл.почто: nata_pushkina@mail.ru

РАДЫГИН
Анатолий
Ильич

Удмуртий, Ижевск. «Трест» оролышо предприятийын тун директоржо. «Одо марий» ушемывм вуйлатыше. Одо кундемыште Марий Эл Республикын кыльенже. Шочын: 1953 ий, 7 декабрь, Одо, Алнаш район, Варали. Тунемын: Удмурт кугыжаныш университет (1986). Телефон: (3412) 72-24-51, 8-912-756-00-76.

СМИРНОВА
Лидия
Никаноровна

Марий Эл, Курыкмарий район. Районысо тувыра полкам вуйлатыше. Шочын: 1964 ий, 21 август, Марий Эл, Курыкмарий район, Мигрисола. Тунемын: Озангысе тувыра институт (1987). Телефон: (83632) 7-13-78, 6-41-93, 8-960-092-55-21. Эл.почто: raycultura@mail.ru

ТАНЫГИН
Александр
Иванович

Марий Эл, У Торъял район. Фермер. Марий калыкын Тун онаенже. Шочын: 1943 ий, 26 май, Марий Эл, У Торъял район, Кугу Танаксола. Тунемын: Марий ялозанлык техникум (1965). Телефон: 8-917-702-71-84. Эл.почто: mtr@mail.ru

ТРЕТЬЯКОВ
Олег
Александрович

Татарстан, Агрыз район. Озангысе университетын Елабуга олан филиалын кугурак преподавательже. Татарстанысе марий-влакын автономийым вуйлатыше. Онаен. Шочын: 1957 ий, 26 май, Татарстан, Агрыз район, Көлөгеш. Тунемын: Ижевск ялозанлык институт (1984), Марий кугыжаныш педагогика институт (1999). Педагогика наука кандидат. Телефон: 8-960-086-29-44. Эл.почто: olger116@mail.ru

ЧЕНДЕМЕРОВА
Римма
Ивановна

Марий Эл, Медведево район. Медведево гимназийыште марий йылме да ИКН туныктышо. Медведево районысо «Марий ушемыште» 2009 ий гыч шога. Шочын: 1968 ий, 27 май, Марий Эл, Волжск район, Карай. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1980). Телефон: (8362) 58-26-08, 8-937-112-52-53.

ЭШКИНИНА
Галина
Сергеевна

Марий Эл, Волжск район. Памар школысо марий йылме да сылнымут туныктышо. Районысо мервуй. Шочын: 1955 ий, 7 февраль, Марий Эл, У Торъял. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (1978). Телефон: (83631) 4-87-46, 8-909-367-95-90. Эл.почто: potary-school@yandex.ru

ЮСУПОВ
Юрий
Авазович

Угарман, Тоншай район. Бизнесьен. Тоншай районысо марий автономийысе правленийын енге, «Марийский мир» газетын редакторжо. Шочын: 1962 ий, 27 май, Таджикистан, Куйбышев район, Уялы. Тунемын: Горькийысе кугыжаныш педагогика институт (1985). Телефон: 8-961-638-19-13. Эл.почто: trishkino@mail.ru

Тергыше (ревизий) комиссий

Председатель

**ПАТРУШЕВА
Тамара
Аркадьевна**

Марий Эл, Медведево район.
«Кугарня» газетын тун бухгалтерже. Шочын: 1959 ий, 12 ноябрь, Марий Эл, Медведево район, Малиновский чодыра участок. Тунемын: Марий бухгалтер школ (1978). Телефон: (8362) 45-43-72, 45-43-72, 8-927-870-10-36. Эл.почто: kugarnya@mar-el.ru

**ГАЙСИН
Александр
Яковлевич**

Пошкырт, Янаул район. «Гаяна» озанлыкын председательже. Районысо марий мер организацийым вуйлатыше. «Мишкино» историй да тувыра рудерын енже. Шочын: 1958 ий, 30 апрель, Пошкырт, Янаул район, Рабак. Тунемын: Пошкырт аграрий университет (2003). Телефон: (34760) 3-62-01, 8-917-790-29-90. Эл.почто: gaisinsasha@mail.ru

**КОШКИНА
Наталья
Николаевна**

Марий Эл, Йошкар-Ола. Марий кугыжаныш университетым 2012 ийын пытарен. Факультетысе профбюром вуйлатын. Шочын: 1990 ий, 30 март, Киров кундем, Яраг район, Вутла-Мари. Телефон: 8-987-707-98-49. Эл.почто: aschatan_09@bk.ru

**КУКЛИНА
Эльвира
Викторовна**

Марий Эл, Йошкар-Ола. «Единый Россий» партийын марий регионьысо полка пресс-секретарьже. «Саскавий» марий удырамаш ушемын енже. Шочын: 1981 ий, 10 сентябрь, Марий Эл, Кужангер район, Актуганово. Тунемын: Марий кугыжаныш университет (2004). Телефон: 8-917-703-66-24. Эл.почто: kuklina-10@mail.ru

**ПЕТРОВ
Валериян
Васильевич**

Марий Эл, Морко район. «Морко мланде» газетын тун редакторжо. РАФУЖ мер организацийыште секретариатын енже (2007). Шочын: 1952 ий, 24 март, Марий Эл, Морко район, Семисола. Тунемын: Зеленогорск посёлкысо кыдалаш школ (1971). Телефон: (83635) 9-10-59, 9-17-19, 8-964-861-66-43. Эл.почто: mlande@mar-el.ru

**РЕЧКИН
Владимир
Юрьевич**

Марий Эл, У Торъял. Районысо финан полкан тун специалистше. «Марий калык конгресс» мер толкынын енже. Шочын: 1986 ий, 27 август, Марий Эл, У Торъял район, Кугу Танаколла. Тунемын: Марий кугыжаныш технике университет (2011). Телефон: 8-917-712-61-93. Эл.почто: vladimir_techkin@mail.ru

**ФАКАЕВА
Раиса
Яковлевна**

Санкт-Петербург. Ленинград областьысе финан комитетын тун специалистше. Санкт-Петербургысо «Ош кече» марий калыкле-культур автономийым вуйлатыше. Шочын: 1962 ий, 6 август, Пошкырт, Мишкан район, Яндыганово. Тунемын: СССР-ысе заочный финан-экономик институт, Уфа олесе филиал (1983). Экономика наука кандидат (2008). Телефон: 8-911-166-91-57. Эл.почто: sty10-286@yandex.ru

Шке жапыштыже ўдыр шочмылан верчын Ларисан аваже, Зинаида Михайловна Елембаева, комсомол пашам коден, карьерьок дене чеверласен. 27 ияш ўдырамаш, йоратымашым вашлийде, шканже йочам ышташ шонен пыштен. Таче тыгай илыш сўретыште нимогай удамат огына уж. Мўнгешла, кугъжаныш шкет авалан польшышым пуа. А тунам, 40 ий ончыч, илыш ончалтыш, шкем кучымо радам йоршеш весе лийын. Лўддымо ўдырамаш, ег манеш-манешым колыштде, тыглай школыш пашам ышташ кая да ньогалан илышым полекла.

ЛАРИСА ЯКОВЛЕВА: «ШКЕТЫН КОДМО ШИЖМАШ ПЕШ ШУЧКО УЛМАШ»

Марпа гына!

- Авамлан тауштем. Тудо мыйын верч шўко неле-йўсым чытен, - ойла Лариса Николаевна. - Ўмыр мучко шкет лийын, мыйжат тудын ик ўдыржў гына лийынам. Йоча пагытем ковам дене У Торъял районысо Йошкар-Памаш алыште эртен. Авам Советский посёлкышто у илышым чогаш пижын. Образований пўлкаш пашам ышташ пурен. Чулым, чолга койышан ўдырамаш вигакшинчалан пернен. Садланак тудым икмыняр жап гыч партий райкомын секретарьжылан шогалтеныт.

Изи Ларисан илышыже алыште коваже пелен эртен. Ўдыр эреак аважын пўртылмыжым вучен. А кунам аваже Горький опасе партшколышто тунемын, вич ияш икшыве тудлан изирак серышлам колтеден. Ялысе ўвер-влакым марпа серен. Школыш тунемаш каяш жап шумеке, аваже Ларисам Советскийыш конда. Конда да умыла: рушла кутырен моштыдымо ўдыржылан тунемаш йўсў лиеш. Садлан Зинаида Михайловна йочажым «лушкыдырак» классыш шындаш йодеш.

- Кузе тунемынам, кузе воктенем улшо ег-влакын йылмыштым умылаш, рушла мултанаш тўнгалынам, чыным каласаш гын, омат шарне. Но кунам кокымшо четвертьлан икымше гана оценокым шынденыт, руш йылме дене мыйын «кнылытан» лийын. Икымше классым пытарымылан «визытан» шоген.

Мый эре сайын тунемынам. Аттестатыштем ик «кнылытан» гына - черчений дене. Тудыжат чертитлен моштыдымылан оыл, койышемлан верч: туныктышо дене шонымашна тўрлў лийын.

Икымше класс гычак Лариса мер пашаш ушнен.

“Нигунам” ман нигунам ит ойло!

- Мый историй факультетым тунем пытаренам. Тушто кумда профилян специалист-влакым ямдыленыт. Историй деч посна, обществоведений, англичан йылме ден келге шинчымашым пуэныт, - мутым шуа Лариса Николаевна. - Туныктышо лиймем йоршеш шуын оыл. Мый де-

чем онычат ешыштына туныктышо династий лийын: авам, тудын кок акаже, нунын пелашышт... Туныктымө пашалан илышыштым пуышо родем-влак молат улыт. Мый эре ойленам: туныктышо нигунам ом лий! Сцене нерген шоненам. Школым пытарымеке, Озакысе культура институтыш, хореографий полкаш тунемаш пуренам. Тазалыклан кора пел ий гым тунеммым кодаш логале.

Кызыт, ятыр ий эртымеке, шке профессием ойырен налме шотышто нимынарат ом чамане. Пединститут деч вара, ик ий эртымеке, мыйым Пионер портым вуйлаташ ўжым. 13 ий ты пашам шуктенам. Тиде илышыштем эн сай пагыт лийын! Вет йоча-влак дене, самырыктукым дене пашам ышташ моткоч онгай.

Амур арбузышто мапен

Чын йоратымаш Лариса дек кокымшо курсым пытарымеке толын. Тунам нунын стройотрядыштым Килемар районыш колтеныт. Стройотряд-влакын пайрем кечынке түрлө вузла гым чолга студент-влак иквереш чумыргеныт. Түрлө конкурсым, спорт тангасымашым эртареныт, мурен-куштеныт. Лариса йолташ ўдыржө дене пырля концертлан вуйын шоген, коктын мурым муреныт. Садлан спорт тангасымаште вийжым онмыктышо рвезым тудо столовойшто гына ужын. Күкшө капан «политеховец-влак» черет деч посна кўмыжым руалкаленыт. Лариса шот-радамым пудыртылшо ик рвезым верышкыже шынден. Кастене пўрымаш тиде самырык ег дене улгым ваш ыштен:

- Ме кўртныгорно воктен паша верыш нактайыше вагоным вученна, - каласкала ўдырамаш. - Воктечна Саша эртен кайыш. Тиде рвезылан столовойшто замечанийым ыштенамык. Кидыштыже - кок арбуз. Сийлаш йодым. Торешланен, вуйжым рўзалтыш. Арбузым тудын отрядше сеген налын ўлмаш. Тиде жапыште ик арбузшо йол воктекем камвозын шаланыш. Вуемым кўш нўлталын, шыргыжалын каласышым: самырык йолташ, мыланем нигунамат нимомат ида чамане! Тиде 31 июльышто лийын. Тидын деч вара ынде 28 ий Александр нигунамат нимомат мыланем огеш чамане. Кажне ийын лач тиде кечын кок арбузым мўнгў конда. Арбузым авылаш ме родынам, лишыл йолташнам ўжына. Тиде ешнан тўн йўлаже.

Оньюкуваж нерген мыскара ўке

Лариса ден Александр икымше онмалтыш гычак ваш йоратен шыденыт, манаш лиеш. Саша (отрядын командирже) йолташыже-влакым лагерыш колтен, а шжеже ўдыр-шамым деке марласовлалан миен толаш кўлеш манын да, Ларисам ужатен. Самырык-влак эр марте юарленыт. А эрдене качымарий, марласовла нерген шарналтыде, пашашке кудалын. Олаш пўртылмешке, эше шуко касым тудо ўдыр дене пырля эргарен.

Ларисан аважлан ончыкылык венке вигак келшен. «Кече гай шыргыжалмыж дене чонышкем пурен», - ойлен йолташ ўдыр-шамычлан тудо.

Сўаным нылымше курсышто ыштеныт. Зинаида Михайловна когыляныштат ава лийын.

- Сашам изиж годсек изаже оннен куштен. Тудо ушан-шотан кушкын. Кунам йоча ача-ава

Изи Лариса аваже (шолаште), кокаж дене пырля.

Сїан кечын.

Пиалан ава икшыве-влак дене.

деч посна ила, тыгайже шуэнрак вашлияпгеш, - каласкала Лариса Николаевна. - Александрын аттестатышыже ик «кумытан» отметкат уке. Изине-как спорт дене кылым кума. Изаже Сашалан раш каласен: школым тунем пытарыме марте йуаш, тамакым шупшаш ок лий. Суан деч вара авам да Саша коклаште тыгай пентгыде кыл ыле, кудыжым южгунам родо-тукым коклашлат от уж. Авам Сашалан йолташ семын лийын. Тудо чўкыдынак мыскарам ышта ыле: «Лариса ўдыремын койышыжым чытыше векылан памятникым шогалтыман». Саша оньыкува нерген анекдотым нигунамат ок каласкале. Мбннгешла, йолташыже-влакым шижтара: тудын оньыкуваж нерген мыскара уке.

Студент еш

Таче Яковлевмытын Костя эргышлан 27 ий, Тая ўдырышлан - 25.

- Тая изаж деч талукат пелылан изирак, - оила Лариса Николаевна. - Почела шомшо йоча-влакым ончен-кушташ йосў. Икымше йочана тургыжландарыше ыле. Ме пединститутысо тўшкагудын изи пўлемышыже иленна. Тушто шкаф, вакш да эргынан коляскыже гына шогеныт. Тўрлў сменыште тунемынна, сандене азам черет дене онченна. Ик ият пелаш Костя чыла букваам пален, слогыш ушаш тўчен.

Визымше курсышто Лариса кокымшо йоча дене мўшкырагын, самырык-влак шуко шонен огытыл: йочам ыштыман! 13 октябрьыште ош тўняш ўдыр шочын. Тиде куанле увер дене Лариса уло тўням палдараш ямде лийын. Теве кузе кертеш: икымше - эрге, кокымшо - ўдыр!

Пашаште кўкшытыш шуаш еш полшен

Ўдырамашын пашаште кушмыжо кажне пўръеклан ок келше. Яковлевмытын ешыштышт тыгай койыш лийын огыл. Амалжат ыш палдырне. Лариса Николаевнан пелашыже Советский районысо комсомўл райкомын секретарьжылан тыршен. Но политике деч корангын, чоґымо пашалан кыртмен пижын. Тиде икте. Весе - ўдырамаш ешыште нигунамат ойым шкет луктын огыл, кеч-можымат пелашыж дене канашен ыштен.

Пионер пўртым вуйлатыме деч вара, Яковлевам Советский районысо вуйлатышын алмаштышыжлан шогалтат. Пашаже социал йодыш дене кылдалтын. Варажым республикынан образований да шанче министрын алмаштышыже лийын. А кок ий гыч Лариса Николаевнан фамилийже «Единая Россия» партий деч Кугыжаныш Думын визымше созывышыже кандидат радамыш пурталтын. Сайлымаш деч вара Леонид Маркелов шке мандатшым тудлан пўн. Тыге Валерий Комиссаров дене пырля Лариса Николаевна Кугыжаныш Думын депутатше лийын.

Лариса Николаевнан пелашыже элнан рўдолашкыже каш тореш лийын. Туге гынат ешыштышт ик ойыш шуыныт: еш озалан польшкалыше семын йошкар-оласе пачерыште ўдырышт кодеш, а Москваште кўшыл шинчымашым налше эргышт авалан польшкалаш тўгалеш. Ныл ий жапыште еш кажне гаяк канышым пырля эртараш тыршен. Кызыт ўдырамаш шотленат ок пытаре: «Йошкар-Ола - Москва» поездыште мынар йўдым эртарен?..

Кочо пагыт

Лу ий ондаксе пагытым Лариса Николаевна эн йосў, кочо жап семын шарналта:

- Районысо вуйлатышын алмаштышыже пашам шукташ тўгалынам гына, май тылгыште авам колен колтыш. Тунам эргым латикымше, а ўдырем индешымыше классым пытарен. Авамым пытартыш корныш ужатыман, эргымлан экзаменым кумаш полшыман.

Туныктышо-влак варажым каласкаленыт. ЕГЭ-м сдатлыме годым Костя нылле минут наре кидышкыже ружкам кумен кертын огыл. Но шкенжым кидыш налын, чыла экзаменым «визытанлан» сдатлен. Москвае экономике лўдыкшдымылык академийыш тунемаш пурен.

- Авамын колымекыже, кумда тўняште йўршеш шкетын кодмемла чучын, - шарналта Лариса Николаевна. - Йоча-влак, пелаш - тиде сай, но весе... Нигунамат икте денат тидын нерген мултанен омыл, нигў дечат польшым йодын омыл. Шкетын кодмо шижмаш пеш шуко ўлмаш. Жап гына тудым эмлен кертеш. Туге гынат лу ий ончыксо кечылам кызытат шинчавўд деч посна шарналтен ом сенге.

Дума – онай вер

Тыге оила Лариса Николаевна ныл ий ыштыме паша верже нерген.

- Тыште чыла регионла гыч шкешотан, тўрлў шонымашан да тўрлў илыш умылымашан ег-влак улыт. Но заседаний залыште ме чыланат

Кугыжаныш Думын депутатше семын иктёр лийына. Коклаштына кыл чылаж годымак яндар да почылтшо лийын огыл. Тыгодымак улыт айдеме-влак, кудышт дене келшыме шуэш. Думышто кок йолташым муынам. Теве таче кастене йолташем дек Озангыш кайышаш улам. Тудо – Татарстан деч депутат. Туштак толеш Тюмень гым вес йолташна. Ме кылым эреак кучена.

Ондак Думышто Федераций паша шотышто да регионсы политике комитетыште пашам ышленам. Но визымше созывысе Думышто регионим поддержатлыме программим шукашлан кугу йон лийын огыл. Сандене Образований шотышто комитетыш вонченам. Тушто паша шолын. Тидын деч посна, республикыштына Путинын приёмныйжым вуйлатенам.

Марий калыкын кандашымше погынышлыжо мыйым Мер Кангашын председательжылан сайленят. Мутат уке, статус верч. Вет марий тўна – тиде Марий Эл гына огыл. Марий калыкын пел ужашыже Россий мучко ила. Ты пашаште Кугыжаныш Думын депутатше статус чот полшен. Мый мер калыкым ушен шогенам, марий калыкын тўшкан илыме регионсы власть дене вашлийынам. Марий мер толкыным вуйлатен, уэш марий йылме дене мутланаш тўнгалынам. Тидыже шочмо калыкемдеке, шочмо йылме, йўла деке мыйым пўртылтен. Кызытат марла йонгылыш кугыренам манын шылталыде шарныктат. Туге гынат куанен ойлем: 45 ияш марий сылнымут йылмым тунемаш пижынам.

Мер Кангашыште ыштыме паша нерген каласкалымыж годым, Лариса Николаевна теве мом эше палемдыш. Ныл ий жапыште тудлан эреак республикысе виक्टर полшен. Пырля пашам ыштымылан кўра Марий Элын рўдолаштыже Йыван Кырлалан чапкўм шогалтыме, «Марий Сандалык» журнал лектеш. Тудыжым вес регионлаште илыше марий-влак эреак вчат. Самырыктукымлан слётым эртарынам поро йўлаш савырнен. Тиде кугу кўлешан пашаланат оксам виक्टर ойыра.

Москошто – сай, мўнгыштў – чаппырак

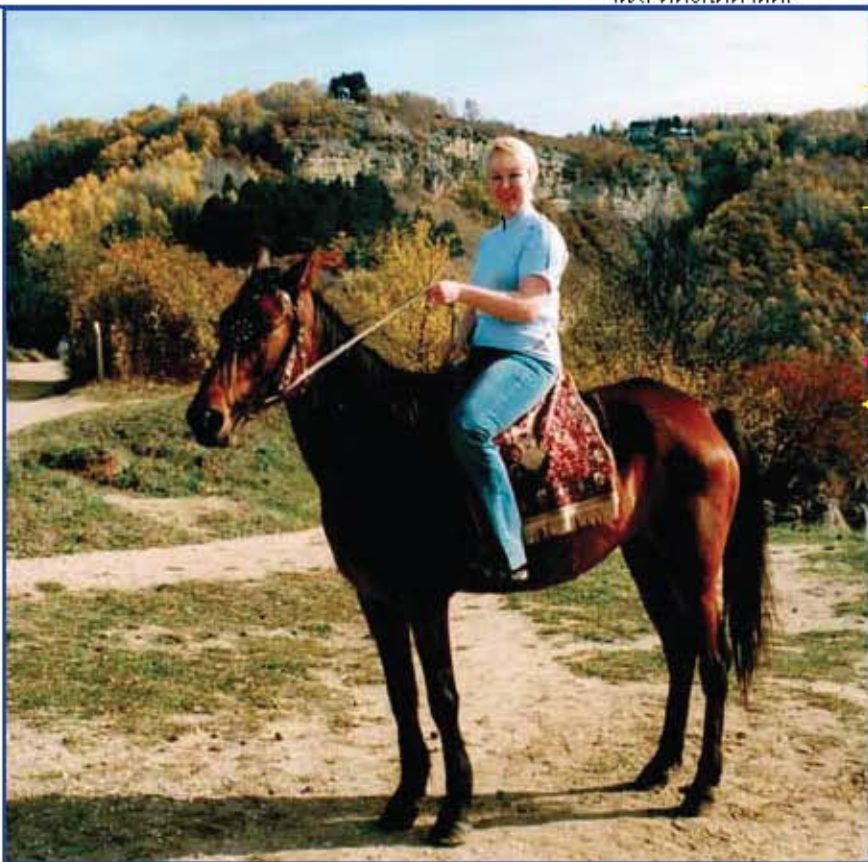
Депутат паша ынде шектелан кодын. Пытар-тыш сайлымыште Яковлеван лўмкў уэш «Единая Россия» партий спискыш пурталтын ыле.

– Марий Элысе калык мемнан партийлан ситышын йўклен огыл. Сандене Кугыжаныш Думыш ик депутат гына эртен, – умылтара Лариса Николаевна. – Мый мўнгў пўртылынам. Пўртылмем нерген калыкыште тўрлым ойлат. Иктым гына каласынем: Москваште кодаш цельым шынденат омыл. Мыйын ешем Йошкар-Олаште. Айдеме семынат нимынарат вашталтын омыл. Руш манмыла, «никўгда не шиковала, не жировала». Ондак калык дене простан вашлийын мутланенам, кызытат экс-депутат улмемым ом ончыкто. Образований денат кыл пекгыде. Партнёр комитетын председательже лийын, министерстве дене пырля ятыр проектым илышыш шыкдаренна. Кызытат мый тиде сомылым шуктем.

Ирина Москвина.

«Марийская правда» газет, 83-шо №, 2012 ий, 15-ше ага.

Мария Ожиганова марланден.

Тўн нерген кўчыкын

Йоча-влак нерген

– Нигунамат йоча пелен урокым ыштен шинчен омыл. Туге гынат нуно эре «отличник» лийыныт. Кызыт икшывем-влак каласат: аванам вожылтараш огыл манын, чот тыршаш логалын.

Койыш нерген

– Уда койышан улам манын ом каласе. Шукышт шкешотан айдемылан шотлат. Самырыкем годым писын кожганыше лийынам, кызыт шкем кидыште кучаш тунемынам. Шкемым порылан шоттем. Тыгодымак пекгыде улам. Нигунамат осалым ом ыште, ег шекгеч ойлен ом кошт. Кўраныше омыл. Нелеш налын, сырен кертам, но тунамак лыпланем.

Ырым нерген

– Чоныштем сай огыл шижмаш улмо годым, пўрт гым лектамат, ондем – кўм вашлиям: пўрбек гын – кече сайынак эрта, ўдырамаш гын – кече мучко шекланыман.

Юмыйўла нерген

– Мемнан ўмбалне ала-могай вий улмо нерген ўшанем. Мо але кў тиде, мутат уке, каласен ом керт. Иктым гына палем, тудын ончылыжо ме вийдыме улына. Пелашем да йочам-влак дене пырля ик кечынак тынеш пуренна. Варажым Саша дене менмаялтынна. Тунам ешыште неле пагыт ыле. Тиде йўла ешым арален кодаш полшен. Марий юмыйўламат кучем.

Еш нерген

– Еш деч посна илашыжат ок шого, шонем. Трудоголик улам гынат, ешемлан эре жалым муам. Иктаж-мом ойыраш кўштат гын, шоналтыде, ешемым ойырем.

Каныш нерген

– Кисловодск – йўратыме верем. Йот элым ончаш гын, ик гана Италийыште каненам. Йўратем у верыште канаш, мом-гынат уым пален налаш.

Моторлык нерген

– Вожылын каласем, спорт дене кылым ом кучо. Диетыштат нигунам шинчен омыл. Эргым замечанийым ышта гын веле, кочмым изиш чарнем. Вургемым ойырен налаш эреак ўдырем полша. Ятыржым «Луиза Спаньоли» бренд деч налаш. Чыным ойлаш гын, пашаже брендыште огыл. Тўнкў – вургем тўс, фасон чурийлан, капкылан келшыже.

Куштымаш пайрем

5-8 апрельыште Марий Элын рӱдолаштыже «Михаил Мурашко йолташыже-влакым уҗеш» кокымшо тӱнямбал фестиваль-конкурс эртен. Тений Моско, Владимир, Тула, Ульяновск, Угарман областьла, Йӱдвел Осетий, Татарстан, Чуваший, Марий Эл гыч 800 наре участник лийын. Шке мастарлыкштым нуно калык, калык-стилизованный, эстрада, кызытсе, бальный, сюжетан йоча куштымашла гоч почын ончыктенят. Жюриште улшо тӱнямбал классан хореограф-эксперт, Москосо тӱвыра да искусство кугыжаныш университетын педагогшо-влакклан ансамбль кокла гыч эн мастаржым ойырен налаш куштылгыжак лийын огыл. Кажныжым могай-гынат номинацийыште палемденят.

Иванова Раисия Алексеевна, «Шокто, гармонь» ансамблын вуйлатышыже (Марий Эл):

- Ынде кокымшо гана йӱдыр-рвезе-влак тиде фестивальыште шке мастарлыкштым ончыктат. Тений «Калык куштымаш» номинацийыште кумшо верыш лектынят. Тиде тӱнгалтышлан сай результат. Ныл кече жапыште йоча-влакын, кугурак куштышо-влакын выступленийыштым ончен, эшеат сайрак кушташ кумылышт шочын. А мемнан дене, преподаватель-влак дене, Михаил Мурашко мастер-классым эртарен.

Гран-прим «Бальный куштымаш» номинацийыште «Вариант» коллектив (Ульяновск), «Калык куштымаш» номинацийыште «Традиция» ансамбль (Ульяновск) да Ацамаз Сатцаев ден Радион Гуларов (Владикавказ), «Тачысе куштымаш (соло)» номинацийыште «Ассорти» ансамблын солистше Ильдар Тагиров (Йошкар-Ола) суленят.

С 5 по 8 апреля в столице Марий Эл с большим успехом прошёл II Международный конкурс-фестиваль исполнителей танца и хореографов-постановщиков «Михаил Мурашко приглашает друзей». Фестиваль был организован Республиканским центром народного творчества и культурно-досуговой деятельности при содействии Министерства культуры, печати и по делам национальностей Республики Марий Эл. Участниками стали танцевальные коллективы из Северной Осетии, Московской, Ульяновской, Нижегородской, Владимирской, Тульской областей, а также Татарстана, Чувашии и Марий Эл. Гостем фестиваля стал Государственный академический ансамбль танца имени Файзы Гаскарова из Башкортостана. Программа включала конкурсные просмотры выступлений, концерты, мастер-классы, выставки. Члены жюри во главе с Михаилом Мурашко оценивали участников по

следующим номинациям: «Народный танец», «Народно-стилизованный танец», «Эстрадный танец», «Современный танец», «Бальный танец» и «Сюжетный детский танец». Обладателями гран-при в разных номинациях стали два коллектива из Ульяновска, Ацамаз Сатцаев и Радион Гуларов из Владикавказа и Ильдар Тагиров из Йошкар-Олы.

Италий посопын визитше

16 апрельыште Марий Эл Республикысе Виктерын уҗмыж почеш кӱчык паша визит дене Российской Федерацийыште Италий Республикын Чрезвычайный ден Полномочный посолжо Антонио Ланди пелашыж дене толын коштын. Посол Йошкар-Олан сӱлне верлаж дене палыме лийын. Ондак тудо Изи Какшан энгер воктенысе Брюгге уремыш миен. Патриарший площадыште Антонио Ландим Марий Эл вуйлатыше Леонид Маркелов вашлийын. Энгер воктенысе верлам ончыкыжымат тӱзатыме нерген мутланымаш тарванен. Мо таче тыште чонгалтеш, чылажат ег-влак верч ышталтеш, чылажат самырык-влакым сӱлнылыкым умылаш туныктымашке викарталтын, палемден вуйлатыше. Тудо шкежак кугу унам «Царевококшайский Кремль» культурно-исторический комплексыш нангаен. Тиде кечынак Антонио Ланди чонгалтше Марий национальный опера да балет театрыште лийын. Лишыл жапыште тыште италийан сценын мастарже-влак шке усталыкштым ончыктен кертыт. Вара Леонид Маркелов Италийын посолжым шке резиденцийыштыже вашлийын. Мутланымаш годым экономикыште, социальный сферыште, тӱвыраште вашкылым виянгдыме йодышлам тарватеныт. Вашлиймашын икымше саскаже: чодыра да чодырам обрабатыватлыше отраслыш отходшо гыч гранулым ыштен лукшо заводым чонгаш.

16 апреля Марий Эл посетил с кратковременным рабочим визитом по приглашению Правительства республики Чрезвычайный и Полномочный Посол Итальянской Республики в Российской Федерации Антонио Ланди с супругой. Во время пребывания в Йошкар-Оле посол ознакомился с достопримечательностями столицы. Его знакомство с городом началось с посещения набережной Брюгге, где гость мог воочию увидеть все объекты культурного, образовательного и духовного назначения, а также комплекс новых административных зданий. На Патриаршей площади Антонио Ланди гостеприимно встретил Глава республики Леонид Маркелов. Антонио Ланди осмотрел строящийся Марийский национальный театр оперы и балета, где уже в недалёком времени жите-

лей республики смогут порадовать своим талантом мастера итальянской сцены. В этот же день Глава республики принял почётного гостя в своей резиденции. В ходе беседы состоялся обмен мнениями по широкому кругу вопросов развития двусторонних отношений в экономике, социальной сфере и в области культуры.

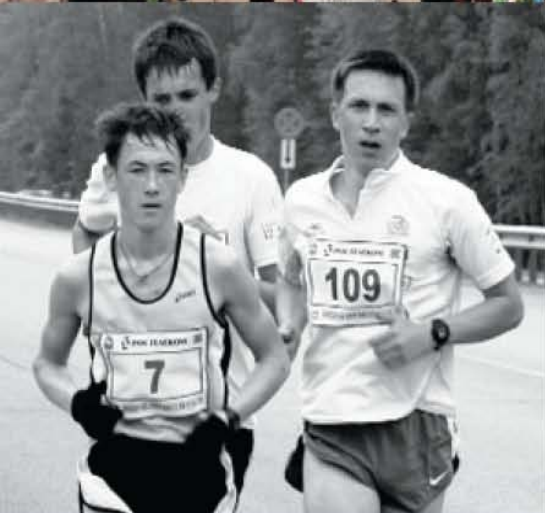
Финн-угор калык-влак дене 30 кече

Российыште родо-тукым регионлаште «Финн-угор калык-влак дене 30 кече» лӱман документально-развлекательный фильмым снималат. Тудо Финляндийысе кугыжаныш каналын заказше почеш войзалтеш. 10 сериян фильмым кумдан палыме финн актёр Вилле Хаапасало вӱда. Тушто калык нерген каласкалыме дене пырля посна ег, традиционный кочкышым ямдылымаш, имне дене кудалыштмаш, сонар да колым кучымо нергенат ончыкташ тӱнгалыт. Фильм яллаште илыше финн-угор родына-влак нерген гына огыл каласкалалаш тӱнгалеш, тыгак калыкын йулажым олаште аралат кодмым ончыкташ шонат. Май тӱнгалтыште нуно Марий Элыш толыныт. Морко районисо Унчо отышто лийыныт. Кумалтыш жап лийдымылан кӱра кумалтышым войзен кертын огытыл. Марий Эл деч вара съёмочный группым Коми, Одо, Мордовий республикылаште, Хант-Мансий автономий округышто вучат.

В финно-угорских регионах России проходят съёмки 10-серийного документально-развлекательного сериала «30 дней с финно-угорскими народами». Ведущим сериала является популярный в России и Финляндии актёр Вилле Хаапасало. Сериал снимается по заказу государственного телеканала Финляндии YLE Teema. Несколько лет назад финны уже делали проект «Россия за 30 дней», теперь они решили сосредоточиться на финно-угорских народах Российской Федерации. Работа в рамках проекта началась в Марий Эл. Затем съёмочная группа посетит Удмуртию, Мордовию, Коми и Ханты-Мансийский автономный округ.

Татьяна Рудных, линейный продюсер проекта:

- Финны хотят найти свои корни. Поэтому в фильмах будет показана и традиционная культура финно-угорских народов России, и то, как этническая культура сохраняется в городах - в столицах регионов. За традициями мы отправляемся в деревни, например, на вертолёт нам предстоит посетить село Саранпауль в Ханты-Мансийском автономном округе. В Марий Эл мы побывали в священной роще приверженцев Марийской традиционной религии в Шорунье, на одном из священных для марийцев холмов. К сожа-

лению, непосредственно религиозные обряды снять не смогли, так как их не показывают просто так посторонним, и в это время не было традиционных марийских праздников.

Эн сай туныктышо да воспитатель

10-13 майыште «Идалыкын туныктышыжо - 2012», «Идалыкын воспитательже - 2012» да «Марий йылмым эн сай туныктышо - 2012» конкурслакын республиканский этапышт эртенят. Марий Эл Республикысе район да ола гыч 48 туныктышо да воспитатель тангасымашке ушнен. Кум кече жапыште нуно урокым, класс шагатым, мастер-классым эртаренят, йыргешке үстел йыр погыненят. Кажне участникын ойыртегалтыш тусшо лийын.

Сидорова Ирина Борисовна, «Марий йылмым эн сай туныктышо - 2012» конкурсын участницыже:

- Тиде конкурс туныктышо лий-мем пенгыдемден. Кугу опытан коллеге-влак дене иктёр тангасаш пеш кугу вий-куат кўлын. Туге гынат, ме икте-весе-лан ваш полшен, эфтертен паша опытна дене палдарена, мастарлыкнам ончыктенна. Икманаш, конкурсым пайремыш савырен кертна. Мыйым «Открытие» номинацийыште палемденят. Самырык туныктышылан тиде номинаций лачеш толеш, шонем. Тангасымаш ик тошкалтышлан кўшкб кўзаш, паша опыт шондыкем» пойдараш полшен.

Конкурсым иктешлымеке, сенгыше-влак пале лийыныт. Марий Эл Республикын «Идалыкын туныктышыжо - 2012» почётан лўм дене Ирина Гаврилова (Козьмодемьянск оласе 3-шо номеран школ) палемдалтыш. «Василёк» йочасадыште тыршыше Наталья Боева «Идалыкын воспитательже - 2012» лийын (Медведево район, Знаменский). Марий йылмым туныктышо-влак коклаште Йо-ласал школышто тыршыше Татьяна Данилова (Курыкмарий район) чылаштым ончылтен. Ойыртегалтыш туныктышо-влак Марий Элын чапшым Россий кўкштан тангасымаште аралаш тўнгалыт.

С 10 по 13 мая прошли региональные этапы всероссийских конкурсов «Учитель года» и «Воспитатель года», а также региональный конкурс «Учитель марийского языка и литературы». В течение трёх дней 48 педагогов, среди которых 15 преподавателей родного языка, участвовали в методических семинарах, давали открытые уроки и педагогические мастер-классы. На четвертый день – праздничная церемония награждения во Дворце молодёжи. Учителем года была признана учитель математики средней школы №3 г. Козьмоде-

мьянска Ирина Гаврилова, воспитателем года – Наталья Боева (детский сад «Василёк» посёлка Знаменского Медведевского района). В конкурсе «Учитель марийского языка и литературы – 2012» победу одержала Татьяна Данилова, учитель из села Еласы Горномарийского района. Лучшие учитель и воспитатель Марий Эл представят республику на Всероссийском этапе конкурса осенью. Лучший учитель марийского языка и литературы примет участие во Всероссийском мастер-классе учителей родных языков.

Кугу тазалыкпан – изи марафоншыш

Июнь тылзын 3-шо кечынже 30-шо гана «Йошкар-Ола - Шап» изи марафон эртаралтын. Рўдолаш Марий Эл да Чуваш Республикын куржталаш йоратыше енге-влак чумыргенят. Тўн судьян командым пуымо почеш 200 утла ег 23 километр кужытан корныш тарванен. Сылне пўртўсыш лекше коклаште ветеран-спортсмен, физрук, туныктышо, администраций вуйлатыше-влак лийыныт. Марафонын куд участникше шкенжын лўмгечан 30-шо стартым палемденят. Нуно чыланат самырык тукымлан пример шотеш лийыныт. Кужу корным эртымаште ойыртегалтыш-влак шарнымашан пўлекым кучыктыныт. Районым шотыш налын, Волжск район, школ коклаште ты районынак Кугу Корамас школжо ойыртегалтыныт. Абсолютный сенгышыш ўдырамаш-влак кокла гыч Альбина Майорова, пўръян-влак кокла гыч Сергей Емельянов лектыныт. Коктынат Чуваший гыч улыт. Туге гынат Шап ер марте миен шушо кажне участникшым сенгышылан шотлаш лиеш.

3 июня состоялся традиционный 30-й малый марафон «Йошкар-Ола – озеро Шап». На старт вышло более 200 бегунов. С самого начала лидерство захватили два чувашских бегуна: Сергей Емельянов и Александр Васильев. Абсолютными победителями малого марафона стали легкоатлеты из Чебоксар Сергей Емельянов и Альбина Майорова. Юбилейный забег по направлению к озеру Шап стал последним. Отныне проводить массовые соревнования на федеральной трассе запрещено. Организаторам предстоит придумать новый маршрут для популярного спортивного праздника.

ПЕЛЕДАЛТШЕ ПАЙРЕМ

«Пеледыш пайрем» - марий калыкын ик эн чевер, ик эн вучымо пайремже. Шошо агам мучашлымеке, мотор вургеман, весела кумылан родына-влак иже районыштышт паша лектышым иктешлат, эн чолгажым Йошкар-Олаште эргаралтше «Пеледыш пайремыш» колтат. Ынде ныл ий почела рүдöлаште Марий Элысе районла гым ына огыл, тыгак элнан регионлаж гым марий-влак погынат.

Пайремлан тунгалтышым марий писатель Александр Конаков пыштен. Икымше гана «Йошкар пеледыш пайрем» (тыге тудо маналтын) 1920 ийын Шернурышто эргаралтын. Тудо Агавайрем ден Семыкым алмаштыше пайрем семын лийшаш улмаш. Алмаштен огыл, пойдарен! «Пеледыш пайрем» Агавайрем кумалтыш дене почылтын.

Теве теният Йошкар-Оласе Пүнчеротын Тумер ала-ныштыже марий калык погынен. Агавайрем кумалтышым марий калыкын тун онаенже Александр Таныгин ден Кужакер район гым онаен Вячеслав Актуганов эртареныт. Агавайрем юмылан Свердловск, Киров да Угарман областыла, Одо, Татарстан, Пошкырт, Марий Эл Республик, Пермь кундем гым марий-влак вуйым савеныт, серлагышым да сай игечым йодыныт.

Кечывал лишан калык Ленин лүмеш тўвыра полат воктеке чумырген. Уна-влакым верысе марий-влак кинде-шинмал, муро-куштымаш дене вашлийыныт. Варажым чыланат «Пайремгорныш» тарваненыт. Ончылно - оналмаш-влак Валерий Мочаев ден Алёна Иванова Мер Кагашын тистыжым наггаят, почешышт - пайремыш погынышо калык. Опыкмарий, курыкмарий, эрвелмарий вургемын лойгалтмыже, чон гым лекше муро - чылажат ола урем дене эртыше ек-влакын кумылыштым савырен. Ятырышт колонныш ушненыт. Тыге пайрем кумыл ола мумко шарлен.

Йошкар-Олан тун площадьыште калыкым Онъыжа Анатолий Иванов, пагалыме уна-влак, верысе калык вашлийыныт. Онъыжан саламмуто пайрем кумылым утыр ешарен. Тыштак тўвыра, ялозанлык пашаште тыршыше чолгаек-влакым палемденит, тўрлö кундемла гым ансамбль-влак мастарлыкыштым ончыктеныт.

Вара пайрем рүдö паркыш куснен. Тыште кажныже чонлан, ийготлан келшыше верым ойырен кертгын: изи-влаклан - «Йоча тўня» модыш программа, мураш-кушташ йöратыше-влаклан - фольклор ансамбль-влакын концертышт, пöръек-влаклан - «Патырверыште» тўрлö тагасымаш. Марий патыр-влак тачат мемнан коклаште улыт. Теве кирам нöтышлмаште Морко район гым Владимир Веденеевым икгат ончылтен кертгын огыл. Чимарий кумедалмаште ты кундемынак эргыже Иван Андреев (70 кило марте категорийыште) да Йошкар-Ола гым Иван Дмитриев (70 кило деч нелырак категорий) тале улмыштым ончыктеныт. Турым нöтышлмаште икымше верым Волжск район гым Алексей Галкин сенген налын. Пайремыште тений икымше гана «Келшынам пила» конкурс эртаралтын. Тыште пöръек-ўдырамаш мужыр-влак пырням йыгынамаште тагасеныт. Эн тале Евгений Осипов (Морко район) ден Фаина Пермякова (Медведево район) мужырлан электропилам кучыктеныт. Моло патыр-влакат шергакан пöлек дене палемдалгыныт. А теве марий-влакын поро улмышт, унам вашлийын моштымышт «Марий кудо» конкурс гым койо. Журин аклыме почеш эн сай кудым Морко-влак чумыреныт.

Ий гым ийыш «Пеледыш» у сыным налын, калыкыш шарла. Тидыже «Марий Эл Радион» эртарыме танцполыштыжо койо: марий муро почеш рушат, татарат, эсогыл узбекат куштеныт!

*Мариола.
Михаил Скобелев (фото).*

УСТАЛЫКЫМ МОСКО ТАПТА

Тунемаш пуртышо комиссиясы абитуриент-влакын куанен онча. Сӱрем, 2011.

Родо-тузак кужу торныш ужата. Сорла, 2011.

«Тыршен тунемза, студент-влак!» - тыгай шомак дене кодшо шыжым Россий Федераций Кулжаныш Думын депутатше Лариса Яковлева, Марий Элысе тӱвыра, печать да калык-влакын пашашт шотышто министр Михаил Васютин, М. Шкетан лӱмеш театрын кучемвуйжо (руководство) коло марий ӱдыр-рвезым Москош, Щелкин лӱмеш кӱшыл театраль-ный училищыш, тунемаш ужатышт. Кугу тергыма-шым эртымек, экзаменым кучымеке, марий группо чумыргыш. Теве пиалан-влакын лӱмышт: **Антропов Игорь, Озеева Марина, Соловьёва Вероника** (Шер-нур район); **Александров Михаил, Иванов Акпарс, Трутникова Марина, Яруков Андрей** (Волжск рай-он); **Александрова Светлана ден Воронцов Дми-трий** (Совет район); **Алексеева Наталья, Галкин Ев-гений, Ильина Виктория** (Морко район); **Гордее-ва Эрвина ден Копцева Екатерина** (Йошкар-Ола); **Иванов Алексей** (Параньга район); **Иванова Ма-рия** (Медведево район); **Малинина Екатерина** (Кужӱкер район); **Соловьёв Иван** (У Торъял рай-он); **Юнусов Алексей** (Курыкмарий район); **Тими-ряев Генрих** (Пошкырт, Катгаса район).

Нине ӱдыр-рвезе-влаклан - кугу ӱшан. Садланак Марий Эл Республикын Виктерже студент-влаклан идалыкеш кок гана корно роскотым тӱла, тунем-ме пагытыште шокшо кочкышлан оксам ойыра. А училищым тунем пытарымеке, кажныжлан респу-бликыште паша верым сӱра. Тугеже ӱдыр-рвезе-влаклан чыла ышталтын.

Январь мучаште чыланат икымше сессий-ым сайын кумен, шочмо мландыш каникулыш то-лын каенят. Молан шуко професий кокла гыч лач артист професийым ойыренят? Могайрак кумыл дене илат? - тиде да моло йодыш-влаклан икмы-нар студент-влак пел ийым тунем пытарымеке ва-шешленят.

Светлана Александрова Совет районысо Куж-марий ял гыч. Тиде ӱдыр дене шочмо алыште ваш-лийын мутланышна.

- *Света, кӱшеч тыгай кумыл - артист лияш?*

- Мынар шкемым шарнем, эре сценыште улам.

Школышто тунемме годым Кужмара тӱвыра пӱртыш «Эр ӱжара» ансамбльыш коштынам. Ӱшнур шко-лыш тунемаш кайымеке, театральный кружокыш кошташ тӱнгалынам. Школ директор Валерий Фё-дорович **Галкин** мыланем тиде набор нерген ой-лен. Шуко жап шонымек, мый каласышым: Мос-ко ола йокте тунемаш ом кай! Республикышты-на иктаж-могай вес професийлан тунемам. А ты-гай кугу олаш йӱршын корным ынем тошко. Ту-нам директор ушым чотак пуртыш. Тудо веле мо, туныктышо-влакат!

- *Экзаменым кучымо годым штатаж ондай случай лийын?*

- Лийын улде. Теве иктыжым каласкалем. Икым-ше турым эртыме годым калык артист Олег **Кузь-миных** дене мутланаш пиал шырпыжалын. Тудо сай кангашым пуыш. Комиссий тӱрлӧ заданийым ыш-тыктен. Тунам чыла заданий тыгай онгайын чучынат. Мутлан, пуйто лум йӱгаш тӱнгалын, а ме кидкопаш лум пыртым кучышаш улына. Але весе - олыкыш-то пеледышым погалташ, купышто, теңызыште кош-тым ончыкташ. Тунам чот аптыраненам ыле! Чыла-жымат кала ышташ, ала огеш кӱл гай ыштенам. Ти-дым Олег Кузьминых ужын-шижын, мушкыңдым он-чыктен. Сандене кокымшо турышто чот тыршышым.

- *Кузе Моско ола марий ӱдырым вашлийын?*

- Тӱнгалтышлан кугу олаште пеш йӱсӧ ыле. Адап-таций кужун каен. Тыгай тораш, тынар шуко жап-лан мый мӱнгӧ гыч ондак коштын омыл. Корнысо кугу движений, метро, эре вашкыше калык! Кӱкшӱ мо-тор пӱрт, историй сооружений-влак! Чылажат лий-ын - онгайжат, йӱсыжат.

- *Могой профессиональный предмет-влак улыт? Можо утгарак келша?*

- Икымше семестрыште актёр мастерлык, сценыште мутланымаш да шкем кучен моштымаш, ритмика лийыныт, кокымшышто - вокал ешаралтеш. Чылажат пеш окгай предмет улыт. Мыланем сценыште шкем кучен моштымаш предмет келша. Тушто шуко профессиональный секретым пален налынам.

- *Марий группа деч посна вес национальный группла-влак улыт?*

- Тушто мемнан деч посна кореец да одо-шамыч кумшо курсышто тунемыт. Одо студент-влак дене кылна пеш пекгыде. Сай ўдыр-рвезе-влак улыт. Шочмо кечым пырля пайремлена, футболла модаш коштына. Тунеммаштат нуно мыланна шуко кагашым пуат.

- *Яра жал веселан эрта тугеже.*

- Яра жал шукужак огыл. Эр гын кас марте тунемына! Каныш кечын тўрлў театрыш, тоштерыш, циркыш коштына. Тыглай билет пеш шергакан, а мыланна студенческий билет дене акым волтат. Театрлашке гын йўршеш яра пуртат. Тидыже кугу куан!

- *Маньит, студент сессий гын сессий марте веселак шла. Тендан групплакан тиде шомак келшен толеш?*

- Уке, тиде мемнан нерген огыл. Ме чыланат семестр мучко тыршен тунемына. Экзаменым, зачётым сайын кучена. Телым историй дене экзамен, тыгак зачёт-влак лийыныт. Актёр мастерлык дене зачётым сдатлышна. Тыште кажне студент марий суртышто йўратыме пашажым ончыктен - тўрым тўрлымаш, конгам олтымаш, пум шелштмаш да молат. Варажым ме чыланат тўрлў вольыкыш савырнышна. Кажныжын ойыртмжым ончыктен моштыман ыле. Мучашлан мотор марий вургем дене марий куштымашым ончыктышна. Зачёт пеш сайын эртен. Мемнам ончаш Роман Юрьевич **Алексеев** толын да поро шомак дене куандарен коден.

Ты группыштак тунемеш Пошкырт мланде гын **Генрих Тимиряев**. Тудын дене Интернетын йўнжў дене пайдаланен мутланышна. Теве мом шкеж нерген палдарыш.

- 2004-2009 ийлаште Благовещенский педколлед-

Мер Кайаш вуйлатышын сўгымжы. Сорла, 2011.

жыште тунемынам, тўналтыш да кугу класслаште математикым туныктышо специализацийым налынам. Армиыш каенам. Варажым Калтаса районыко тўвыра пўртыштў пашам ыштенам. Кодшо кенжежым Шкетан пўмеш театр гым комиссий мемнан дек толын. Марий группыш погымо нерген пален налынам да кастингыш толым. Эртышым. Йўшкар-Олаште экзамен-влакым сайын кумышым. Молан лач тиде корным ойырен налынам? Артист лияш кумылем эре лийын. Шочмо вел, тыгак Марий Эл гым толшо артист-влакым ончен шўмангынам. Кугу кумыл ыле - Шкетан театрыш миен толаш. Экзамен сдатлыме годым лийым. Тиде театр дене илышемем кылдынем.

- Шкетан театр Марий Элыште вўдышў театрлан шотлалтеш. Тыштак республикын эн тапе артистше-влак модыт. Тугеже чот тыршыман. Сай артист лияш кече кордыде пашам ыштыман. Мемнан кечына 8 шагат эр гым тўналеш. Эрден кочкын, училищыш метро дене каена. Индеш шагат гым тунемына. Кечывалым изирак каныш - столовыйышто кочкына, группынан каптёркыштыжо каналтена. Вара уэш тунемаш - индеш шагат кас марте! Ондак йўсў лийын, кызыт тунем шуынна!

Студент-влакын теле каникулышт писын эртен кайыш. Февраль тўналтыште нуно кугу сумка дене Шкетан театрыште чумыргышт. Мыят нуным ужаташ лектым. Ик арня пына ваш ужын огытыл - йокрокланеныт: ваш ондалалтыт, шупшалалтыт, выр-вур куржталыт. Группын старостажым, Мария Ивановам, кучашат ок лий! Сандене старостан алмаштышыже **Акпарс Иванов** (Волжск кундемысе Ташнер ял) дене мутым вашгалтышым.

- *Старостак, тыгак старостак пурлакидшыш тунемме деч поснат сомыл шуко. Тиде пашам шукташ кажным огыт шогалте!*

- Ўшанпын койынна докан?! Такшым группышпына кажныже могой-гынат пашам шукта. Мутлан, рекевизит, костюм, тул, радист, постановочный ужашлан вуйын шогышо-влак улыт. Туге гынат «тиде мыйын сомылем огыл» манше уке. Чыланат ваш полшаш ямде улыт. Ме келшен илена!

- *Палем, Шелсон училищыште тунемме деч ончыч тый Марий кугыжаныш университетыште шинчыжашым логенат. Кушеч тьгай кумыл - профессиональный вашталташ?*

- Изием годым шоненам ыле - кушкам, артист

Кок тукым шелшинец-влак. Сорла, 2011

лиям. Жап эртымекке, тиде шоньмаш мондалтын. Петъял школым пытарымеке, Финн-угроведений институтыш тунемаш пуршышым. Поро туныктышо, онгай предмет, у йолгаш - чылажат келшен. Тунемаш да тунемаш! Но коршо кенжежым театральнй училищыш группым погымо нерген кольым да изи годсо шоньмашем шарналте. Шуко шоненам, ача-ава, йолгаш-влак дене мутаненам. Йбсо шочмо мланде гыч кугу олаш каяш. Туге гынат кайышым. Училищыште иктылан брынам ыле - чыла студент-влак (тыйым палат, оыт пале) ваш салампалтыт. «Кузе илет? Кумылет могай?» йодын кертыт. Пуйто чылан родо улына! Ынде пел ият эртыш. «Щепкыш» тунемаш толмемлан нимынарат ом чамане. Моло студент-влакат тыгак илат, шонем. Ужыда вет, могай куан дене корныш тарванена. Мбкгыштб сай, а чон Москваш - тунемаш - йжеш!

Ик ият эртен кайыш йдыр-рвезе-влакын тунемаш каймышлан. Тунемме ий мучко марий группо дене пекгыде кылым М. Шкетан лумеш марий кугыжаныш драме театрын тунк режиссержо, тиде театр училищымак тунем лекше **Роман Юрьевич Алексеев** кучен.

- Щепкинский училище гына Российыште национальный студийым ямдыла. Чыла калык-влак группыштым шотлаш гын, тенийсе марий группо - 46-шо. Тыште тунемше студент-влак деч пеш пекгыдын йодыт. Нунын гыч «серийный» артистым оыгыл, шке пашаштым сайын палыше мастер-влакым ямдылат. Теле сессий годымат, кызытат студент-влак дек коштынам. Каласыман, марий йдыр-рвезе-влак шкештым чот тыршыше семын ончыктеныт. Идалык тунеммеке, кугу вашгалтыш шижалтеш. Эше телим экзаменым кучымо годым чылажымат брынрак, лудынрак ыштеныт. Кызыт мастерство актёра экзаменыште 12 этюдым ончыктеныт. Икымше курсышто тунемше йдыр-рвезе-влакын модмыштым ончен, ик жаплан студент улмыштым монденам. Модмышлан ушаненам. Ужым йулышб шимаштым, шижым - умылат, мом нунын деч туныктышо-влак йодыт да молан тиде кулеш. Эркин дене почылтыт, профессионалан шумакыт. Но иктешлымашым ышташ эше эр. Тудым нылымше курсыш шумекышт, Шкетан театрыште диплом спектакльым ончымо годым умылена. Умбакыжат преподаватель-влак молан туныктат улымен налаш тункалыт гын, кажне кечын шке мастарлыкыштым шуарат гын, сай лектыш лийшаш.

Йдыр-рвезе-влак пиалан улыт. Элнан рудоласе вузышто - Малый театрын шкешотан школышыжо нуным лумбб артист, мастер-влак туныктат. Тидым нуно палат. Палат весымат, ончыкык пашашт кызытсе илышыште кукшын аклатше, кугу оксанжак оыгыл. Эн тунжб - чонлан келшыше, калыклан куаным кондышо. Тыршыза, студент-влак! Ме тендам марий театрын сценышыкже кугу ушан дене вумена.

Мария Ожиганова.

Фото-влак: Д. Речкин, Э. Гордеева.

Марий Эльым вуйлатыше А.И. Маргелов дене Кремль дворецшыште вазитышаш. Шыжа, 2011.

М.С. Щепкиннын чалыжбб пелек. Кылма, 2011.

Актёр мастарлык дене икымше зачет. Шорыкбол, 2012.

Студент мутер

«Щепка» - Москосо Щепкин лумеш куйыш театральнй училище.

«Ляховец-влак» - марий группын йдыр-рвезыже-влак (курсын художественный вуйлатышыже - Российын сулло артистше И.В. Лях).

«Соломинец-влак» - руш группын йдыр-рвезыже-влак (курсын художественный вуйлатышыже - СССР калык артист Ю.М. Соломин).

«Козновец-влак» - одо группын йдыр-рвезыже-влак (курсын художественный вуйлатышыже - Россий сымыктышын сулло пашаенже Д.Г. Кознов).

СТАРЫЙ КУКЛЮК: ВКУС РОДИНЫ

Бывает же такое: едва вылез из машины, ступил на землю, оглянулся на новое место, а место-то, оказывается, давно знакомое. Откуда знакомое – не знаешь, потому что на самом деле здесь ты впервые, но чувствуешь – это твоё, и начинаешь с пытливым любопытством рассматривать окрестности, в которых взгляду неожиданно открываются подробности, которые хранит только цепкая детская память. Слово приехал на родину, где не был много-много лет. Такое ощущение испытал я в Старом Куклюке.

Село просыпается рано

По-своему встретили и в администрации Старокуклюкского поселения. Главный бухгалтер Анна Васильевна Исаева тут же организовала чай-кофе со свежим деревенским молоком и стала называть главе поселения в Елабугу, куда он уехал по делам, о приезде журналистов из Марий Эл. А почтальонка Людмила Филипповна Шулганова поведала, что из марийских газет старокуклюкцы выписывают три экземпляра «Кугарни» и один – «Ямделий». Почтовое отделение размещается в одном здании с сельсоветом, их разделяет только небольшой коридорчик, где на столике выложена свежая пресса. Двери в администрацию и на почту распахнуты настежь: можно целый день друг к другу в гости ходить. А вообще, это очень удобно: сюда можно прийти и по хозяйственным делам, и письмо отправить, и почтовый перевод получить, и мелкую покупку совершить – ведь почтовые отделения ныне повсеместно торгуют и галантереей, и кондитерскими изделиями, и бытовой химией. Руководитель местного отделения связи Ирина Степановна Мешкова с гор-

достью сообщила, что спички на почте стоят дешевле, чем в сельмаге, да и не только спички, поэтому народ охотно здесь отоваривается, поминая добрыми словами «Почту России».

Считается, что Старый Куклюк – единственное марийское село в Елабужском районе Татарстана. По данным 1890 года, из 33 сёл и деревень Черкасовской волости Елабужского уезда марийцы жили только здесь. Сегодня национальный состав Старого Куклюка более пёстрый: 58 процентов – мари, 19 – татары, 19 – русские, есть также чувашаи, удмурты, армяне, азербайджанцы. Зато сегодня в Старокуклюкском сельском поселении, куда кроме административного центра входят ещё пять населённых пунктов, практически марийской стала деревня Студёный Ключ, несколько марийских семей живут и в деревне Черкасово. Часть марийского населения переехала в них из Старого Куклюка, а часть пополнилась за счёт девушек, которых местные женихи сосватали в марийских деревнях за Вяткой.

Кстати, именно, с верховец Вятки, из села Китяк, который сейчас относится к Малмыжскому району Кировской области, по всей вероятности и пересели-

лись марийцы в Старый Куклюк. Так полагает известный учёный из Елабуги Леонид Арсланов.

В преданиях сохранились имена первооселенцев, потомки которых по сей день живут на здешней земле: Аймет, Айдар, Айкаш, Полат, Бакай.

Окрестные леса были богаты ягодой и дичью, река – рыбой, на участках, отвоеванных у леса, колосились хлеба, на сочных лугах паслась скотина. До революции хлебопашеством занималась большая часть жителей Елабужского уезда. В советские времена в Елабужском районе стало интенсивно развиваться животноводство, ставшее основным источником доходов и для крупных хозяйств, и для жителей села. Была животноводческая ферма и в совхозе «Серп и молот» в Старом Куклюке, но в новые после-перестроечные времена приказала долго жить.

Когда Иван Васильевич Шабалин вспоминает об исчезнувшем хозяйстве, у него перехватывает дыхание, и чтобы сдержать подступившие слёзы, он начинает ожесточённо драться тряпкой края пустого улья. В своё время он возмывал в Старом Куклюке сельсовет, потом долгое время работал в совхозе ветеринаром. Сейчас у него небольшая пасека – ульи стоят на задворках, в огороде, который полого спускается в ложбинку. По двору степенно переваливается индоутка, за которой забавно семеня и попискивая, спешит выводок чёрно-жёлтых индоуток. Хотя Иван Васильевич и на пенсии, к нему, по старой памяти, по-прежнему обращаются за ветеринарной помощью жители села.

Личное подворье для многих старокуклюкцев – и традиционный способ обеспечить себя молоком, мясом и овощами, и возможность заработать. Тем более, что на покупку скота и строительство помещений для его содержания республиканские власти выделяют приличные кредиты – от 50 до 150 тысяч рублей. А тот, кто держит коров, получает 680 рублей в месяц на одну бурёнку. Поэтому по нынешним меркам деревенское стадо не такое и маленькое – 57 коров.

Летом деревенская жизнь течёт по своему веками проложенному руслу. Улицы Старого Куклюка просыпаются рано утром, открываются ворота домов, хозяева выгоняют скотину, и неспешно формирующееся стадо бредёт на пастбище. В будние дни празднующихся в селе не встретишь. Вот бригада электромонтёров из района восстанавливает повреждённую телефонную связь, вот трое мужиков перекрывают крышу, вот учителя, вооружившись косами, выкашивают траву перед зданием школы.

В Старокуклюкском сельском поселении проживает всего 518 человек, может быть, поэтому болезненная утрата дававшего работу совхоза всё-таки не выбила народ из колеи. Почти четверть населения – 110 человек – составляют пенсионеры, 49 человек работает в бюджетной сфере – в средней школе, детском саду, фельдшерско-акушерском пункте, Доме культуры, библиотеке. Пятеро жителей села открыли свое дело по программе самозанятости. Остальные трудятся за пределами поселения – в соседних Верхнем Шурняке и Старом Юраше, в Набережных Челнах, в Елабуге. В районном центре нашли работу многие сельчане, в частности, на ЗАО «Эссен Продакшн АГ», где производится известный в стране майонез «Махеев».

– Если не лениться, работу всегда можно найти, – убеждён глава Старокуклюкского сельского поселения Аркадий Борисович Бахметов. Хотя признаётся: «Мы ещё не отвыкли от совхозной системы, поэтому ин-

дивидуальное предпринимательство развивается слабо. Даже возможностью взять сельскохозяйственные кредиты пользуются пока что единицы, остальные – опасаются».

Глава уверен, что сегодня для села вполне приемлем вахтовый метод. Взять тот же маршрут Шурнак – Куклюк. Ведь, к примеру, в Москве или Казани до работы приходится добираться часа два, а здесь – всего полмаса. «Всё равно к этому придут, – рассуждает Бахметов. – Будет и фермерское хозяйство, только учитывающая современные реалии, в нём будет занято не больше 30-40 человек, а не 150, как раньше».

Не сбрасывает он со счетов и личное подворье. И опять же рассуждает об этом не голословно. В хозяйстве у Бахметова корова, два бычка, овцы, куры-несушки и бройлеры. В летнюю пору реализация молочной продукции приносит семь тысяч рублей – с одной коровы. Причём расходуется эта продукция тут же, в селе. «Это прибавка к зарплате», – говорит Аркадий Борисович.

Марийский компонент

Бахметов встал во главе сельсовета в 1998 году, когда ему было всего 25 лет. Сегодня он уже опытный руководитель, и в то же время не растерял юношеский задор и энергию.

«Жизнь в деревне должна быть лучше, чем в городе», – с этим девизом он шаг за шагом благоустраивает Старый Куклюк. Часть дорог в селе с асфальтовым покрытием, часть – покрыта щебёнкой, все дома газифицированы, с телефонами, есть высокоскоростной интернет, на улицах – более 30 фонарей с энергосберегающими лампами. Впрочем, на улицах не только светло, но и опрятно – здесь стоят аккуратные контейне-

ры для мусора с надписью «Поволжская экологическая компания». Рядом с Домом культуры оборудована детская площадка, где с удовольствием играет детвора. В селе много цветов и зелени – только в 2009 году школьники и работники СДК высадили 350 деревьев.

В канун 2012 года жители села с энтузиазмом ваяли на улицах скульптуры из снега, да так искусно, что Старый Куклюк победил в новогоднем конкурсе среди сельских поселений Елабужского района.

– Я и демографическую ситуацию на селе улумшаю, – смеётся Бахметов. Детей у него трое: старшему сыну – 15 лет, дочери – восемь, а младшему сынишке – ещё не исполнилось и двух лет. Смех смехом, но демография в поселении – одна из лучших в районе. В прошлом году на пять умерших пришлось шесть новорождённых. Этот плюсики путь и небольшой, но для села очень важный.

Со школьной скамьи Аркадий Бахметов увлекается спортом и нынешних школьников к этому подталкивает. Лучший ученик и лучший спортсмен по итогам учебного года получают от сельсовета по тысяче рублей. А школьной хоккейной команде глава поселения помог обзавестись спортивной амуницией – не зря ребята заняли первое место в районе.

Ещё одно направление, способное дать деревенской жизни дополнительный импульс – этнотуризм. Им в Старом Куклюке стали заниматься с 2009 года при поддержке исполнительного комитета Елабужского муниципального района. Начали с четырёх туристических групп, а сейчас туристами в селе никого не удивишь. Здесь побывали уже и москвичи, и петербуржцы, и иностранцы – гости из Германии, Турции, Китая. Не прочь посетить марийскую деревню и елабужане – мно-

гим в диковинку и национальные танцы, которыми встречают их в Старом Куклюке, и мастер-классы по плетению корзин, и – полная экзотика! – дойка козы.

Местного колориту добавляет и неистощимый на выдумку директор Старокуклюкской средней школы Иван Николаевич Мельников. Его лошамобиль уже получил всероссийскую известность, а он продолжает удивлять и односельчан, и гостей новыми изобретениями. Тут и баня на колёсах, и передвижной туалет, и ёлка на санях.

И всё-таки главное, что привлекает туристов, и это прекрасно понимают все в Старом Куклюке, – это марийский компонент. Неслучайно этнографический комплекс, устроенный неподалёку от школы, называется марийским подворьем. Это огороженный искусно «деланным плетнём» участок, на котором разместилась деревенская изба с типичным интерьером и инвентарём – лет двадцать назад такая обстановка ещё встречалась повсеместно, и баня по-чёрному. Причём и изба, и баня – действующие. В избе принимают-потмуют гостей, а в бане они могут при желании и помыться.

Важное место марийская составляющая занимает и в работе сельского Дома культуры. В прошлом году его проект «XV Республиканский праздник марийской культуры «Семык» получил грант Правительства Республики Татарстан для поддержки лучших проектов творческих коллективов муниципальных учреждений культуры и искусства в номинации «Народное художественное творчество». Это позволило пошить новые марийские костюмы, приобрести музыкальную аппаратуру, сделать капитальный ремонт здания СДК. За свою кипучую деятельность Дом культуры из Старого Куклюка в 2011 году был признан лучшим муниципальным культурно-досуговым учреждением Елабужского района, а его директор Алевтина Григорьевна Колбасова – отмечена Почётной грамотой.

Неутомимая Алевтина Григорьевна уже строит новые планы – организовать в Старом Куклюке День села. «Мы любим праздники, и они нас любят», – улыбается она и гордо говорит: «У нас дух марийский не теряется».

Стараются сохранить марийский дух и в Старокуклюкской школе. Здесь с момента создания в начале 1930-х годов вплоть до 1947 года изучался марийский язык. Впоследствии занятия велись уже по программе для русских школ. С 2006 года Старокуклюкская школа работает в режиме «Общеобразовательная школа с этнокультурным марийским компонентом». В ней разработана программа развития на 2007-2011 годы по теме «Достижение современного качества образования в условиях сельской школы с этнокультурным марийским компонентом». Марийский язык в школе преподаёт заслуженный учитель Российской Федерации Лидия Исламзяновна Васильева.

В 2006 и 2009 годах на базе школы проводились республиканский и межрегиональный семинары «Использование этнокультурного марийского компонента в учебно-воспитательном процессе: проблемы и перспективы».

Проблем, конечно, немало. Родной язык и литературу учащиеся 1-4 классов изучают только 4 часа в неделю, а ученики постарше посещают предметный кружок по марийскому языку. Вне школы общение идёт уже на русском.

О том, как трудно сейчас увлечь ребят изучением родного языка, знает ещё один энтузиаст марийской культуры – Галина Ивановна Тронтова. Долгое время она жила вдали от родного села, но всегда и везде не упускала случая выступить на сцене с марийским танцем и песнями. И своих детей вдали от привычной марийской среды выучила родному языку.

Переехав в Елабугу, она стала вести занятия в группе по изучению марийского языка и культуры, организованной в 2006 году при школе №10. А с 2007 года занятия стали проходить в воскресной этнокультурной школе. Галина Ивановна ходила по многим марийским семьям, проживающим в районном центре, угваривала, убеждала родителей в том, что дети должны знать родной язык. Семерых ребятишек «выцепила».

Сейчас Галина Ивановна переключилась только на ансамбль «Марийские зори» при Старокуклюкском Доме культуры, которым занималась параллельно с воскресной школой, приезжая в село два раза в неделю. У истоков ансамбля, образованного в 1987 году, стояли учительница Раиса Пономарёва и пионервожатая Валентина Овечкина из местной школы. Сельские артисты выступали и в Казани, и Йошкар-Оле, и в соседних районах, причём не только на сельских, но и на городских сценических площадках.

Ныне зажигать «Марийские зори» непросто. Старокуклюкские мальчишки, отважно сражающиеся на хоккейной площадке, сцены боятся как огня. Слава богу, девочки выручают. И не только марийки. Русская девушка Лариса Ишмурзина с удовольствием поёт и танцует по-марийски, причём, по словам Тронтовой, первой заучивает слова и движения.

- И всё же, пока кипит культурная жизнь и работает школа, деревня не умрёт, - не теряет оптимизма Андрей Бахметов.

Праздник на пользу

Что ни говори, а традиции помогают селу выживать и нынче. И не только выживать, но и думать о перспективах. Особенно, если речь идёт о таком популярном празднике как Семык. Обряды, связанные с этим

праздником, всегда служили тому, чтобы упрочить хозяйство, семейное благополучие, родственные связи.

Как показал XV Республиканский праздник марийской традиционной культуры «Семык-2012», прошедший в Старом Куклюке 2 июня, заветы предков не пропали даром. Накануне Семыка был отремонтирован Дом культуры, два моста через реку Куключку, несколько дорог на улицах села, - упрочению хозяйства праздник, безусловно, послужил.

Что касается родственных связей, то в Старый Куклюк прибыли гости из 12 районов Татарстана, а также из Кировской области, Удмуртии, Марий Эл.

Участие в Семыке приняли глава Елабужского района Геннадий Емельянов, заведующий отделом этнической политики и управления по вопросам внутренней политики Президента Татарстана Вячеслав Никифоров, заместитель Председателя Совета Ассамблеи народов Татарстана - руководитель Исполнительного комитета Николай Владимиров, Верховный карт марийцев Татарстана, председатель национально-культурной автономии марийцев Республики Татарстан Олег Третьяков, Онъыжа - Председатель Всемарийского Совета, первый заместитель председателя Госсовета Марий Эл Анатолий Иванов.

Между прочим, Геннадий Емельянов свои поздравления по слухам праздника произнёс и на русском, и на марийском языках. «В нашем районе с огромным уважением хранят традиции и обычаи народов, проживающих на Елабужской земле», - подчеркнул глава района.

А когда хозяйство не худое, и родни много, то и лад в семью приходит.

..В Старый Куклюк я приехал уже после Семыка. Но, видимо, атмосфера народного единения ещё не выветрилась из села. Может, поэтому так непринуждённо чувствовал я себя и на берегу неторопливой Куключки, и на притихшем майдане, и среди старых, в три объёма ветел, задумчиво шумевших вдоль дорог. Словно на родине, где не был много-много лет.

Сергей Шанчара.

Фото: Денис Речкин и автор.

Галина Ивановна Тронтова.

Алевтина Григорьевна Колбасова.

Аркадий Борисович Бахметов с сыном.

ГЕНЕРАЛ

Палыме лийза: Вячеслав ШАМИЕВ

Ик ялынак да эшеже родо улына гынат, мый лумло землякемым кушкын шушым ужын омыл. Молан манаш гын тудын шочмыж годсек, лачак пел курым, Йошкар-Олаште илем. Тудат латшым ияшак ял гым тунемаш лектын каен да тебе ынде 33 ий наре военный вургем дене кошлеш. Сандене мыланна шочмо ялыште але мло вере ужын ойласаш йон нигунамат лийын огыл. Изи годсыжым гына шарнем. Ужынам мӱнгыштыжат, уремыштат, шкенан суртыштат – южгунам мемнан дек аваж дене пырля толын.

Ме Кучывай ялын (Башкирийыке Мишкан район) ӱлӱл мучаштыже иленна. Славикын аваже, Саймет Ониса, кӱшыл мучаште шочын-кушкын, а келшыме тажжылан, Шамий Санькалан, мемнан пӱрт гым марлан лектын: пуртымо сӱаным ача-авамын суртышто ыштенят. Мый тунам армийыш каенам гына ыле. Марий йӱла дене келшышын, Ониса мыйын авамым авай мань, а тудын икшывыже-влаклан ачам ден авам коча-кувава лийыныт.

Санька ден Ониса Шамиевмытын кокымшо икшывышт, ӱдыр почеш эрге, пел курым ожно, 1962 ий 29 июньышто, шочын. Таче тудо, Вячеслав Александрович Шамиев, – Россий армийын генерал-майоржо. Кызыт Мӱндыр Эрвелне служита. Налын шогымо верже – Дальневосточный военный округын связь начальникше, иканаштак – ДВО штаб начальникийн связь шотышто алмаштышыже.

Кылым кумимо кызытсе техникылан нимӱгай чарак уке. Шонет гын, ала-могай тора кундемысе ег денат увер-агарым ваш-ваш колтылаш веле огыл, чурийжымак ужын мутланаш лиеш. Тыге мый кочамын, Сайнытенын, Сайнола лӱман изажын генерал марте кушшо кугезе уныкаж дене юбилейже вашеш лӱмынак «ойласышым», ты-марте ӱмбачын гына палымемым келгемдышым, ешарышым.

... Вячеслав Шамиев шочмо ялысе тунгалтыш да пошкудо Чорай селасе кыдалаш школпаште тунемын. Тунам икшыве шуко лийын. 1979 ийыште иканаште 58 ӱдыр ден рвезе аттестатым налыныт. Вячеслав шке илышыжым эл аралыме паша дене кылдаш шонен пыштен да Ульяновск олесе кӱшыл командный военный связь училищыш тунемаш каен. Ныл ий гым офицер корны-

жо тунгалын. Но СССР-ыште огыл, йот элыште. Самырык лейтенантым ГДР-ыште (Германий Демократический Республикаыште) верланыше совет войскашке взвод командирлан колтеныт. Тунам Афганистаныште сар каен шоген. Кок ий гым марий офицер тушко логалеш. Ончыч взвод командир лиеш, вара ротым ӱшанен пуат. «Ме, 118 ег, иквереш маленна да ик котелок гым кочкына, манаш лиеш», – шарналта кызыт Шамиев.

Совет войска тиде элын эрыкше верч кредалын, у илышлан непызым пышлаш тусо калыклан полшен. Санденак республикын правительствыже мемнан салтак ден офицер-влаклан наградим пӱден. Шамиевым «За храбрость» орден дене наградитленыт. Но сар – сарак. Мемнан-влаклан тыште ятыр боевой йолташ дене ӱмырешлан чеверласаш пернен.

Тулан верлаште лачак кок ий коштемек, 1987 ий июньышто Вячеслав Александрович Сахалиныш кусаралтеш. Ӱшаным пуышо, снаряд ден бомба пудештылмаште шуаралтше офицерым командований умбакыже тунемаш колта. Ынде Шамиев Ленинградыш логалеш да 1990-1993 ийлаште связь военный академийыште шинчымашым, боевой мастерлыкым нӱлта. Тунам СССР кумдыкышто мо лиймым шарналташат шумко. Офицер-влак могай эллан пытартыш вӱр чӱчалтыш марте служитлаш товатленыт гын, тудо эл осал вийын тыршымыжлан кӱра шаланен, тӱнян картше гым ӱшгылаптын.

Мом ышташ? Кузе лияш? Кӱн могырыш шогалаш? Тиде йодыш тӱжемпе-тӱжемпе совет офицер онмылно уло кугытшо дене шогалын. Армийыште шкалан сай ончыкылыкым ужде, чумыр офицер кокла гым пеле нарыже службым коден каен. Кодыныт эн ончыч шкеныштым огыл, а шочмо элым да калыкым йӱратыше, самырык годым пуымо присягылан ӱшанле улшо ег-влак. «Ме огыл гын, кӱ?» – маныныт да манит нуно. Чылажымат кугу окса да шкалан гына йӱнан улмо дене висаш-аклаш ок лийыс! Уке, нине ег-влак шке нерген ойлымо годым патриотизм да йонгалтыш мло мутым огыт кучылт. Нуно служитлат – эллан, калыклан, мемнан кокла гым кажнылан.

Сар годым Сталинград верч кредалше рядовой Шамий Зайнуллинын уныкаже да кочан

лўмжō гыч ыштыме фамилийым нумалше марий офицер неле пагытыште армийым коден каен огыл. Шонго фронтовик тиде жаллан колден улмаш, но уныкалан тудо тачат илыше гаяк. Юл лишне ик бой годым Шамийын логаржым немеыч пуля шўтен лектын. Госпитальыште операцийым ыштыше хирург каласен: «Иктаж кум ийым ила гын, пеш йōра». Гитлерлан да чыла фашистлан ўчим ыштыме семын Зайнуллин Шамий 45 ийым – 80 ийыш шумешке – илен! Мый тудым пеш сайын шарнем. Путырак пашаче да эшеже йомакче кугыза ыле. Протезан логар дене кутыраш неле лийын гынат, Шамий павай илышыште ужмо-колмыжым нойыде каласкален.

... Академий деч вара Вячеслав Шамиев эрвелнак служитла: ончыч Хабаровск лишне, вара – Сахалиныште. Кок верезат связь полкын штабшым вуйлата. Связь кызытсе военный пашаште моткоч кўлешан. Тудо ўшаным начарын шукта гын, эн чапле техника дене пойдаралтше войскал сенгымашке шуын ок керт.

Вашке штаб начальником полк командирлан шогалтат. Тиде пашаште ныл ий (1995-1999) эртен кая. Тудо пагыт марий офицерлан волгыдо шарнымашым кода. Тунам часть округысо связь войскал эн сай полкшо лўмым сенген налеш, а командирын онгыштыжо «За военные заслуги» орден ешаралтеш (тылеч ончыч Йошкар Шўдыр орден дене наградитлалтын). Шукат огеш эрте, полковник Шамиевым кугурак должностыш – связь бригадын командиржылан – шогалтат.

Но тыште кужун «ок шого», 2001 ийыште Россий армийын эн тўн, эн кўкшō военный вузышкыжо – Генеральный штабын академийышкыже – тунемаш кая. Москва! Тиде ола тудлан элын рўдолаж семын веле огыл лишыл. Тыште, Москва воктенак, лачшым гын Реутов олаште, 1955-1958 ийлаште ачаже, Александр Шамиев, служитлен. Ме тунам Санька дене (ялыште тыге лўмдат) серышым ваш-ваш возгаленна, армий гыч колтымо фотожо кызытат пеленем.

Кумшо военный вуз деч вара Вячеслав Александрович эрвелышкыч пōртылеш. Кок ий ДВО-со связь начальникин алмаштышыжлан пашам ышта, а 2005 ий ноябрьыште связь начальниклан – округысо штаб начальникин связь шотышто алмаштышыжлан шогалтат. Тачат тиде верыштак. 2008 ийыште Почёт орден дене наградитлалтын.

«Плох тот солдат, кто не мечтает стать генералом», – оила руш калыкмут. Конешне, шонаш ала-момат лиеш, но тыгай марте кушкын шуаш шагал енлан пўралтеш. Шамиевлан генерал-майор званийым Россий президентын указше почеш 2007 ий февральыште пуымо. А шкеже тиде кўкшыгыш шуаш шонен мо?

– Шкемын ончылан тыгай цельым – кузе-гынат генерал лияш – нигунамат шынден омыл, шоненан иктым гына: присяга да устав дене келшышын, шўм-чон кўштымō почеш служитлаш, – ойлен Шамиев икмыняр ий ончыч шочмо ялысе школышто земляк-влак дене вашлийме годым. – Шкенжым па-

галыше, службым йōратыше кажне офицер эре ончыко каяш тырша. А неле мо генералыш шуаш? Куштылгыжак огыл. Ульяновскысо военный училищын историйыштыже мый 58-ше генерал улам. 1983 ийыште иканаште 400 утла самырык офицер тунем лекна. Нунын кокла гыч але шкетынак тиде званийым налынам. Связь академийым 1993 ийыште тунем пытарыше 180 офицер кокла гыч кумытын генерал лийынна.

Россий армийын «Красная звезда» рўдō газетшылан пуымо интервьюшто Шамиев служба нерген тыге ойлен: «Полагаю, любой командир прежде всего должен научиться работать с людьми. Тогда появится опыт принимать взвешенные решения, управлять коллективом в быстро меняющейся обстановке и добиваться успешного решения поставленных задач. Я всегда говорил подчинённым офицерам: «Если вы умело работаете с личным составом, то победите. Если нет – понесёте потери, техника ваша остановится, радиостанции отключатся». Людей надо хорошо изучать, чётко знать, на что они способны, их сильные и слабые стороны, и уже исходя из этого ставить перед ними посильные задачи».

Тидын годымак ешарен: «Если выжимать из подчинённых все соки, забыть, что помимо службы у них есть ещё семьи и личные потребности, толку не будет. Всё должно быть целесообразно, но не в ущерб, конечно, службе».

Еш манмаште, Шамиевын пелашыже Вероника Анатольевна – военный психолог, сообщений корно кугыжаныш университетыште туныкта, психологий наука кандидат. Ярослава ўдырышт Тихоокеанский университетыште шинчымакшым налын, икмыняр йот йылмым пала. Специальностьшо дене – лингвист-кусарыше да юрист. Кирилл шольыжо вашке кыдалаш школым пытара, боксым, вўд спортым йōрата, кок йот йылмым пала.

Вячеслав Александровичлан службыштат, ешыште марла кутыраш ок логал, туге гынат шочмо йылмым пагала. «Марий улмем да ялыште сочын-кушмем нигунам шылташ тōчымаш уке, – манеш тудо. – Марий манмем колытат, вигак йодыт: «Марий Эл гыч улат мо?» «Уке, – ойлем, – башкир марий улам. Ялыш толмо годым ачам-авам да йолташем-влак дене марла келанен ойласем».

Чаманаш перна, тений аваже, Ониса Сайметовна, ош тўням коден каен. Шочмо ялыштак Игорь эргышт ешыж дене ила, Виталий Чорайыште илыш вожым колтен. Ватыж дене шым икшывым куштат. Валерий Славик изаж семынак армийыште служитлен, прапорщик лийын. Кызыт ешыж дене Южно-Сахалинскыште ила. Нунын Ольга акашт фельдшерлан тунем лектын. Тудат тораште, Курган областыште, лакемын. Икшыве-влак ача-аваштлан латшым уныкам пōлекленыт. Тугеже ила да илаш тўнгалеш Шамиевмыт тукым!

Гельсий Зайниев.

Шуктет гын ойөрөм - илышет лиеш поро

Эрвелмарийын туныктен ойлымыжо

Ойөрөм шымлаш мыйым кызытсе илышыште чоным тургыжландарыше йодыш влак таратышл. Ял мучаште, энгер воктене шүкшак, терыс, үпшалтше вүд. Ир кайык вусым, янлыкым чаманыде луйкалымаш. Түжем дене са мырык ава эл мучко йочажым кудалтен кода. Ача ава ден икшыве коклаште умылдымаш келгемеш. Кугыенгым огына жалле. Весын чонжым сусыртымымат языклян огы на шотло. Шуко ег эмлаш лийдыме черлан көра ош тўня дене чеверласа. Арака шижаш пурен кайыше шагал огыл, айдеме сыным изин изин йомдарат. Южикте опкылла шийвундым шкеж дек удыра. Язык дечат лүдшө шагале мын.

Эре шонен коштам мо вара илышна м локтылмо деч утарен кертеш? Мо марий калыкын түсшым үзмдаш, таза лыкшым пентыдемдаш да поро лўмжым пўртылташ пол ша? Ала ойөрө?

Рушла марла, марла рушла мутерлашке «табул», койөрө» мут влакым пуртымо огыл. А.Н. Комарован редакцияже почеш лукмо «Словарь иностранных слов» кни гаште тиде полинезий мут «у первобытных народов - религиозный запрет, налагаемый на какой-либо предмет, действие, слово и т.п., нарушение которого неминуемо влечёт жестокие кары (болезнь, смерть) со стороны сверхъестественных сил» манын кусаралтеш.

Марий шанче коклаште эрвел марий ойөрөм Марий кугыжканыш университетын руш кафедржын пашаенгже, филологий наука кандидат Л.А. Абукаева шымлен возен. Варарак БИРО н шанче пашаенгже Э.А. Александрова тиде йодышым шке ужмашык дене палымым ыштен. Авам Каникеева Янипа Ибашевна (1914-1992, Мишкан районы со Чорай ял) ойөрө нерген мыланна, вич ўдыржылан, лўмын каласкален огыл. Ача аван мутшо нимо деч вяян да акан, садлан түрлө сомыл дене кылдалтше ойөрө из инек шўмеш кодын, илышыште кызытат чыла палымы нам шиждегеч кучылтына. Тўрлө (октябрёнок, пионер, комсомол, коммунист) саманыштат киндым кышкылтде, ўстел дек туп дене шогалде, терысым але мушкышвўдым тўрлө вере кышкылде, ача авалан торжа мутым каласыде илалтын. Тыге мемнан еш веле огыл илен. Туныктышына О.Д. Ерусланова дечат койөрөм ида кучо» маным колын онал. Мутат ўке, туныкташ кўшыч кўштымў паша радам дене тыршен гынат, көргө чон шижмаш дене тудо шотан

лийын. Садлан илышын ратше чумыр вий: еш, пошкудо, йолташ да школ дене тапталтын. Южо ойөрөн кокымшо ужжашыжым рашемдаш мылам Тўлдө ял гыч кугуем (онья вам) Ялаева Маки. (1930) кугу полышым ончыктен. Тудын пошкудыжо Зайнетдинова Алевтина түрлө онгайым еша рен. Чорай ялыште илыше Байбердин Анатолий (1951) рвезырак гынат, куваважын ожно ойлымыжым кызытат раш шарна. Нунылан кугу таум каласыме шуэш.

Мишкан районысо 12 школышто эртарыме анкетиро ванийыште чылан гаяк (269 тунемше гыч 267 ше) ойөрөм кўлешлан шотлат, палышыжат шуко. Кум рвезе веле ва раш кодынна манын возат. Чаманен каласаш верештеш, туныктышо ойлыде, южикте ойөрөм тунемше колынат огыл. Палышыже илышыште шукташ тырша да моланкы мат умыла.

Башкортостан Республикасы марий калыкын чумыррак илыме 7 районлаште 43 школ гын 862 тунемше дене анкетирований йодышлан пуымо вашмут влакым иктешлы ме. Тиде пашам шукташ образований пўлка вуйлатыше, школласе директор, марий йылмым туныктышо влак пол шенят. Мишкан район нерген закс, РОВД, рўдў больница, военкомат, РОО гын материалым погаш да шуко моло па шам шукташ район администраций вуйлатыше В.М. Ан

Ялаева Рита Каникиевна Пошкырт кундемысе Мишкан район, Чорай ялеш 1953 ийыште шочын. 1972 ийыште Уфае энергетик техникумым, 1978 ийыште Марий кугыжканыш университетын историй пўлкажым тунем лектын. Латвич ий Чорай школышто историй ден обществоведенийым туныктен. Мишкан КПСС райкомышто инструктор, вара кокымшо секретарь лийын. Латвич ий наре роно методка бинетым вуйлатен.

Рита Каникиевна 3 степеня Паша Чап орденын кавалерже (1985). Пошкырт Республикасые образованийын «улло пашаенгже» (2003).

древв кугу полышым ончыктен. Нунылан кугу таум кала-сем. Йоча, ача-ава, вуйлатыше-влак дене умылтарымаш пашана тунгалеш веле, манын шонем.

Эн ожно ойрö юмым, марий йўлам жаплыме, пўртўсым эскерыме дене шочын. Осал вий деч шекланаш марий шочшыжым туныктен да тукум гыч тукумыш кала-скален. Башкортостан Республикасые моло калыкын (пошкырт, руш, татар), эрвел хант-влакын семынак, эрвел марий ойрö - калык педагогикын ик ужашыже да тудо шкешотан улеш.

Мутлан «пийым ырыштараш ойрö - пий илышым илет» манме ойсавыртышын значенийже пий илышым илымаште огыл. Тўн шонымашыже ырыштарыме годым пий тыйым ынже пурл, тылат энгекем ынже ыште ман-мым ончыкта.

Весыже - айдеме кўлеш-оккўл койышан, чонан дек осал ынже лий маннеже. Вет пият чонан, кўлеш пашам шукта - суртым орола. Айдемаат тудын дек савырле лий-шаш.

Але «йўдлан оралтыште товарым, шаньыкым, коль-мым, савам шала кодаш ойрö - зияным (энгекем) ўжыт» манме ойын шонымашыже зиян ўжмаште огыл. Шаньык, кольмо, товар зияным ўжын кертыт мо? Чын значенийже кенгежым волгенче волгалтын, кўртнö во-ктен тул лектын, пожар тўнал, енгым пуштын кертеш ман-мым ончыкта. Эше йўдым оралтыш осал шонышо, йўшö але ушдымо-черле ег толын, товар, шаньыкым налын, вес айдемылан энгекем ынже ыште, кумшыжо - кудыве-чыште арвер шке верыштыже лийшаш манын шоныман да шуктыман.

Тыге, каже ойрöн келге значенийже уло, тудым логически умылаш тунемман. Ойрöн рўдö шонышы-жо могай?

1. Пўртўсым аралыман, янлыкым, кушкылым жаплыман.
2. Ег кокласе кылым, койышым саемдышаш верч тыршы-ман.
3. Арулыкым кучыман, тўрлö чер деч саклалтман.
4. Киндым, кочкышым аныклаш тунемман.
5. Шкем саклен, лўдыкшö деч шекланыман.
6. Кечышот да йўла радамым шуктыман.
7. Сурт, пакча да моло кугу сомлышто шотым палыман.

От шукто гын - ойгыш пурет, пиалан от лий, черланет, шочшетым йомдарен кертаат. «Ача-авалан неле мутым ой-лаш ойрö - ўмыр мучко рыскалан от лий», - умылта-ра ойрö. Туге огыл мо? Ончык шонен моштышо айде-ме ача-авам нигунам кочо мут ден огеш тургыжланда-ре. Ойрö калыкын келге философ, уста педагог, тыматле койышан психолог, тўткö эмлызе, виян аныклыше да мо лийшашым ужын моштышо улмыжым ончыкта. Моткоч шергакан ойрöм кучышаш верч каже лудшо тургыжла-нышаш. Тиде - мемнан, икшывынан, уныка-влакын ончы-кылык илышна.

Курым-курумла гоч шынгыше ойрöм, варарак шоч-шымаат иктешлаш куштылгак огыл. Мый тачысе илышыш-те кучылташ кўлешыжым веле утларак да келгынрак он-чалынам да, лудшо йолташ, тылат темлем. Ойрöн ик тўшка ден весыже пеш лишыл улыт, икте-весыштым сай-рак умылтарат да пойдарен шогат. Шкем Пўртўс деч кўшкырак шындыме - кугу сулык. Пўртўс - тиде Юмо. Ай-деме Пўртўсын пешак изи ужашыже улеш. Тыште кушшо пушентге, янлык, кайык, айдеме иза-шольо-шўжар улыт. А шочшым аклыман, жаплыман, аралыман да тудын дене келшен илыман. Чодыра, энгер, олык - Юмын оралте. Мемнанат оралте. Тудо ару, мотор, ужарге да поян лий-шаш. Тыгай кудывечыште айдемаат шкенжым каньылын, савырлын кучаш тырша. Ег кокласе кылат пенгыде лиеш. Марий калык моло дене тёр ошкылаш тыршышаш. Вараш гына кодман огыл. Жапым йомдарыме - пыгыме дене ик-

так.

Южикте марий йоча але кугыен марла умыла гынат, начарын лудеш, садлан рушлаш кусарыме калыклан пай-дале лийшаш.

Ойрö мемнам ўмыр мучко (йоча жап гыч шонгеммеш), тўрлö вере (монгыштö, пўртўсыштö), чыла чонан (айдеме, янлык, вольык, кушкыл) ден эр кыне-лын кас марте ынгайлын шкем кучаш да тудын илыш-йўлашкына шындалаш туныкта.

Тиде погымо материал чумыр суапле пашаштына ала изи надыр лиеш. Шуктет гын ойрöм - илышет лиеш поро.

Пўртўсым аралыме, янлыкым, вольыкым, кушкы-лым жаплыме нерген ойрö-влак

1. Сурт ончык шўкшакым, мушкышвўдым кышкаш ойрö - илышет ончык ок кай. Тидлан оралтыште ик вер лийшаш.
2. Коремыш, энгерыш, энгер серыш, уремыш, чодыра вок-теке терысым, шўкшакым кышкаш ойрö, тиде - юмын оралте, юмо шыдешка. Шўкшакым лўмын ойырымо ве-рыш, терысым пакчаш шўяш але пасуш чумырыман.
3. Памашыш, вынемыш шўведаш ойрö - йылмешет па-маш логалеш, тўрвет але йылмет пужла.
4. Вўдым тамле але тамсыз манаш ойрö - йылмешет йора лектеш.
5. Мукшым, куткым пушташ ойрö - поянлыкет ок еша-ралт.
6. Лыпыным (лывым) пушташ ойрö - тиде колышо кочат-коват.
7. Йўксым, турням, кайыккомбым кучаш, лўяш ойрö - нуно юмын кайык улыт.
8. Кўварийымаке омартам шындыме гын, пöлемыште куш-таш, тёрштылаш ойрö - мўкш тарвана.
9. Куткышўэм шалаташ ойрö - ешет шалана.
10. Ужавам (бакам, муним) пушташ ойрö - кенгеж чот йўран лиеш.
11. Комбым чумалаш ойрö - исыреш кодаш.
12. Ушкалым кудалыкташ ойрö - шекшыже шўтла.
13. Суртвольыкым ўштервоштыр дене пастыраш (покташ), кыраш ойрö - вольык явыга, огеш öрчö.
14. Пырыс ден пийым пукшыде ашнаш ойрö - юмо ре-зыкым ок артыре.
15. Пырысыгым шакше манаш ойрö - аваже кудалта.
16. Пийым ырыштараш ойрö - пий илышым илет.
17. Кайык пыжашым шалаташ ойрö - ешет шалана.
18. Пачемыш пыжашым тўкаш ойрö - пачемышын гай илышет пудырана.
19. Ужар шудым, лышташым йўлаташ ойрö - шудо, лыш-таш деч посна кодат.
20. Оралтеш кушшо пушентым пулан руэн олташ ойрö - ешыште энгек лиеш.
21. Вылыкым пидме годым куэм руаш ойрö - кидет коржшан лиеш. Укшым гына руалман.
22. Тоштемше йолчиемым сурт гыч луктын кудалташ ойрö - еш гыч марий але ватылан ойырлен каяш кор-ным ончыкта. Тошто йолчиемым йўлатыман але, лакым кўнчен, мландеш урыман.
23. Вўдшым налме годым куэм руаш ойрö - илышет шинчавўдан лиеш.
24. Капка ончылно, оралтыште, пакча шойылно нуж, коршанге да моло шўкшудо пошымо ойрö - илышет нуж гай когарга, чер-влак коршанге гай пижын кертыт.
25. Пакча шойык терысым, шўкшакым кышкаш ойрö - почешет кушшо икшывын, уныкатын илышыже неле да ойган лиеш.
26. Пўртўсыштö муно шўкым шала кышкаш ойрö - локтен кертыт. Мландеш урыман.
27. Янда шишам, банкым пудырташ ойрö - илышет пу-дыргышо янда гаяк шалана. Поген урыман.
28. Пўртўсыш лекмек, кансер атым, пластик шишам, по-

лиэтилен мешакым чумырен, шўкшак погымо верыш шолыде ойорө. Мынар шўкым шала шолет - тунар энгек илишыштет вуча.

29. Комбын муныжым шотлаш ойорө - игыже шагал лиеш.

30. Комбо муныжым пörтыштö пүктымö годым кушташ ойорө - муныжо шелеш.

31. Кастене чыве-влакым тарваташ ойорө - черланат.

Марий - вате - икшыве – ег кокласе кылым, койыш-шоктышым саемдышаш верч тургыжланше ойорө-влак.

1. Ача-авалан торжа, неле мутым ойлаш ойорө - ўмыр мучко рыскалан (пиалан) от лий.

2. Икшывылан шонгемше ача-авам мондаш ойорө - илишетын ратше (шотшо) ок лий.

3. Ача-авалан икшывым шудалаш ойорө - мутет шуэш, энгек лиеш, икшыветым йомдарен керта.

4. Ача-авалан икшывым кудалташ ойорө - юмо шкендым кудалта.

5. Шонгыенгым кыраш ойорө - кидет коржшан, чытырышан лиеш.

6. Чолак, черле еным воштылаш, онгарташ (мыскылаш) ойорө - шке тугай лийын керта.

7. Корныш лекмет годым сыраш, сөгедалаш ойорө - корнан от лий.

8. Шокшо кочкышым кочде, корныш лекташ ойорө - корнан от лий.

9. Толшо еным чай йўктыде-пукшыде ужаташ ойорө - юмо перкем ок пу.

10. Палыме ег воктеч саламлалте эрташ ойорө - семже (шотшо) уке, «шун пикш» маньт.

11. Енлан осалым шонаш, каласаш да ышташат ойорө - шке декет пörтылеш.

12. Еным камыташ, ранчыкташ ойорө - шканет лиеш.

13. Енгыным шолышташ ойорө - шкендыным йомдарет.

14. Алама, аватмутым ойлаш ойорө - вес тўняште йылметым шуркалат.

15. Поро пашалан порым ыштыде ойорө - илишетын равже (шотшо) ок лий.

16. Поро пашалан тау манде ойорө - бāлаш (ойгыш) пурет. Ик тау нылле ик бāла деч сакла.

17. Шочмо кечым кече шуде пайремлаш ойорө - илишаш кечетым шагалемдет (ўмыретым кўчыкемдет).

18. Юмым гел ойлаш ойорө - сырен кертеш.

19. Пиалет нерген гел ойлаш ойорө - шинча возеш.

20. Икшыветым моктен ойлаш ойорө - шинча возын кертеш.

21. Ойгетым шуко ойлаш ойорө - ойго ойгым ўжеш.

22. Суртышто чот кыкырен ойлаш, шаулаш, кредалаш ойорө - суртоза, сурткува сырат, сурт деч йўкшат.

23. Муным ўстелеш пудырташ ойорө - суртышто йўк лектеш.

24. Шочшо азан кылымдыжым шолаш ойорө - суртшо деч торла, суртлан шўман ок лий.

25. Икшывылан ача-аван йылмыжым туныктыде ойорө - ача-авалан шўман, шуқырак палыше ок лий, шке чапшым кўшқырак нōлташ неле лиеш.

26. Кынервўйым ўстембак шындаш але омсалондемеш шинчаш ойорө - тулыкеш кодат.

27. ўстембак кўзаш ойорө - ават колен кертеш.

28. ўстел коклаште 2-3 пүкеным вашталтен шинчаш ойорө - 2-3 гана марлан лектат (ўдырым налат).

29. Эрдене мураш ойорө - шортат.

30. Гел (эре) мураш ойорө - рыскалан от лий.

31. Эрдене шуко малаш ойорө - куват (кугызат) шонго лиеш.

32. Аракам пытарен йўаш ойорө - акылетым йўат.

33. Чарка пундашеш кодшо аракам йўаш ойорө - йушан лият.

34. Пырысым йол кокла гыч колташ ойорө - ег ончылно ўпшым луктат.

35. Вургемым тупынь чиен кошташ ойорө - сомылет келшен ок тол.

36. ўстембак шойыл дене тўкнен шогаш ойорө - суртыштет тупыньлык лиеш.

37. ўстел коклаште ўпш лукташ ойорө - кинде ок унго.

38. Ег суртышто онгырешнаш ойорө - семсыз (шотдымо) лўмым нумалат.

39. Портышто шўшкаш ойорө - оксат шўшкен кая.

40. Яра коляским але шепкам рўпшаш ойорө - шўкшондал азам рўпшен кугемдет.

41. Мландыш руным але шўвылвўдым шўвалаш ойорө - сотанам шочыктет, почешет пижын кошташ тўнгалеш.

42. Капкам але омсам почын кодаш ойорө - мариет (ватет) коштшан лиеш.

43. Мончаш пытартыш пурышо енлан корка дене вўдым, выльыкым кодыде ойорө - мончаоза, мончакува сырат да весканалан мончам тамлым огыт ыште.

44. Кугарнян, вўргечын наста, пörт мушкаш, мланде кўнчаш ойорө - вес тўняште мушкышвўдым гына йўктат.

45. Шуматкечын ютылан пыжаш опташ, тўрлö кугу сомылым тўнгалаш ойорө - неле кече.

46. ўдыр-эрге, вате-марий коклаш еным пурташ ойорө - коклада торла.

47. Суаным кечылан тупынь тарваташ ойорө - рвезе-влакын илишышт тупынь тўнгалеш. Чыла сўан сомылым кечын гай вўдыман.

48. Сўаныште ўдыр (оръен) ден эрге (каче) коклаш еным пурташ ойорө - ойырлен кертыт.

49. Сўан эрлашым шешкылан памаш, вынем, энер гыч вўдым окса але шўраш шолыде налаш ойорө - еш илишет пиалан ок лий.

50. Вўдым, сырам, аракам шиша гыч йўаш ойорө - илишет шиша кörгыш пурен кая.

51. Шке калыкетым камытен, мыскылен ойлаш, воштылаш ойорө - шкендым мыскылет.

52. Енлан аракам истырен йўкташ ойорө - порым от шоно.

53. Икте-весылан «эй» манаш ойорө - семсыз (шотдымо) маньт. «Изай», «акай», «кокай», «павай», «чўчў», «чўчўньо» манаш икшывым изинек туныктыман.

54. Шешкылан эрге суртышто сакалыме шарчам, ўстел шовычым, ведрам, тазым, коркам мōнгеш нангаш ойорө - ешыштет малет(поянлыкет) ок ешаралт.

55. Шкендын але егын суртыш пурымек, саламлалте ойорө - суртоза, сурт кува сырат, тылат ынгайым огыт ыште.

56. Оралтыште, вичаште вурседылаш ойорө - вольык черлана.

57. Еным шояклаш ойорө - йылмет пужла, вес гана шкендым шояклат.

58. Ег нерген шойыч удам ойлаш ойорө - умшат да илишет пужла.

59. Шоныде ойлаш ойорө - ег өпке вачышкет нелын возеш.

60. Кўчызым пастырен колташ ойорө - вес тўняште шке кўчызет.

61. Сўан деч вара эрге ден шешке ача-ава дек унала миен толмешкышт, кушташ-мураш ойорө - пиалдыме лийын кертыт.

62. Тылат пöлеклымым енлан пöлеклаш ойорө - пöлек корным петырет.

63. Кўзгö (воштончыш) ваштареш кочкаш ойорө - мариет кўлышан лиеш.

64. Кöстенеч ваштареш кöстенечым колтыде ойорө - киндылан, маллан ўмырет мучко от шу.

65. Ег дене сойгедалаш ойорө - тўсет шемемеш.

66. Икшывым «поро эр», «поро кече», «поро кас» манаш туныктыде ойорө - илишыже поро ок лий.

Арулыкым кучымо да медицина дене кылдалтше ойбөр-влак.

1. Йочам түрвыж гыч шупшалаш ойбөр - резыкшым налат.
2. Азан вакшышым памашеш, вынемеш мушкаш ойбөр - юмо шыдештеш.
3. Эгер воктен, памаш воктен, вудышто тугө лекташ ойбөр - кутанешет сұван (кокша) лектеш.
4. Упшым, пижым, ялыкым үстембак пышташ ойбөр - закон корно гыч от лек.
5. Пörтым ұштмек, шұкым шала кодаш ойбөр - порысет ұмыреш ок пыте.
6. Ұстембалым яра кид але кагаз дене ұшташ ойбөр - ұстелет яраш кодеш.
7. Ұпым шерын, шерге гыч шала шолаш ойбөр - кайык, поген, пыжашым опта, вует коршташ тўналеш.
8. Кид-йол кўчым тўрлө вере кышкаш ойбөр - колышо ужатыме лўмеш руалме чывылан кўч погашыже йосў лиеш, кўварйымак шолыман але йўлатыман.
9. Йўдлан вўд ведрaм петырыде кодаш ойбөр - шўкшондал кутанжым але азажым мушкеш.
10. Ұстембалне киндеркым леведде кодаш ойбөр - шўкшондал киндым амырта.
11. Кўварым тўрлан аштареш, кечылан тупынь ұшташ але мушкаш ойбөр - суртышто тупыньлык лиеш.
12. Ұдырамашлан мушмо лустыражым ег ужмо вереш кошташ ойбөр - марьет весе дек кошташ тўналеш.
13. Кече шичме годым малаш ойбөр - вует коршташ тўналеш.
14. Пўгырген ошкылаш ойбөр - илышетым нелылык темдаш тўналеш.
15. Омсалондемеш шинчаш, шогалаш ойбөр - тулыкеш кодын кертат.
16. Шошым чара вереш мландыште возаш ойбөр - мланде пāрий капетым йўкшыктара.
17. Мончаш кок гана пураш ойбөр - колымет годым индыралтат.
18. Вўдым памаш але эгер гыч лап возын йўаш ойбөр - вўдия куча.
19. Ұдырўенглан совла гыч кочкаш ойбөр - кугужо (оньа-важе) осал лиеш.
20. Ұстембак чайым, шўрым йоктараш ойбөр - марьет йўшан лиеш.
21. Ұстелым, пörтым ұштмет, мушмет годым шўканым але вўданым кодаш ойбөр - марьет шедыран лиеш.
22. Мончаште ончыч тупым мушкаш ойбөр - илышет тупынь лиеш. Ончыч шўргым, ончылым мушман.
23. Атышорым мушде шинчыкташ ойбөр - чер гыч от лек.
24. Ег кинде шултышым але ег вашакым кочкаш ойбөр - егын чержым погет.
25. Кўчым пураш ойбөр - пагарешет кўч кушкын кертеш, пагаретым удыралеш.
26. Ұстел воктен ұпым шераш ойбөр - ұпет йогышан лиеш.
27. Пörт мушмо лустырам шўялтыде кошташ ойбөр - пörтет йыле лавырга.
28. Оралтым, суртпечым тёрлыде, пörткörгым эрыктыде илаш ойбөр - илышет тёр да поян ок лий.

Аныклаш туныктышо ойбөр-влак.

1. Ұстембалым кинде деч посна кодаш ойбөр - суртым кинде резык деч посна кодет.
2. Кинде шултышым чумкедылаш ойбөр - юмет пера.
3. Киндым уремыш лектын кочкаш ойбөр - кинде перкем сурт гыч луктат.
4. Пурлмо кинде шултышым кодаш ойбөр - виет пытен кертеш. Кинде шултышым пўчман але тодылман.
5. Ег оралтыш кочкышым пурын пураш ойбөр - колям ияртарен намиет.
6. Киндым але кочышым тўрланаш ойбөр - кинде перке-

лык деч посна кодат.

7. Кинде ыштыме годым сөгедалаш ойбөр - киндет огеш унго.
8. Кинде пудыргым, руаш вашакым, кодшо кочышым шала шолаш ойбөр - кочкыш перкельк суртым кода. Суртвольыкклан, шала коштшо пий-пырыс але кайыкклан пыштыман.
9. У ийым порыс (кўсынъ) дене вашляш ойбөр - ий мучко порыс гыч от лек.
10. Руашвочкым йол дене тўкаш ойбөр - кинде огеш унго.
11. Палыме ег деч налме йй-шөр-ўмбал атышорым яра пörтылташ ойбөр - егын ушкалже черланен кертеш але шөржо кāма (шагалемеш). Кинде шултышым пыштыман.
12. Ег оралтыш вўдвараш яра ведрaм сакен пураш ойбөр - тудын оралтыже яраш кодеш. Вўдвара гыч ведрaм кидыш налын пурыман.
13. Книгам почын кодаш ойбөр - шўкшондал вуетым пудырата, лудметым мондет.
14. Пуым кум ий деч шукулан ямдылаш ойбөр - тулым тылана.
15. Ломбын, олмапуын, чийын пеледмышт годым укшым тодышташ ойбөр - пушенте зарлана, садлан кидет кошкен кертеш.
16. Ұстембач кодшо кочышым кидыш ұштылаш ойбөр - оксан от лий. Тарикаш чумырыман.
17. Вольыкым кушкыжмын шўшкылаш ойбөр - шылже тамле ок лий. Кушкыжмо - кушмо кече.
18. Кече нөлтмө деч ончыч але кече вузалмек, вольыкым шўшкылаш ойбөр - вес ийлан вольыкет ок өрчө.
19. Ұстембалым пәркалаш ойбөр - ешыште йўк лектеш.
20. Кинде лукмек, конгам яра кодаш ойбөр - шайтан пурен шинчеш. Икмыняр пу комылям пыштыман.
21. Сурт, вольык, окса поянлык дене моктанаш ойбөр - пытен кертеш.
22. Паша ышташ толшо егым пукшыде колташ ойбөр - вес тўняште парнятым пурыктат.
23. Кенжежым йомакым колташ ойбөр - суртвольыкет возын кола.
24. Комбым тошто тылзын шўшкылаш ойбөр - вес ийын игым шагал луктеш.
25. Вичам вўд воктен шындаш ойбөр - йыле сўмырла.
26. Ярам вучен кияш ойбөр - ярнен колет.
27. Конга ўмбақ шўведаш ойбөр - ұмырет мучко киндылан от шу.
28. Ег вольыкым, озаже кўштыде, шўшкылаш ойбөр - вес тўняште шкендым индырат.
29. Киндым кумык пышташ ойбөр - илышет кумык лиеш.

Шкем шке саклыме, лўдыкшө деч шекланыме нерген ойбөр-влак

1. Тулыш, шокшо салмаш шўведаш ойбөр - түрвет көпчен лектеш.
2. Кўзө гыч кочкаш ойбөр - кредал илет, осал пашам тыланет.
3. Пасуэш, олыкеш малаш ойбөр - умшаш шыншале пура.
4. Капысе вургемеш нимом ургаш ойбөр - уш-акыледым ургет. Кудаш ургыман.
5. Еглан яра имым, яра вўдгоркам кучыкташ ойбөр - тудо яраш кодеш.
6. Кум ведрa дене вўдлан, наста шўялташ каяш ойбөр - колышылан гына 3 ведрa дене коштыт, колышо лектеш.
7. Ұстел лукеш шинчаш ойбөр - марлан от лек (ўдырым от нал).
8. Пу комылям чумалаш ойбөр - суртышто йўк лектеш.
9. Суртвольыкым чумалаш ойбөр - йолет коржаш тўналеш.
10. Печкалтше атышорым кучылташ ойбөр - ешетлан азап лиеш.
11. Атышорым шолдыртатен мушкаш ойбөр - ешыште йўк

- лектеш.
12. Кудырчан годым чаравуйын кошташ ойөрө - үлет йога.
 13. Устембаке кок кұзым пышташ ойөрө - суртышто йүк лектын кертеш.
 14. Енлан кұзым пүсө могоржо дене пуаш ойөрө - осалым шонет.
 15. Шола кид дене вұдым, кочышым пышташ ойөрө - колышылан оптет.
 16. Пасу тұрышто шинчаш ойөрө - шайтан коштмо корно.
 17. Корно тұрышто чүч шинчаш ойөрө - илышетын тұрыштыжө лийын кертат.
 18. Кастен кұзгыш узак ончаш ойөрө - йыле шонгемат.
 19. Кужу корныш лекмек, мөнгеш пураш ойөрө - корнет ок лий.
 20. Омсалондем гоч саламлалташ ойөрө - рыскалетым колтет.
 21. Мончаште кұзгыш ончаш ойөрө - пәрийым ужын кертат.
 22. Упетым шкалат пүчкаш ойөрө - уш-акыледым пүчкат.
 23. Кудырчан годым конга юшкам, тәрзам да омсам почаш ойөрө - азырен пурен кертеш.
 24. Вожын менге йымач лекташ ойөрө - вует гүжлаш тўналеш.
 25. Мұшыран ұдырамашлан: а) кандыра гоч вончаш ойөрө - азан кылымдыже шүйжө йыр пұтырналт кертеш; б) вожын менге йымач лекташ ойөрө - азан тупшо пұгыр лийын кертеш; в) колышым ончалаш ойөрө - аза колышо гай какар тұсан лиеш; г) сөснам чумалаш ойөрө - азан тупшо шуан лийын кертеш; д) пийым чумалаш ойөрө - азаже чизым пурлшан лиеш.
 26. Аза гоч вончаш ойөрө - изи лиеш.
 27. Азам енлан йораташ ойөрө - шинча возеш.
 28. Ужар азам шкетшым кодаш ойөрө - шүкшондал шке азаж дене алмаштен кертеш.
 29. Азалан кум кече деч вара лұмым пуыде ойөрө - шүкшондал лұмым шке пуа.
 30. Икшывым вуй, туп гыч кыраш ойөрө - эмгатен кертат.
 31. Икшывылан вожкокла гыч лекташ ойөрө - огеш куш.
 32. Чыла сомылым кечылан тупынь ышташ ойөрө - сомылет келшен ок тол, илышыштет ынгайлык ок лий.
 33. Конга лукышто шогаш ойөрө - ойган илышым илет.
 34. Азам воштончышыш ончыкташ ойөрө - шүкшондалын тұсшым налеш.
 35. Мончаште мураш ойөрө - монча озам сыратет.
 36. Корнышто выжланаш (койышланаш) ойөрө - энгекым вучо.
 37. Ваштареш лупшаш ойөрө - вует коршта.
 38. Сава гоч лекташ ойөрө - солышылан неле лиеш.
 39. Кече ваштареш тўгө лекташ ойөрө - парнят шырпеш-тылеш.
 40. Кужу корныш кайыше деч ончыч лекташ ойөрө - корныжо ок лий.
 41. Шке йўла годым ұдырҗенлан мончаш кыралташ ойөрө - черланет.
 42. Йўдлан ўстембалам кұзым кодаш ойөрө - ешлан зиян лиеш.
 43. Йўдлан оралтыште товарым, шаньыкым, кольмым, савам шала кодаш ойөрө - энгекым ўжыт.
 44. Кастен кұчым пүчкаш ойөрө - парнят шылшырпеш-талтеш.
 45. Кастен ўпым пучкаш ойөрө - шүкшондал лұдыкта.
 46. Имне тортажым вича велке кичкаш ойөрө - корнет ынгайле ок лий.
 47. Машинам оралтыш, гаражыш ончылжо дене пурташ ойөрө - лекмыж годым корныжо ок лий.
 48. Аракам йўаш ойөрө - ушет кая.
 49. Неле пашам шкет ышташ ойөрө - кылымдет вола.

Колышо дене кылдалтше ойөрө-влак.

1. Тойымо, кумыт, шымыт, ныллым чүктымо годым арака йўаш ойөрө - шүкшондалым куандарет, арака -

- шүкшондалын шўвылвўдшө, шкалат ойгым ўжат.
2. Тойымо, кумыт, шымыт, нылле кечын мураш, кушташ, унаш кошташ ойөрө - колышо шыдешка, колымемлан куаненыт манеш, шылыжетым куча да тый черланет.
3. Кугече, Семык кече настам, пёртым мушкаш, мландым коргынчаш ойөрө - колышо-влакын пайремышт - нуно сырат, тылат черым колтат.
4. Шўгарлаште пушенгым руаш, шудым солаш ойөрө - азапыш логалат.
5. Шўгарла гыч нимом налаш ойөрө - наста у колшым кычалеш.
6. Шўгарыш йол дене шогалаш ойөрө - тупет пұгыр лиеш.
7. Колышо ача-авам мондаш ойөрө - илышет ынгайле ок лий.
8. Колышым тоен толмөнгө, кидым капка ончылно мушде, оралтыш пураш ойөрө - шўгарлан вашакшым, нелыжым суртыш пуртет.
9. Шўгарлаш парня дене ончыкташ ойөрө - парнят шельшталтеш.
10. Семык годым кече лекмеш малаш ойөрө - колышо-влак шинчашкет ломыжым кышкат.
11. Шўгарым пургешаш ойөрө - шочшет кола але шке колнет кертат.
12. Шўгарлаште колышылан кодымо аракам йўаш ойөрө - нелын черланет.

Кугу сомылым тарватыме кече-влак.

1. Пёртым чонаш, нолташ - тошто тылзын.
2. Потолокым, тәрзам мушкаш - шыжым - тошто тылзын, шошым - у тылзын.
3. Шорыкым тўредаш - шыжым тошто тылзын, шошым - у тылзын.
4. Пакчам шындаш - шыжым - тошто тылзын, шошым - у тылзын.
5. Пакчаште емыжым, пакчасаскам погаш тошто тылзын тўналыт.
6. Сўаным тарваташ у але тошто тылзынат лиеш, да пытыше гына ынже лий.
7. Уп пүчкаш - у тылзын - ўп кушташ.
8. Лум вочде, кугу вольыкым шыллан шўшкылаш ойөрө - шылже перкан ок лий.

Рита Ялаева.

Редакций деч:

Авторын стильжым, диалект мутшым арален кодымо.

НА ПОЛЬЗУ СОПЛЕМЕННИКОВ

На VII Археологическом съезде России, проходившем в 1887 году в Ярославле, членом сотрудником императорского Русского географического общества С.К.Кузнецовым был зачитан текст присланного из Казани доклада о родстве черемис и мерян, растворившихся на рубеже III тысячелетий нашей эры среди восточных славян. Автор его развивал утверждение финского учёного М.А.Кастрена об общем происхождении финно-угорских народов, привлекая в качестве доводов марийские географические названия. И это оказалось не случайным — ведь им значился учитель черемисского начального училища при Казанской инородческой учительской семинарии Тимофей Семёнович Семёнов, происходивший из крестьян деревни Нурбель (Нурвел) Сернурской волости Уржумского уезда. Зачитанное на представительном учёном собрании сообщение оказалось настолько интересным, что было рекомендовано к публикации в виде научной статьи «К вопросу о родстве и связи мери с черемисами» в на-

мечавшихся к изданию трудах съезда. Но никто из присутствующих даже не догадывался, что оказался невольным свидетелем зарождения нового научного направления — марийской топонимики, или, как тогда говорили, хорографии, связанной с изучением географических названий.

Степан Кирович Кузнецов был искренне рад успеху своего марийского протеже и собрата — ведь в своё время именно он привлек его к исследованию родства черемис и мери, о чем в большой науке лишь начали поговаривать после публикаций финского лингвиста М.А.Кастрена и казанского историка Д.А.Корсакова.

«С 1879 года я занялся всесторонним изучением черемисского языка, для чего взял к себе в качестве практиканта воспитанника инородческой семинарии Ильминского Тимофея Семёнова», вспоминал он позже.

Мальчишка оказался смыслёным, одарённым, и Степан Кирович постепенно стал посвящать его в свои научные интересы, поручая ему переводы

и уточнения финно-угорских хорографических, то есть географических, названий. «При его участии разработано мною огромный хорографический материал по губерниям Верхнего и Среднего Поволжья, а также речным системам Оки, Суры и Камы, на что мною употреблено было около 6 лет упорного труда», признавался потом С.К.Кузнецов. За это время на его глазах тот вырос из увлечённого помощника в настоящего исследователя хорографии, которому довелось стать первопроходцем марийской топонимики. Им впервые был составлен «Алфавитный список населённых мест, рек, речек, озёр мерянской стороны, названия которых поддаются объяснению из черемисского языка», включивший 312 таких географических названий по Вологодской, Владимирской, Костромской, Московской, Нижегородской и Ярославской губерниям.

Родившемуся в Малмыжском уезде Вятской губернии Степану Кировичу Кузнецову Тимофей Семёнов оказался близким как земляк и выходец

На снимке: учащиеся Сернурской церковно-приходской школы с учителями в начале XX века (фото из архива Сернурского историко-литературного музея им. А.Ф.Конакова).

из крестьянской семьи. Им обоим была бы уготована одинаковая судьба, если бы не природное трудолюбие и счастливый случай. На счастье марийского мальчика его заметил состоящий в Вятском миссионерском обществе для содействия распространения христианства между язычниками инспектор народных училищ Уржумского уезда В.К.Магницкий. С его помощью и подачи инспектора народных училищ Вятской губернии С.А.Нурминского тот попал в 1878 году в черемисское начальное училище при Казанской инородческой учительской семинарии.

Тимофею Семёнову учеба давалась легко. Успешно закончив начальную школу, он переходил из курса в курс семинарии. Многие ему давали общение со Степаном Кировичем Кузнецовым, поддержка того в учёбе и доброе участие в судьбе. По его заданию он занимался в библиотеке и музеях Общества археологии, истории и этнографии, даже посещал некоторые его заседания. Так он перепознакомился со многими учёными, изучающими археологию и этнографию местных народов. Особую благосклонность к нему проявляли Н.И.Золотницкий, С.М.Шпилевский, И.А.Износков и В.К.Магницкий, которых С.К.Кузнецов шуточно называл «финноязычными». Т.Семёнов бескорыстно помогал ему в отнимающей много времени переписке с членами Общества, обработке и оформлении вновь поступивших в музей экспонатов. Он гордился тем, что Сергей Кирович поручал ему серьёзные научные задания, а после своего избрания в 1880 году членом-сотрудником Общества археологии, истории и этнографии, уточнял с ним маршруты организуемых этнографических экспедиций к марийцам Вятской губернии. Так случилось перед предпринятыми им поездками летом 1880 и 1881 годов для изучения марийских языческих верований, ознакомления с древней марийской святыней Чумбулатовым камнем и появившейся в селе Ернур Яранского уезда сектой «Кугу сорта» («Большая свеча»).

Тимофею Семёнову доводилось бывать первым читателем готовящихся к печати научных статей и этнографических очерков С.К.Кузнецова. Через его руки проходили корректуры его публикаций в журнале «Известия Общества археологии, истории и этнографии при императорском Казанском университете», брошюры «Археолого-этнографические этюды», изданной в Казани в 1883 году.

От Тимофея Семёнова зависели правильность перевода в них марийских слов и достоверность отображения описываемых марийских обрядов.

Большую этнографическую поездку С.К.Кузнецов предпринял в 1882 году. К радости Т.Семёнова, она началась с родной для него Сернурской волости. На этот раз Сергей Кирович, взявшийся подвести его домой на каникулы, заинтересовался марийскими священными рощами - кюсо-то. Ему удалось напроситься у марийских жрецов на посещение вместе со своим помощником их моления в Кюпран-Соле. На этот раз Тимофей Семёнов помог ему записать и перевести тексты языческих молитв, купить для этнографического музея ритуальные ковши «кугу корка» и «шюшлык», а также бурак «ленгеж».

Близился конец учёбы Тимофея Семёнова в семинарии. Он уже подумывал о будущей работе в одной из инородческих школ Вятской губернии, как было оговорено с направившим его сюда Вятским комитетом православного миссионерского Общества для содействия распространения христианства между язычниками, но неожиданно получил предложение занять ставшее вакантным после смерти учителя Василия Захарова-Малиновкина место в черемисском начальном училище. Семинарское начальство в лице директора Н.И.Ильминского сочло его кандидатуру наиболее достойной по успехам, развитию и поведению для этой должности. Так Тимофей Семёнов по завершении им учёбы в 1884 году был оставлен в ставшей ему родной семинарии. В своем прошении на имя её директора он написал, что желает работать «на пользу своих соплеменников», а в доверительной беседе с Николаем Ивановичем признался, что поставил себе цель зажечь перед родным народом спасительный луч знаний, просветить и пробудить его к цивилизованному развитию.

Годы работы учителем черемисской начальной школы при семинарии окажутся для Тимофея Семеновича Семенова самыми светлыми и лучшими в жизни. С набиравшимися в Казанской, Вятской и Уфимской губерниях учениками он вёл занятия на родном языке, используя учебники, изданные переводческой комиссией Братства святителя Гурия, проводившего большую работу по созданию алфавита и стандартизации языков местных народов.

Свою преподавательскую деятельность Т.С.Семёнов совмещал с должностью дьякона при семинарской церкви, где он впервые начал вести некоторые службы для марийских учащихся на родном языке. С 1885 года его стали приглашать вести занятия по марийскому языку в Казанской губернской земской женской учительской школе. Коллеги отзывались о нем как «даровитом, любознательном и симпатичном» человеке, ведущем себя «исправно и безукоризненно». Он сошёлся со многими из них. Особо доверительные отношения у него сложились с учителем пения и музыки семинарии С.В.Смоленским, у которого ему самому довелось учиться церковному хоровому пению и игре на скрипке. Т.С.Семёнов охотно помогал Степану Васильевичу в переводе церковных песнопений на марийский язык для издаваемых им певческих сборников. В 1889 году С.В.Смоленского заменил Николай Иванович Семенов, выходец из крестьянской семьи села Омары Мамадышского уезда, с которым они организовали церковный хор из марийских учащихся и записали десятки марийских песен и напевов.

Из-за постоянной занятости по службе Т.С.Семёнов появлялся на заседаниях Общества археологии, истории и этнографии лишь изредка, особенно после отъезда в 1885 году из Казани своего наставника С.К.Кузнецова. Уже без него им был составлен «Алфавитный список населённых мест, рек, речек, озёр мерянской стороны, названия которых поддаются объяснению из черемисского языка», включивший 312 таких географических наименований местностей Вологодской, Владимирской, Костромской, Московской, Нижегородской и Ярославской губерний. «Это большой труд, причём ещё никем не предпринятый доселе», - отозвались о сделанной работе первый казанский хорограф И.А.Износков и новый секретарь Общества И.Н.Смирнов. В 1888 году Иван Николаевич вместе с новым лектором финских наречий университета М.П.Веске и хранителем музея отечествоведения П.В.Траубенбергом совершил настоящий прорыв в изучении марийцев Казанской, Нижегородской, Костромской, Вятской и Уфимской губерний. В разработке их маршрутов по Вятской губернии не обошлось без помощи Т.С.Семёнова.

В 1890 году городские и губернские власти решили провести в Казани научно-промышленную выстав-

ку, и Общество заявило на нём о себе устройством отдела этнографии и археологии в историко-географическом отделении, выставив на обозрение посетителей большую коллекцию одежды и украшений поволжских народов, в том числе марийцев. Какой радостной для Семёнова оказалась встреча на выставке с С.К. Кузнецовым, сумевшим выхлопотать себе командировку сюда от императорского Томского университета. Сергей Кирович поделился планами написать специальную работу о секте «Кугу сорта». Свои задумки имелись и у Т.С.Семёнова, настроенного засесть за большую статью о луговых марийцах, используя материалы, собранные в совместных с ним этнографических поездках. О многом успели переговорить в ту встречу учитель и ученик. Ничто не предвещало того, что вскоре фортуна изменит Т.С.Семёнову, и в его жизни начнутся неудачи.

Первым ударом для Т.С.Семёнова стала смерть в 1891 году его покровителя и благодетеля Н.И.Ильминского. С новым директором семинарии Н.А.Бобровниковым его отношения складывались не лучшим образом. Вместо прежнего расположения к нему, начались мелкие придирки. К неприятностям добавились интриги новых коллег по переводческой комиссии Братства святителя Гурия, в которую он был включён в 1892 году для подготовки сборников церковных песнопений и книг для миссионерских школ. Понимание он находил лишь в Обществе археологии, истории и этнографии, лично у его секретаря И.Н.Смирнова. Иван Николаевич пытался, как мог, помочь ему отвлечься от плохих мыслей, занимал его вопросами по задуманной им статье «Об историко-этнографическом изучении Вятского края» для календаря и памятной книжки этой губернии, давал Тимофею Семёновичу дельные советы по готовящейся его публикации «Черемисы» в журнале «Православный собеседник».

В сложившейся вокруг него нелепой обстановке Т.С.Семёнову пришлось оставить место работы в губернской земской женской учительской школе, а в 1894 году подать прошение об увольнении из черемисского начального училища. На очереди был вопрос о его пребывании на должности дьякона при семинарской церкви - здесь не всем нравилось, что он является поборником введения «инородческого» пения в церковную службу.

Он искал причины резкого изменения отношения к себе со стороны начальства и не находил вразумительных объяснений. Ясным для него было лишь то, что это произошло после состоявшейся Казанской научно-промышленной выставки 1890 года и связано с его поддержкой представителей зародившегося среди марийцев Вятской губернии языческого движения «Кугу сорта». Действительно, Общество археологии, истории и этнографии пригласило их на участие на ней в первую очередь с подачи С.К.Кузнецова и Т.С.Семёнова. Но к радости кугусортинцев от вручённого им выставочным комитетом похвального листа и медали «За усердие» за представленные культовые предметы добавились неза заслуженные обвинения Вятских епархиальных властей в распространении ими «крайне зловредного учения». Вятский епископ Никон обращался к архиепископу Казанскому и Свяяжскому Дмитрию с письменной просьбой «оказать содействие к ослаблению и искоренению секты кугу-сорта, вразумить пропагандистов в пределах Казанской епархии», ибо она «признана вредною по её явной цели отречения от христианства».

Не дожидаясь того, что им как «пропагандистом кугусортинцев» займутся церковные власти, Т.С.Семёнов принял решение уехать из Казани. Зная, что в Уржумском уезде мало учителей «из природных черемис» он попросился на должность наставника Елеевского миссионерского училища, открытого в 1870 году для марийских детей по инициативе С.А.Нурминского. Его последняя казанская публикация «Черемисская сказка о том, как один черемисин обманул чёрта» на русском и марийском языках в «Известиях Общества археологии, истории и этнографии» появилась, когда он уже покинул город.

О том, как сложилась дальнейшая жизнь Т.С. Семёнова, Кузнецов узнал лишь в 1904 году, во время предпринятой им по заданию этнографического отдела императорского Русского географического общества поездки по Малмыжскому, Уржумскому и Яранскому уездам Вятской губернии. По полученным им сведениям выходило, что Т.С.Семёнов стал священником, научные изыскания забросил. Но, к огорчению Сергея Кировича, встреча с ним не состоялась. Три года спустя он получил от вятских знакомых потрясшую его до глубины души весть о том, что Т.С.Семёнов «в сане священника покончил само-

убийством».

Т.С.Семёнова не стало в начале осени 1907 года. Почему он свёл счёты с жизнью - это так и осталось загадкой. К тому времени С.К. Кузнецов жил в Москве, состоял лектором Московского археологического института, читал лекции по исторической географии, вновь и вновь возвращаясь к увлекшей его в юности теме финно-угорских географических названий и обращаясь к собранным им вместе с Т.С. Семёновым материалам о родстве черемис и мерян в своих статьях, печатавшихся в журнале «Этнографическое обозрение». Горькое сожаление у него вызывало то, что лишь «незначительную часть этого материала покойный Семёнов опубликовал в «Трудах VII Археологического съезда в Ярославле». Именно в беседах с ним он пришёл к догадке, что звучание самоназваний «мари» и «меря» «невольнo заставляет думать о близости этих народов между собой». Оказалось, что доказательство выдвинутого им предположения стало главным делом короткой жизни Т.С.Семёнова.

Но он пошёл ещё дальше: его статья «К вопросу о родстве и связи мери с черемисами» стала поворотной в решении проблемы этнической принадлежности мери, им впервые были обнаружены явные следы расселения древних марийцев на территории Костромской губернии; поставлена проблема былого пребывания близкого марийцам по языку населения во Владимирской, Вологодской, Костромской, Московской, Нижегородской и Ярославской губерниях, установлены хорографические параллели в финно-угорских названиях не только на их территории, а также в Вятской и Казанской губерниях.

В марийском календаре за 1910 год появился очерк В.М.Васильева о родстве финно-угорских народов, в том числе марийцев и мери. Т.С.Семёнов мог бы быть довольным: его идеи восприняты марийскими интеллектуалами и развиваются ими. Но марийская топонимика, у истоков которой стоял Тимофей Семёнович, сложится лишь в середине XX века. Вот насколько он опередил своё время.

Руслан Бушков,

член-корреспондент Российской академии военно-исторических наук.

МАРИЙ КАЛЫК САР ДЕЧ ВАРАСЕ ИЙЛАШТЕ

Кугу Ачамланде сар деч варасе ийлаште марий калыкын илышыже түрлө семын вашталтын. Тыныс илышыш куннаш лунмыргышо эллан пеш неле лийын. Туге гынат чонышто ушан илен: эн нелыже шенгелан кодын.

Эл мучко промышленность виякын, у кукшытыш күзен. Марий республикыште тыгай ойыртеп лийын: тысе промышленность тун шотышто сарузгарым ямдылыме дене кылдалтын. Но вет завод ден фабрикаште тунам марий енке шагал лийын, сандене тидын нерген кызыт огына возо.

А вот чодыра пашаште шуко марий айдеме тыршен. Тунам эллан шуко чодыра кўлын, поснак кечывалвел-касвел кундемлаште, кушто шукерте огыл шучко сар эртен. Марий чодыра пашазе-шамым тушко (Сталинградыш, Донбассыш да моло верышкат) илыме вер ден кўртныгорно станций-влакым, шахта ден рудник-влакым чоҥаш, ачалаш шуко чодырам коптеныт. Марий республикыште 1945 ийыште 800 тўжем кубометр чодырам ямдылыме гын, 1950 ийыште - 2,5 миллион кубометрым.

Чодырам ямдылыме паша моткоч неле лийын. Тунам

пушенгым кид пила дене йыген йбрькеныт, укшым товар дене руэныт, ямде пырня-влакым кўртныгорно деке але энгер серышке имне дене шупшыктеныт. Тиде пашам тун шотышто тельым ыштеныт. Леспромхозлаште эре пашам ышгыше («постоянный кадр» манме) шагал лийын. Сандене колхозла гыч кажне тельым ятыр еным чодыра пашашке поктылыныт. Южо шонго еным кызыт колыштатат, ёрат веле: «Йёра эше, тунам чодырашке поктылыныт, тау тидлан: ялыште шужен мерчененыт, а чодыра пашаште кеч пукшеныт».

Ялысе калыклан (а марий-шамым утаракшым тушто иленыт) шуко йёсылык верештын. 1946 ийыште кукшо кенез лийын, угым шужен ий толын. Кинде лектыш да вольык сату Марий АССР-шгат, марий илыме вес кундемлаштат сар жалысе дечат шагалрак лийын. Вес ийын ял калык куштылгынак шўлалтен. Но чумыр ончалмаште, ял озанлык йолўмбаке эше кужу жап ушанлын шогал кертын огыл. Чыла пашам кид вий дене ышташ пернен: техника веле огыл, имныжат ситен огыл. А мом ончен куштеныт, тидын дене колхозник-шамым пайдаланен кертын огытыл: чы-

лажымат кугыжаныш поген налын. Ял калык шке суртшыланына экертен. Но тидыжланат кугу налогым тўлыман улмаш. Ушкалет, шорыкет, чывет уло але уке - шёрым, шылым, межым, муным луктын пу. Сар-пакчам ончен-куштым де-нат пайдам налаш лийын огыл: кажне олманулан налогым тўлаш кўштеныт. Садланак садеран Курык серыште шуко сардым тунам руэн пытареныт.

Илаш пеш неле лийын гынат, колхозник-влак туркеныт, пашам лийже манынак ыштеныт, пасум кумданкеныт, фермылам нёлтеныт.

1949 ийыште Свердлов областын Красноуфимский районжо гыч механизатор Пётр Николаевич Аппаев Социалистический Паша Герой лўмым сўлен. Марий кокла гыч тудо икымше мланде пашаен лийын.

Марий тўвыра илышышке сар деч вара у тукым толын: артист-шамым Анастасия Тихонова, Илья Россыгин, писатель-влак Миклай Казаков, Ким Васин, Геннадий Матюковский, композитор Кузьма Смирнов. Миклай Казаков Москошто лекше «Поэзия - любимая подруга» книгажлан Сталинский премийым налын. Тыгай премий дене кок гана марий ака-

демик Василий Петрович Мо солов палемдалтын. Самырык композитор Андрей Эшпайын мурсем йүкшө тўнямбалне ўшанлын шоктен.

1953 ийыште Сталинын колымьж деч вара элнан илышышке шуко вашталтыш пурен. Тунам ялозанлыкын почеш кодмыж деч утлаш төченыт: техника денат, налогым иземдыме денат. Южо озанлык, у йөн дене пайдаланен, икмынар сай сенгымашке шуын. Параньга районысо Палантай лўмеш колхоз гыч йытыным кўршө Е.Е. Кочергина, Курыкмари районысо Ленин лўмеш колхозын бригадирже Н.Н. Романов Социалистический Паша Герой лўм дене палемдалтыныт. Пашазе влак кокла гыч тыгай кўкшў лўмым Марбумкомбинат гыч И.Р. Ямуловлан да Марстройтрест гыч П.П. Николаевлан пуэныт.

Тиде жапыште шуко марий ег Марий кундем деч өрдыжкө илаш каен. Эсогыл моло верыште илышыже Марий республикысе дечат шукырак лийын. Пашам тыршен ыштыше еным чыла вереат аклат. Тыге Киргизийыште чонгештылше марий лётчик С.И. Ванюков, Иркутск областыште чодырам руышо В.П. Алексеев, Алтайысе трактор заводын пашазыже В.Ф. Евдокимов Социалистический Паша Герой лўмым шочмо кундем деч мўндырнө суленналыныт.

1950 – 1960 шо ийлаште марий культура ончыко у ошкылым ыштен. Марла «Ончыко», «Пачемыш» журнал влак, «Рвезе коммунист», «Ямде лий» газет влак лекташ тўнгалыныт. 1930 шо ийлаште репрессироватлыме писатель влакын (Сергей Чавайнын, Никон Игнатьевын, Олык Ипайын да мольн) произведенийыштым калыкклан пёртылтымө. У талант влак кушкын толыныт: поэт Валентин Колумб, прозаик Вениамин Иванов, драматург Миклай Рыбаков, художник Зосим Лаврентьев да молат. Тале самырык композитор Эрик Сапаев «Акпатыр» лўман икымше марий оперы возен. Владислав Куприянов эстрада семым марла кумдан йонгалтарен. Те аtryшкат у тукум толын. Куштышо да мурышо «Марий Эл» ансамбль чапланен. Йошкар

Олаште музыкальный театр почылтын. «Марий памаш» фольклор ансамбль, Микряк кўспезе ансамбль, курым гыч курымш перегалт кодшо калык искусствын поянлыкшым ку чылтын да сьлнештарен, марий музыкальный культурым у кўкшытыш нёлталыныт. Йошкар Олаште почылтшо музыкально художественный интернат школ самырык марий художник да музыкант влакым ончен куштен. 1972 ийыште Марий кугыжаныш университет почылтын, тудо марий йылмым, культурым, историйым шымлыше рўдер семын шкенжым ончыктен.

Но чаманаш перна: «Акпатыр» опера Эрик Сапаевын «йүкшө мурыжо» лийын; чапле ончыкылыкклан кугу ўшаным сөрышө Валентин Колумбын илышыжат лугыч кўрылтын. Да тунам марий калык гыч лекше шагал огыл уста ег самырык нек илыш дене чеверласыш..

Тиде жап марий йылмыланат кугу энгекым конден. 1960 шо ийлаште школ реформа эртаралтын. КПСС ЦК н шўдымыж почеш марий школлаште икымше класс гычак рушла туныкташ тўнгалыныт, шочмо йылме посна предмет семын гына (йот йылме гаяк) кодын. Шуко вере вес предмет влакым туныктымаште марий йылмым кучылтым веле огыл, предмет семынжат туныктымым вашке чарненыт. Самырык тукум гыч шукинжо шочмо калыкын йылмыжым палыде кушкыныт. 1959 ийыште калыкым возеналме (перепись) годым марий

кокла гыч 95 процентше шочмо йылмылан марий йылмым шотлен, а 1989 ийыште тыгай же 80 процент веле лийын. Онгай: Пошкыртышто тыгай же Марий АССР ысе деч шу кырак улмаш. Тусо марий влак (110 тўжем утла) шке йылмыштым, тўсыштым, йўлаштым Марий республикысе деч сайынарак арален коденыт. Йөршеш вес сўрет койын кугезе марий иланыме верыште: Угарман да Киров областылаште марий калык чот шагале мын, рушангын, коча кова деч налме йылме деч корангын.

Икманаш, сар деч вара се марий илышыште шагалогыл сайым ужаш лишеш, нелылыкшат ситышын вашлиялтын. Историй эре ик семын кайыме корно огыл, тудо шуко тўрлө йыжыган..

Тиде ийлаште калыкклан чотшо кугемын. Сар деч ончыч, 1939 ийыште, СССР ште 481 тўжем марий илен, 1959 ийыште 504 тўжемышке шуын (сар жапыште шуко ег колэн гынат). 1970 ийыште Совет эл мучко 599 тўжем марий ег шотлалтын, 1979 ийыште – 622 тўжем, 1989 ийыште – 671 тўжем, ты шотышто 644 тўжем – РСФСР ште.

Ксенофонт САДУКОВ,
историй шанче доктор.

Юлсер калыкым туныктен

23 апрельыш те просветитель, туныктышо миссионер **Ильминский Николай Иванович** шочмыжлан 190 ий те мын. Тудо 1822 ийын Пензыште священник ешеш шочын. Озангысе духовный академийым пытарымеке (1846), туштак, тыгак Озангысе университет тыште, туныктымо пашам тунгалеш. Озангысе инородческий семинарийлан негызым пыштыше да тудым вуйлатыше (1872-91). Лач тушто мари калыкын чолга егышт С.Чавайн, В.Мухин, А.Эшкинин шинчымашыштым пойдареныт. Христиангысе образований миссионер системым негызлыше (основатель). Системым шотыш налын правительство «О мерах к образованию инородцев» указым луктын (1870). Тидын деч вара Озангысе губернийыште национальный, ты

гак мари школым почмо пашам тунгалын. Мари просветитель Сергей Нурминскийлан черемис влакын илышыж нерген материалым, тыгак йоча влакым руш грамотылан туныктымо букварыым савыкташ полшен. Петербургысо шанче академийын член корреспондентше (1870). 1891 ийыште Озанг олаште колден.

Пагул Яча

Тыгай съл нымут шоялүм **Глезденёв Павел Петрович** лийын. Тудо мари ху дожественный сълнымутлан, печатлан негызым пыштыше семын гына огыл, тыгак этнограф семын палыме. Шаран районысо Тумбагуш ялеш (Пошкырт) 1867 ийын 21 апрельыште шочын. Чимарий кресаньык ешеш шочшо рвезын тынеш пурымочеч ончычсо лүмжө Ислам Гарей Мендияров улмаш. Пүрө ола се учительский семинарийым (1887),

Упö оласе духовный семинарийым (1898), Озангысе духовный академийым (1906) тунем пытарен. Мари шымлызе Валериан Васильев дене пырля «Марла календарьлан» негызым пыштеныт. 1915 ий гыч «Война увэр» газетым мари, одо, татар йылме ден лукмо пашам тунгалын. Виче кундемгысе инородческий образований отделым вуйлатыше (1917-18); мари да одо йылмым туныктышо, виче кундемгысе калык образований институтын шанче секретарь же (1919-23), виче кундемгысе краеведений НИИ н отделжым вуйлатышы же. Кугу кышам мер пашаште коден. Юл кундемгысе изи чотан калык влакушем, мари калыкын икымше погынын вуйлатыше влак радамыште. Виче кундемгыште «Мари ушем» толкыным чумырышо. Ятыр учебникын («Тунгалтыш марла книга», «Вес марла книга», арифметике дене мари учебник), икымше политик брошюрын («Партия шамыч», «Кугыжаныш пашам ончымаш»), сълнымутан проведенийын («Вараксим муру» по челамут, «Мужедше» пьесе) да шанче паша влакын («Юридическая сторона брака черемис», «О черемисах Уфимской губернии») авторжо.

Ялзанлыкым нöпта

Пел курымаш юбилейым 27 арпельыште депутат, ялзанлык наука кандидат **Козырев Александр Сергеевич** палемдыш. Тудо 1962 ийын Медведево районысо Люльпан ялеш шочын. Верысе школым тунем пыгарымеке, Мари кугыжаныш университетыште учёный агроном специальностьым налын. 1985 ий гыч «Победитель» колхозын тун агрономжо. 1992 ий гыч 1995 ий марте «Красное поле» озанлыкым вуйлата. Шым ий наре «Марийское» акционер ушемын коммерческий вуйлатышыжлан тырша. 2002 ий гыч таче марте «Семёновский» племзавод» акционер ушемын генеральный вуйлатышыже. Пыташ тунгалше предприятийыш ушлышым пуртен, тудым нöпталын. Мари Эл Республикысе Кугыжаныш Погынын депутатше. Агропромышленный комплекс виангме шотышто комитет вуйлатышын алмаштышыже. Пелашыж дене пырля кум йочам кушат.

Йылме мастер

Уста шымлызе да туныктышо, филологий наука доктор, профессор **Васикова Лидия Петровна** 28 майыште 85 ияш лүмгечыжым палемдыш. Тудо 1927 ийын Курыкмари районысо Пернянгаш ялысе кресаньык ешеш шочын. Репрессийлан көра 10 ияш удыр ача деч посна ко деш. 1950 ийыште Мари кугыжаныш педагогика институтым тунем пытара, Тарту университетын аспиранткыже лиеш. Пытарымеке, шочмо институтышто 1984 ий марте туныкта, доцентлан тырша. Варажым Мари кугыжаныш университетыште руш да иктеж (общий) языкознаний кафедрым вуйлаташ тунгалеш. 130 утла научный публикацийын авторжо, нунын коклаште 9 монографий. Руш, мари, курыкмари йылмым шымлызе; социоллингвистика, йылме контекст дене специалист. Шке жапыште Мари Эл Республикын Конституцийым, «О языках в РМЭ» законом ямдылыме эксперт лингвист группыш

пурен. Эстон йылме обществын йотенге (1952). МАССР, Россий Федераций наукин сулло пашаенге (1988, 1995). Эстон Республикысе 5 ше классан «Крест Маарьямаа» орден дене палемдалтын (2001).

Историк-энциклопедист

Курыкмари районын эшеик чолгаенге – тиде **Айплатов Геннадий Николаевич**. Шымлызе да тункыктышо, историй наука доктор, Мари кугыжаныш университетын профессоржо 75 ияш лүмгечыжым палемдыш. 1937 ийын 16 апрельыште Шактенваж ялеш шочын. 1960 ийыште Мари кугыжаныш педагогика институтым тунем пытарен. «Молодой коммунист» газетын отдел вуйлатышыже, МарНИИ н шанче сотрудникше лийын. Моско областысе пединститутын аспирантше. Мари вузлаште (пединститутышто, университетыште) про ректор да доцентлан тыршен. Юлсер

Сылнымут йылмым, марий печатным вяндымашке шуко вийым пыштен. 1923 ийыште Виче кундемыште колен.

Икымше капык писатель

Колымшо курымын колымшо ийла мучаште марий сылнымутыш ятыр самырык автор толын. Нунын радамыште иктыже – **Никандр Лекайн**. Тудын шочмыжлан 1 июньшто 105 ий темын. Еремеев Никандр Сергеевич (чын лумжӧ) 1907 ийын Морко районысо Кораксола ялеш шочын. Краснококшайск совпартшколым тузем пытарымеке (1927), туныктышылан тырша, Морко кантонысо Кинер лудмо пӧртым вуйлата. Шоякын таклат да Беломорканалым чогааш колтат (1932-35). Шочмо мландыш пӧртылмеке, «Ленин ой» газетыште секретарьлан шогалтат. Кугу Ачам-

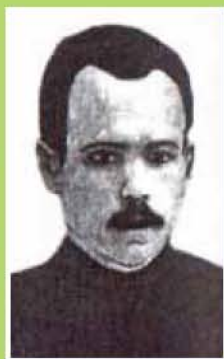

ланде сарыште ныл ий тыныслык верч кучедалын. «За отвагу» кок медаль дене палемдалтын. Сар пытымеке, паша корныжо «Марий коммуна» газетыште, марий радиошто, «Ончыко» журналыште шуйна. «Куртнёвий» (1939-41), «Кугу сарын тулыштыжо» (1948), «Кугезе мланде» (1955-60) трилогийже марий калыкын илышым почын пуа. «Кугезе мланде» романжым руш йылмыш кусареныт да 1977 ийыште Москошто савыктеныт. Марий сылнымут мастер ятыр повестым возен. Нунын коллаште: «Кандаш вате», «Шӧртнё падыраш», «Канде шинчан удыр», «Муро йӱк». 1987 ийыште Йошкар-Олаште кум томан ойпогыжо савыкталт лектын. МАССР-ын Верховный Ушемысе президиумын чапкагазше дене палемдалтын (1954, 1957, 1958). МАССР-ын калык писательже (1957). 1960 ийыште Йошкар-Олаште колен.

Кеч-могай пашаште – ончыпно

Писатель, туныктышо, агроном да мер пашаен **Иван Одарын** (Романов Иван Ефимович) шочмыжлан тений 125 ий темын. Тудо 1887 ий

14 июньшто Кужӧнер район Аганур ялысе кресаньык ешеш шочын. 1905 ийыште Кукарка учительский семинарийым тузем пытарен, Уржум уездысе тунгалтыш школлаште пашам ышташ тунгалын. 1918-ше ий гыч Шернурьшто педкурсым вуйлатен. Москошто шинчымашым пойдарен толмеке (1923-28), Нартас ялзозанлык техникумышто директорлан тыршен. Марий кугыжаныш педагогика институтым (1931-33), Марий книга савыктышым (1933-34) вуйлатен, варажым Йошкар-Олаште горсовет председатель лийын (1934-35). Кеч-могай пашаштат чолгалыкше ден ойыртемалтын. Одарын икымше очеркше да корреспондент заметкыже-влак «Ужара», «Йошкар кече», «Марий ял» газетеш, «У илыш» журналеш печатлалтыныт. Тунам тудо «Р.Онар», «И.Сайвий», «Одар» псевдонимла дене возен. 1927 ийыште «Марий ял» газетеш «Тар-

кундемын 16-18 курымласе эртыкшым (историйжым) шымлен, марий кундемын феодализм жап годсо историй концепцийын авторжо. «Навеки с тобой, Россия» книга, Совет историй энциклопедийлан «Черемисы» статья возен. А «История марийского края» учебникше 1967 ий гыч шым гана савыкталт лектын. МАССР наукын сулло пашаенже (1987). Марий Эл Республикын чапкагазше дене палемдалтын (1997). «Монастырская колонизация Марийского Поволжья» книга соавторжо лийын, кудыжлан 2001 ийыште Марий Эл Кугыжаныш премий дене палемденыт. Россий Федерацийысе кӱшыл школын сулло пашаенже (2006).

Йыван Кырлан уремже гыч

Писатель, журналист **Соловьёв Юрий Ильичлан** 4 июньшто 50 ий теме. 1962 ийын Шернур районысо Купсола ялеш шочын. Марисола школым тузем пытарымеке, Марий ку-

гыжаныш университетыште шинчымашым пойдарен. Паша корныжо «Ямделий» йоча газетыште тунгалын. Варажым «Марий Эл периодика» савыктышыште газетым версталыше специалистлан, «Кугарня» газетын тун редакторжылан тыршен. 2003 ийыште пӱрымаш тудым Чукоткыш нангаен. Ныл ий «Крайний север - Певек» издательствын тун редакторжылан пашам ыштен. Шочмо мландыш пӧртылмеке, «Марий Эл» газет редакцияште, «Ончыко» журналыште ответственный секретарьлан тыршен. Кызыт тудо «Марий журнал» кугыжаныш казна предприятийын вуйлатышыже. Икымше «Пиалан кайык еш» йоча ойлымаш сборникше 1994 ийыште лектын. Чукоткышто илыме жап «Кече шочеш йӱдвельште» повестым шочыктен. Кусарыше семынат палыме: «Янгал Маа» манси эпосым, тыгак одо, финн, руш, коми автор-влакын произведенийлаштым марлагден. Южо публикацийжым Юрий Косатан шоялӱм дене воза. Шабдар Осып лӱмеш премийын (1998) да С.Чавайн лӱмеш Кугыжаныш премийын лауреатше (2009). Россий писатель ушемын енже (2006). Марий Эл тӱвыран сулло пашаенже (2009). Эстонийын родо калык-влаклан сылнымут премийжын лауреатше (2010).

Икымше президент

Кугыжаныш да мер пашаен **Зотин Владислав Максимовичлан** 75 ий теме. 1942 ийын 22 майыште Килемарыште шочын. Ачаже фронттышто колен, аваже шкетын кок эргым ончен куштен. Инженер-влакым ямдылыше Москосо ялзозанлык институтышто, кӱшыл партий школышто шинчымашым пойдарен. Параньга районшто паша корныжо тунгалеш: районсо комитетын икымше секретарьже (1967-69), ВЛКСМ обкомын кокымшо секретарьже (1970-74). Кужӧнер районш кусна: районсо исполкомын председательже (1976-79), районсо КПСС комитетын икымше секретарьже (1979-85). 1985 ий гыч компартийын Волжск олase комитетын икымше секретарьже. Депутат (1980-91), МАССР Верховный Ушемын председательже (1990-91). Марий Элыште президентство институт почмым вуйлатен (1991), мажоритар негызан парламент чонымашке ятыр вийым пыштен (1993). Марий Эл Республикын

гылтыш» ойлымашыже лектын. Варажым тиде произведенийым посна книга дене марлат, рушлат савыктеныт. Тиде йоча ойлымаш литературышто кызатат кукшын аклалтеш. Сылнымутан произведений деч посна вольыкым ончимо, пакча саскам куштымо нерген популярный савыктышым возен. «У ял» лудшаш книгама ликбезыште тунемше влак кучылтыныт. 1937 ийыште шояк титаклан кӧра арестоватленыт, ссылгыш колтеныт. 1946 ийыште лагерыште пуштыныт. 1958 ийыште гына Одар дек поро лумжӧ пӧртылын.

Белоруссийынат талешкыже

24 апрельыште полковник, Кугу Ачамланде сарын геройжо **Охотин Родион Артемьевичын** шочмыжлан 105 ий темын. Провай кундемысе Олыктӧр ялеш 1907 ийыш

те шочын. 14 ий гыч шочмо ялыште тӱрлӧ пашам шуктен. Армиыште служитлымеке, Звенигово район комитетысе пӧлка вуйлатышылан, Марий областысо Осоавиахим ушемын ответственный сотрудникшылан тыршен. 1938 ийыште Марий коммун ялозанлык школым тунем пытара. 1939 ийыште Йошкар Армиин радамаш шогалеш, Совет финн сарыште кредалеш. 1941 ий гыч Касвел фронтышто полк командир. Белоруссийыште Межев подпольный организацийым (1941 ий, август), Россон районышто партизан толкынын штабшым вуйлата (1942 ий, май). Сталин лумеш бригаде командир (1942 ий, июль гыч 1944 ий, январь марте). «Выстрел» кур

сым эртымеке, Дрезденысе комендантур вуйлатышын алмаштышыже (Германий, 1945-47). 1947 ийыште шочмо районыш пӧртылеш. Районысо исполкомышто вуйлатышын алмаштышыжлан, районысо комитетыште, варажым МТС ысе парторганизацийыште секретарьлан пашам ыштен. 1955-69 ийлаште Ленин лумеш колхозым вуйлатен. Тӱрлӧ ийлаште МАССР, тыгак РСФСР Верховный ушемысе президиумын чапкагазаше дене палемдалтын. Умыржӧ 1972 ийыште кӱрылтын. Белоруссийыште, Россон посёлкышто героинин лумжым урем нумалеш. Шочмо ялыштыже шарнымаш онгам да бюстым ужаш лиш.

Сарра - театр ӱдыр

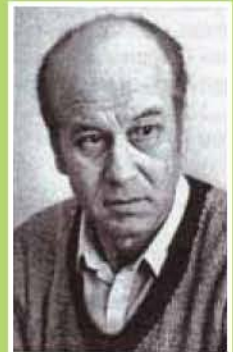
МАССР ысе сымыктышын сулло пашаенже, Марий Эл Республикын калык артистыкыже **Киррилова Сарра Степановна** шочмыжлан 80 ий темын. Тудо 1932 ийын 23 апрельыште Йошкар Олаште шочын. Аважын, марий артистка Анастасия Гавриловна Страусован, модмыжым ужын, ӱдыр театр деке шӱмангеш. Ленинградысе театр институтышто тунемын да шочмо олаш пӧртылын. Маргостеатр дене ӱмыржым кылден: ондак актриса, варажым тунь режиссёрлан тыршен (1974-87). 13 ий жапыште 30 утла спектакльым шынден. Нунын оклаште В. Брехтын «Вуянче аваден шочшыжо влак», У. Шекспирын «Лиркугыжа», А. Иванован «Арале мыйым, волгыдо Юмем». М. Рыбаковын «Морко сем» драмым шындымыж

лан режиссёрым МАССР Кугыжаныш премийже дене палемденыт (1975). МАССР ын Верховный Ушемысе президиум кок гана чапкагазым кучыктен (1977, 1982). Калык келшымыш ордонжым сӧрастарен (1986). 2009 ийыште ӱмыржӧ кӱрылтын.

Пениным да партийым моктен огып

Поэт, журналист **Селин Александр Васильевичын** (Селёдкин) шочмыжлан 75 ий темын. Тудо 1937 ий, апрель тылзын 23 кечынже Волжск районысо Пӧртанур (Березники) ялеш шочын.

Марий кугыжаныш педагогика институтым тунем пытарымеке, «Волжская правда», «Марий коммуна» газетлаште, Марий книга савыктышыште, «Ончыко» журналыште пашам ышта. Писатель ушемын правленийышкыже пурен. «Эрдене вашлиймаш» (1968), «Тура кечывалым» (1976), «Лупс алга» (1980), «Энергийол» (1984), «Дальние вёрсты» (1987) сборник влакын авторжо. Кум республик ушалтме верыште шочшо автор шуко почеламутшым марий, чуваш, татар калыкын келшен илымыштлан пӧлеклен. Кусарыше семын палыме лийын. Ятыр почеламутшым руш, татар, чуваш, одо йылмылашке кусарыме. 1996 ий гыч Марий Эл Республикысе тӱвыран сулло пашаенже. 2000 ийыште Йошкар Олаште колден.

икымше президентше (1991-96). Российысе Федерал Погынымашын Федерал Ушемын енгже (1996-97). Информатизаций шотышто тунямбал академийын академикше. «За преобразование Нечерноземья РСФСР» медаль дене палемдалтын (1985).

Сӱретше "Третьяковкышто"!

Виче кундемыште ынде ятыр ий марий талешке Акпатырлан чапкӱшога. Тудын авторжо скульптор **Яндубаев Сергей Васильевич**. 1957 ийын 5 июнышто Кикнур районысо Цекеево ялеш (Виче кундем) шочын. Саратовысо художественный учили

щым (1980), Москосо кӱшыл художественно промышленный училищым (1989) тунем пытарен. 1980 ий гыч РСФСР художественный фондысо марий мастерскойын пашаенже. 1997 ий гыч Йошкар Олаште художественный училищын туныктышыжо. Кок ий Российысе художник влак ушемын марий пӧлкажым вуйлатен. Кугу Ачамланде сарыште колышо лётчик

влаклан (Шойбулак, 1989), МВД н сотрудникше влаклан, Йывын Кырлалан (Йошкар Ола, 2002, 2010) чапкӱ влакын, врач И. Андреевлан (2003) шарнымаш онган авторжо. «Наташенька» (1988), артистка С. Целкинан (1990), сӱретче Александр Григорьевын (1991) портретыштым возышо. А 1984 ийысе «Портрет Марии Павловны» пашаже Третьяков галерейыште аралалтеш. Ятыр сӱретшым Йошкар Оласе, Козьмодемьянскысе тоштерлаште ужаш лиш. Олык Ипай лумеш Кугыжаныш молодёжный премий (1992), Марий Элысе Кугыжаныш премий (2003) дене палемдалтын.

ХУДОЖНИК

(к 115-летию со дня рождения К.Ф. Егорова)

Становление профессионального изобразительного искусства марийского народа связано с несколькими именами. Среди них достойное место занимает имя Константина Фёдоровича Егорова (1897 – 1937).

Видный учёный и общественный деятель В.А. Мухин-Сави ещё при жизни назвал его «выдающимся художником». А через год имя К.Ф. Егорова было вычеркнуто из истории.

Будущий художник родился 20 мая 1897 года в селе Ронга Царевококшайского уезда в семье священника. Вскоре семья переехала в село Сернур Уржумского уезда. Художественные впечатления и пристрастия формировались у Константина Егорова в общении с благодатной природой; неизгладимые впечатления оставались от постоянного соприкосновения с красочной одеждой и старинными обрядами родного народа во время поездок с отцом по окрестным деревням.

Константин в 1916 году заканчивает Уржумское реальное училище и сразу со школьной скамьи попадает в армию. После окончания школы прапорщиков был направлен в действующую армию.

После Октябрьского переворота старая армия стала расформировываться, и К.Ф. Егоров приехал на родину, жил в Сернуре и Уржуме.

Летом 1918 года он примкнул к антисоветскому восстанию («мятежу») Степанова. После его подавления К.Ф. Егоров бежал в Казань и вступил в белогвардейскую часть. Гражданскую войну провёл офицером в Народной Армии Колчака. 5 января 1920 года взят в плен сибирскими партизанами. После проверки в Особом отделе 5-й армии РККА зачислен младшим командиром в одну из красноармейских частей. Служа в Иркутске, он окончил художественную студию. А вернувшись в 1922 году на родину (уже в Краснококшайск, где работал отец, отказавшийся от церковного сана), поступил учиться в Казанский художественно-технический институт, который закончил в 1926 году с дипломной работой «Марийский сенокос».

Молодому художнику одно время было присуще и увлечение модными тогда авангардистскими течениями. Но обращение к национальному фольклору, к этнографии заняло в его творчестве центральное место. Завершив учёбу в Ка-

зани, Егоров возвращается в Краснококшайск. Здесь он вёл преподавательскую деятельность и настойчиво занимался творческой работой.

Отец художника, ставший учителем-историком, входил в среду передовой национальной интеллигенции, куда вовлекает и сына.

Для Константина Егорова основной темой художественного творчества становится марийский национальный характер в историческом развитии: 'Тризна', 'Агапайрем' ('Праздник сохи'), 'Древний первобытный марийский посёлок', 'Совет старейшин на кургане'. В журнале «Мари Эли» отмечалось: 'Марийский художник К.Ф. Егоров приступил к окончательному оформлению больших исторических картин, этюды которых были им набросаны в предыдущие годы'. Как писал В.А. Мухин, кот его картин веет глубокой древностью, былинной простотой. Особенно в этом отношении выделялось полотно «Агапайрем».

Обращался К.Ф. Егоров и к злободневной теме революции («Арест революционера», «Митинг в лесу», галерея портретов участников политического выступления крестьян деревни Кокшамары в 1906 году), социалистического строительства («Встреча первого поезда на станции Куяр», 'Праздник авиации', 'Красногорский лесозавод').

Много картин написал он для Марийского областного музея, создал здесь художественно-этнографический отдел. Специфика этой работы, конечно, толкала к иллюстративности, схематичности. Но сохранились воспоминания людей того поколения, какое большое впечатление оказывали на посетителей музея иллюстративные картины К. Егорова. Молодой художник оформлял спектакли по пьесам Чавайна и Шкетана, иллюстрировал книги марийских писателей, вёл уроки рисования в педтехникуме и школах.

Кроме художественного таланта Константин Егоров обладал замечательным голосом, отлично пела и аккомпанировала его жена Екатерина Аполлоновна. Редкий любительский спектакль или концерт в Йошкар-Оле обходились без их участия. И ещё одна страсть была у художника - поэзия. Он мог сколько угодно читать наизусть не только Пушкина, но и фактически запрещённого тогда Есенина.

Происхождение, факты биографии, положение и связи К.Ф. Егорова не давали покоя соответствующим органам. В 1928 году, когда отца уволили с работы как 'бывшего пола', а затем по доносу учеников-комсомольцев посадили, и Константину Фёдоровичу работу не давали и лишили избирательных прав. Клеймо социально чуждого закрепилось и за ним. А в 1930 году он был арестован по чьему-то доносу как бывший колмаковский офицер. Но после восьмидневного заключения его выпустили. Большую душевную травму получил он в 1931 году, когда отца вновь арестовали как 'финского шпиона', целый год прордержали в Нижегородской тюрьме, а затем определили три года высылки.

Как знать, видимо, всё это вместе привело к тому, что Константин Егоров часто и помногу стал пить. И жена, забрав дочку Ольгу, летом

1936 года уехала к родным в Казань.

С трагедией в личной жизни, без работы, в состоянии глубокого творческого кризиса вступал художник в роковой 1937 год, 12 августа он был арестован. В тюрьме К.Ф. Егоров заполнил 'анкету арестованного'. В графе 'место службы' написано: 'работает на дому художником'. И в первом протоколе допроса указано: 'Художник, в данное время нигде не работает'.

Единственный вопрос, который был задан во время первого допроса: 'Вы арестованы за то, что состояли в контрреволюционной буржуазно-националистической организации. Признаете ли вы это?'. На что последовал краткий ответ: 'Контрреволюционной деятельностью я не занимался'. Признания следователи не добились и на последующих допросах.

10 ноября 1937 года состоялось заседание 'тройки' НКВД Марийской АССР по обвинению большой группы марийской интеллигенции в контрреволюционной антисоветской деятельности. 24-м в списке значился Егоров Константин Фёдорович, 'сын пола'. Он обвинялся в том, что 'являясь членом контрреволюционной националистической организации, проводил работу по подготовке контрреволюционных кадров для борьбы с Советской властью, ориентировался на фашистские круги Финляндии, восхвалял финскую культуру ... Виноватым себя не признал, но полностью изобличается показаниями других обвиняемых'.

Приговор был неумолимый - расстрел. По вложенному в 'дело' акту видно, что приговор приведён в исполнение 11 ноября в 19 часов.

Картины художника, конечно, сразу же отовсюду были изъяты. Сохранилось из них всего несколько. Н.М. Арбан вспоминал, что уже после войны во дворе музея видел костёр, куда бросали картины Константина Егорова.

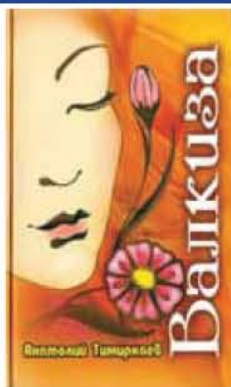
Сам художник, по свидетельству очевидца, шёл на смерть с песней (вернее - арией), как нельзя лучше отражавшей сущность того строя и того времени - 'Сатана там правит бал'.

Мы не знаем, в какой яме в окрестностях Йошкар-Олы покоятся останки талантливого художника. На доме, где он жил в последние годы (ул. Анисимовская, 40) установлена мемориальная доска, но здание находится под угрозой разрушения.

К. Волгин.

Предлагаем читателю обзор книжных новинок, представленных редакции как главным издательством Марий Эл – Марийским книжным издательством, так и другими издателями. Мы включили в него также издания, вышедшие в прошлом году, и даже в 2010 году, но, несомненно, представляющие интерес для общественности. Маркнигоиздат ждёт ваших отзывов по адресу: e-mail – maribook@bk.ru Или пишите: 424000, Йошкар-Ола, ул. Советская, д. 104. Факс: (8362) 41-50-17. Директор Лидия Дмитриевна Ильина: (8362) 41-47-85.

Анатолий Тимиркаев. Валкиза. Чумырымо ойпого. Й-Ола, Марий книга савыктыш, 2011. 400 л. 1.000 экз.

Валкиза шомакым шанче Семён Черных финн йылме гын умылтара: valke, vala да киза - лүм, чевер... Мотор версий. Мыланем гын ала-молан тиде чылт марий шомак гае чучеш. Валке але Валик лүман айдемыв изиже. Моткоч тошто лүм, садлан мужедаш веле кодеш. Тыгай мотор лүмым Тимиркаев поэтын аваже нумалын, садлан ойпогым тыге лүмден. Чын ыштенат, Толик изай, аватлан тыгай шарныктышым шогалтенат, ынде огешат шў, огешат шуло, шканетат кодеш. Тимиркаевын возымыжым умылаш лиеш: йытыран, яндар йылме дене мутлана. Шукыжым илыш да калык нерген воза, тудым гражданский лирик манаш лиеш. Марий йылмым у шомак-влак дене пойдарен: элтанг – патриот, вуйбилет – патриот... Шукерте огыл тудлан «Марий Элын калык поэтше» лүмым пазныт. Тиде лүм республикым веле огыл, уло марий тўням волгалтарен чапландарыше, чын (действительный) улеш.

Там, неподалёку... «Дружба»: сборник произведений литераторов республики. Выпуск 24. Составитель Е. Ф. Хисамудинова. Й-Ола, МКИ, 2011. 160 с., 500 экз.

Сборники, как правило, открываются произведением, за которое составителю не стыдно, оно задаёт планку. Поэтому, не заглядывая в оглавление, стал читать первый рассказ «Давай меняться». И – не смог остановиться. Екатерина Клюжева, сколько тебе лет? Откуда ты, чьих будешь? Имя твоё мне не знакомо. Где нашла своего героя Россию? В Кузьме?

Такого светлого и грустного давно уж не читал. История короткой дружбы студентки и девятилетнего мальчика трогаёт до слёз. Правда, смутил меня эпизод о несостоявшейся встрече: то ли сон студентки, то ли июньский мираж, но это мелочь по сравнению с генеральной линией. Слог автора точный, в предложениях ни одного лишнего слова, словно спелые вишни собраны в прозрачное ведёрко!

От восторга я закрыл сборник. Не хотелось более никого читать, хотя есть в сборнике уважаемые мною имена – хотелось подольше удержаться в себе ощущение радости. Жива в Марий Эл русская литература!

Эрвий. Республикасые марий сылнымут мастер-влакын мурпашшт. 13 выпуск. С.Д. Архипова чумырен. Й-Ола, МКС, 2011. 136 л. 500 экз.

Кузе руш альманахым ончаш тўнгальым, марий книга денат тыгак ыштышым. Ончыл верыште «Мый тыйым гына йўратем» ойлымашым савыктыме, тудым лудаш пижым. Авторжо - Ирина Черных.

Шонышым - ойлымаш, улмашым - йомак. Ом ушане мый тыгай йўратымаш-влаклан. Антон йорга лиеш гын, тунам гына писын удырым вашталта ыле. Но авторжо мыйым ушандараш точа: рвезылан изинек Вика келшен. Весе: армий самырык еглан кугу туткар, стресс. Тўнгальышлан ял гын толшо серыш-влак утарат, поснак йўратыме удыр деч, шкежат вашке-ракын возаш тыршет. Антон пуйто Викалан ик серышымат возен огыл. Тыге лийшаш огыл. Варажым: кў пуа «салагылан» мотор радистке деке лишемаш?! Тушто «старик», «деды», офицер-влак улытыт! Моторын чылан тавалат!.. Дембель деч вара илыш-йўратымаш сўретланат шым ушане. Самырык порьенг кажне йўдым порт гыч лектын кая, а йўратыме татар ватыже пуйто шыпок шинча. Икымше эрденак «кочкеш» ыле!.. Умбакаже ойлымат ок шу. Йомак тудо йомакак, сайын пыта.

Вес ойлымашым луднем ыле, но рецензийлан пуймо вер пытыш.

Сай мут. Олык Ипай: муро да илыш: почеламут, ойлымаш, статья, шарнымаш / Г.З. Зайниев ямдылен. Й-Ола, МКС, 2012. 176 л. 1.000 экз.

Гельсий Зайниев ик-таж пашалан пижын гын, чылажымат шот да раддам дене шукта. Тиде книгаштат тептерже, моштымыжо раш коеш. Почеламут-влакым кугум огыл, а урлыкшаш парентгыла поген (авам манмыла, кыдалаш паренте кочкашат, шындашат келшен толеш); ойлымаш-влакымат чаткан чумырен, кўлеш готдым скобкышто умылтарен шога; Олык Ипайлан пўлеклыме стих да очерк-влак, тудлан возымо серыш-влакым савыктен.

Моткоч онгай тачысе шинча дене тошто илышым ончаш! Чапле поэтым, но самырык айдемыв чот моктеныт да сайын кушкедыныт. Мучашлан пуштыныт. Волгенче гай марий тўняште волгалтын!

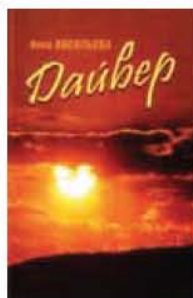
Книгам шергалмекке иже пален нальым: Ипатий йолташ кўм гына йоратен огыл, да мом гына ыштен моштен огыл. Тудо сонарзе, колызо, физкультурник (ече дене сайын коштын), хорышто мурен, пьесыште мотдын, остаткыжлан – шахматист! Тиде жапыштак мыскараче. А мыскараче дене чылажымат каньыле ышташ: статьям сераш, корныш лекташ, йўраташ, модаш... Таче ила гын, ну модына ыле коктын. Кумшо кўлеш гын, мый Гельсий Зайниевым ўжам ыле – эртыкым (историйым) колыштын мошта!

Марий калык ойпого антологий. В.Т. Михайлов чумырен. Й-Ола, МКС, 2012. 304 л. 1.000 экз.

Шотан паша! Чатка книгашке (формат, дизайн, сўрет-влак – чылажат келшен толеш!) калык понялыкым чумырымо. Вуйлымашак чыла ойла: кумалме мут, муро-влак, юзо мут-влак, калыкмут, тушто, калык пале, йомак-влак, тоштыенг ой, легенде-влак, преданий-влак, калык ойлымаш, мыскара, калык модыш-влак, йоча фольклор, калык ойпого да сылнымут. Каньылым лудалтеш, жапын-жапын энгертыме шуэш. Чумбылат куркыкш кайыме деч ончы «Чумбылат патыр» легендым (ала преданийым – умылаш йўсо) ўзш лудым. Шонен-шонен лудым да чылаж дене шым келше. Чумбылат нерген шуко ой коштеш, чынжым палыше укеат, шонем. Садлан тудо версий келша, кудыжо калык эртыклан (историйлан) келшен толеш. Марий калык ик гана кугун сенгалтын (16 курым), садлан книгасе версий чынла ок чуч. Тудым Ким Васиным «Чумбылат мотгучий» книгаше негызеш ямдылыме. Писатель преданийым патриотизм шулыш дене ямдылен, патырын лўмжымат марлан ден. Мыйже чыным кычалнем.

Эше ик гана: чапле паша шукталтын. Марий улат гын, кевытыш курж! Шотан книга пеленет лийшаш.

Анна Васильева. Дайвер. Стихи, миниатюры, рассказы. . . Й-Ола, МКИ, 2012. 112 с. 500 экз.

Не разбираюсь в стихах, поэтому доверюсь мнению уважаемого коллеги: «Васильева – не пуштышка, её стихи цепляют». Рассказы же и сам способен оценить: в них есть сюжет и настроение; для малого жанра этого достаточно. В итоге можно сказать, что книжка выпущена не зря. Автор книги – педагог из Волжска. Её отец – Еплеев Георгий Максимович, капитан – фронтовик; мать – Фёдорова Елена Фёдоровна, партийный работник, депутат Верховного Совета СССР; оба – славные представители марийского народа, на двоих – три ордена! А вот у дочери и душа, и мысли – русские. Ну почему так происходит? Союз двух марийцев выдает на-гора русского человека, очень даже замечательного. Но взгляд этого человека на корни пусть уважительный, но весьма поверхностный: «Эх, ветры мои вы раздольные, / Родительский край мой родной! / Чавайн с Казаковым моржинскою / Давно ли прошли стороной?» (стихи о маме). К слову, отец Анны родом из Сернурского, мать – из Советского района. Имена же двух марийских классиков пригодились только для звучания. Или другой пример. В «Горе Чорая» – наполовину рассказе, наполовину сказке – автор находит оригинальные имена для древних героев: предводитель Чума, разбойник Раха, богиня земли Мланд. Назвала бы Мланде, получилось бы точнее и глубже. А так – случайный набор имён. Впрочем, в стихотворении «Дайвер» автор признаётся: «Я всё же боюсь глубины». М.б., это как раз о знании истории рода и народа?!

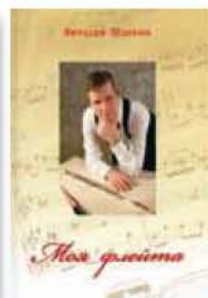

Ираида Степанова. Кусото. Святая роща. Иллюстрированное издание. Й-Ола, 2012. 196 с. 3.000 экз.

Смелое издание! Написал не учёный – исследователь, даже не марийский карт – священнослужитель, написал общественный деятель. Тираж большой и дорогостоящий. Несмотря на то, что автор является предпринимателем, пришлось ей взять банковскую ссуду. А это риск. Поэтому ваш обозреватель купил книгу на свои кровные, поддержав благородный проект. Эта книга и справочник по традиционной религии мари, и путеводитель по рощам, и свод правил, и гимн онаенгам, которые в годы гонений сохраняли религию предков. И сохранили!

Каким богам молятся марийцы? Тунг Ош Кугу Юмо – Единый Светлый Великий Бог – вбирает в себя следующие божеества: Мер Юмо – регулирует жизнь в социуме; Шочын Ава – божество, дающее радость рождения; Мланде Ава – даёт силы для роста и развития; Перке Ава – даёт возможность жить счастливо в достатке; Кугу Серлапыш – содействует жизни, оберегает человека.

Предисловие к книге написали два учёных человека, их статьи озаглавлены ёмко и метко: у кандидата исторических наук Никандра Попова – «Кусото – национальный символ мари»; у доктора культурологии Галины Шкалиной – «Священная роща – ось марийского мира».

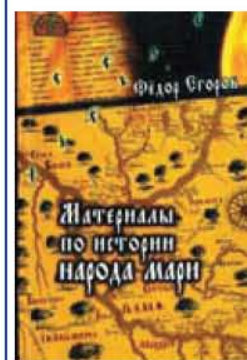
Виталий Шапкин. Моя флейта. Й-Ола, ГУП «Газета «Марий Эл», 2012. 100 с. 1.000 экз.

Шапкин – человек тяжёлый по жизни и жёсткий в общении, но книга читается легко. П.ч. талантливо слушать всегда интересно, да и помощник рассказчика (литературный редактор) не без таланта – русский стилист Сергей Щеглов. Ключом к разгадке натуры знаменитого музыканта является его фраза: «Работать с лошадьми мечтали все деревенские ребяташки. Мне чаще давали злых лошадей, укрощал и жеребцов». Животные, особенно лошади, чувствуют человека: или ты так себе, или сила. Вот так и по жизни: Шапкин не останавливался перед барьерами, а брал их; норовистых укрощал, капризных объезжал, бывало, даже власть нагнал в свою пользу. Во власть не входил, хотя натура властная. Был бы во власти, самого бы скоро объездили. Намеренно не говорю здесь о его флейт-таланте, п.ч. не мне судить, да и мнения специалистов об этом расходятся, моё право говорить о таланте жить. Жить для него – это работать (много и жадно), это любить (три жены, девять детей), это быть ответственным за происходящее вокруг (гражданин). В 2005 году он выпустил свои мемуары «О чём молчит флейта...», в нынешней книге даже есть повторы из них, но она – высокого качества. И честная.

А.Г. Бахтин. Марийский край в XIII-XVI веках. Очерки по истории. . . Й-Ола, МарГУ. 2012. 660 с. 1.000 экз.

В 1998 году молодой учёный Александр Бахтин выпустил книгу с почти тем же названием и тут же стал звездой исторической науки. Обширная, богатая информация, неизвестная доселе читающей публике, независимый анализ событий, честный взгляд на поведение противоборствующих сторон – всё это подкупало. Большой исторический конфликт (четыре черемисские войны), и, описывая его, русский человек не взял сторону русского царя, а «нарисовал» подробную карту действий, где представлена правда и той, и другой стороны. Ничего близкого по глубине и беспристрастности исторического взгляда на время покорения Марийского края не приходилось читать доселе. Книга потрясла. Чтобы разделить своё ощущение с миром, я купил 30 экземпляров этой небольшой книжицы и раздал симпатичным мне людям. И вот через 14 лет новая встреча со старым знакомым: уже доктором наук, уже перешагнувшим полувековой рубеж, отяжелевшим (книга стала в два раза толще и на два века «глубже»), но таким же рассудительным. Купил один экземпляр этого выдающегося труда (400 рублей), на оптовую закупку сил не хватило. Обеднел мариец.

Любительское театральное творчество Республики Марий Эл. Образцовые и народные театры. Составитель Б.А. Дмитриев. Й-Ола, РНМЦНТ и КДД, 2010. 176 с. 300 экз.

Даже не знал, что в нашем краю есть столько самодеятельных театров. А сколько было! Об этом вступительная статья. И далее короткий сказ о каждом сегодняшнем коллективе: история, организаторы, репертуар, достижения... Возможно, это первая работа в данной области. На мой взгляд, тему надо взять (дать) кому-то из аспирантов МарГУ, может выйти неплохая кандидатская диссертация. Тогда уж точно Марий Эл можно будет назвать одним из самых театральных регионов страны.

XI Игнатьевские чтения: Проблемы горномарийского языка, литературы, истории, культуры, образования. Й-Ола, МарГУ, 2011. Составитель Л.П. Васицова. 326 с. 200 экз.

Чтения имеют свою историю, свои традиции, свою «крёстную маму». Профессор Лидия Петровна Васицова – и вдохновитель, и идеолог, и организатор и пр., пр. этого мероприятия, без неё его представить невозможно. Это ещё раз о роли личности в истории – её делают те, кто что-то делает, остальные – рядом или позади. Но даже её авторитета не хватило, чтобы сохранить на отделении марийской филологии МарГУ горномарийскую группу студентов. А ведь эти студенты как раз призваны ковать культуру горного края! Эта боль выразилась в рекомендации конференции: «восстановить группу». Услышит ли вузовская власть, и каковы её аргументы? Ещё один важный «горный» вопрос. Краевед Климентий Юадаров считает, что «горные мари» – термин пришлый, взгляд со стороны. Их самоназвание – марла мары. Почему так? Почитайте сами: версия изумительная по чистоте (наивности?). Юадарова надо знать в оригинале.

Валерий Бакетов, Заряна Алексеева. Сторона моя родная. Красноуфимск, 2011. 464 с. 100 экз.

Красноуфимск – марийская столица Урала. Книга ещё раз подтверждает данное утверждение. Автору – учителю и краеведу – вместе с дочерью удалось собрать под одной обложкой историю большой округи: Малая Тавра, Багышково, Рыбино. Много любопытной информации и по другим населённым пунктам, и по людям Урала. Богатый фоторяд. Бакетов – интеллигент, поэтому не оставил без внимания современные проблемы: «Мы, марийцы, переживаем трагичный период своей истории: бедность, пьянство, уменьшение численности, забвение традиций, отказ от языка, веры и традиционных занятий. Упадок сил, потеря уверенности коснулась многих, в т.ч. и активистов движения. Но власти России, нашей области повернулись к селянам лицом, и это обнадеживает». Да, надежда умирает последней...

Ийван Кырла – киноактер, поэт, гражданин.

Ответственный редактор Н.С. Попов. Й-Ола, Министерство культуры, печати и по делам национальностей РМЭ, МарНИИЯЛИ, МарГУ, 2010. 248 с. 500 экз.

Здесь опубликованы материалы 1-й Республиканской научно-практической конференции «Ийван Кырла лудмаш» (Сернур, 17.03.2009). Сама конференция явилась ещё одним памятником всемирно любимому Кырле-Мустафе и большим событием в истории Сернурского района – ведь сюда съехалась вся научная и общественная элита мари. Чтения показали, что в марийском краеведении появились новые имена исследователей. Например, Т.Н. Кириллова из Исменецкой школы Звениговского района поразила слушателей докладом «Награды комбрига». Оказывается, легендарный партизанский командир Родион Охотин заслужил не только орден Ленина, но ещё три боевых ордена! Об этом в нашем журнале уже сообщалось (МС, №1-2009), но ведь ценно для начинающих краеведов умение искать... Такие находки дорого стоят, и такие книги не стареют.

Сергей Чиликов. Избранные работы. 1978-. Амстердам. Москва. 2011. На англ., нем. и рус. яз.

Для тех, кто не знает, сообщая: Чиликов – философ и фотограф. Родом из марийского посёлка Килемары, работает в Йошкар-Оле, живёт везде. Оригинальный «препод» бывшего пединститута, интересная личность, фотограф из ряда вон. Почти гениальный. Чего только о нём не пишут! Дмитрий Киян из Нью-Йорка пишет заумно, после него в голове ни одна мысль не застреивает. Владимир Дудченко написал, сидя в Москве. Также начал умничать на западный манер, но закончил очень по-русски, где Чиликов предстаёт в образе и оценке. «Сладкий и гадкий. Талантливый дикарь. Уничжительные оценки творчества всех, кроме самого себя... Скоморох, перекасти-поле, всегда немного пьяный и всегда немного битый...» Вот-вот, уже к нам ближе! Дудченко продолжает: «Чиликов, надо отдать ему должное, всё-таки разделяет своё творчество и свой образ. Совершенно разумный человек в повседневном обиходе, он не сразу и не всем раскрывается, и чуть что – прячется под свою маску пьяной удали. Если бы не включался время от времени его фирменный демон противоречия, Чиликов давно имел бы прекрасную последовательную международную карьеру, без перерывов и обходных маневров. Ну и что? Без скоморошества и внутренней свободы это был бы другой человек, другой автор. Чиликов не был бы собой». Абсолютно согласен. От себя добавлю: Чиликов – рыжий по жизни, рыжий и в творчестве. Фотоальбом получился шикарным, оттого очень дорогим. Жаль, его можно увидеть только в руках самого Чиликова. Мне повезло: я с ним в больницу вместе угодил, там и наслаждался фолиантом.

**Обозреватель
Валерий Ямбарс
папдарен**

**Свои отзывы отправляйте
по адресу редакции:
mochaev@bk.ru**

ЙОШКАР-ОЛА МАРЛА МОШТА! ДВА ЯЗЫКА СТОЛИЦЫ

Марий Эл Республикысе калык кум кугыжаныш йылме дене пайдалана: олык-марий, курыкмарий да руш. Йошкар-Олаште шукыж годым олыкмарла мутлана. Шуэнрак курыкмарла шайыштына.

Ола урем дене ошкылмо годым шуко пырдыжуверым лудына. Ятырышт рушла да олыкмарла сералтыныт. Куан – Йошкар-Ола марла мошта! Но жо сакемлюм (вывеске) дек лишематат – марла возымыжым руш текст деч посна умылашат йөсö. Ала воштылаш, ала шорташ.

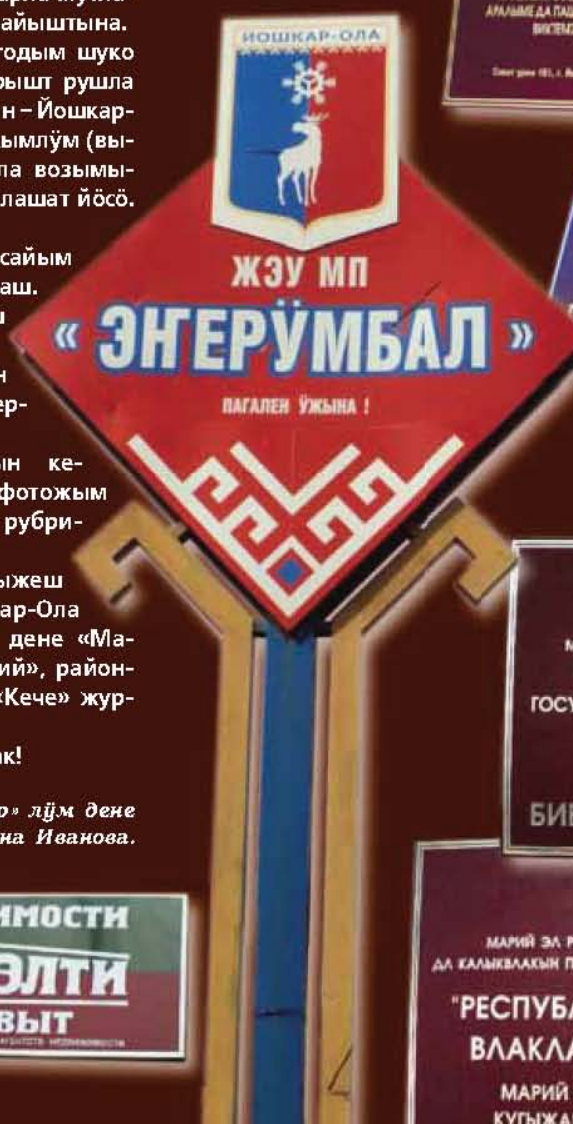
Рүдолана чылаштан сайым да моторым гына темлышаш. Сакемлюмым марла возаш гын, чын возаш! – тыгай шонымаш дене Мер Каңаш ден «ВийАр» у пашам тунгалме нерген увертарат.

Марла чын да моторын келыштарыме, сакемлюмын фотожым «Йошкар-Ола марла мошта» рубриkyште мокталтена.

Йонгылышанжымат öрдыжеш огына кодо. Тудым «Йошкар-Ола марла сераш тöча» рубрика дене «Марий Эл», «Кугарня», «Ямде лий», районласе газетлаште, «Ончыко», «Кече» журналлаште савыктена.

Пашада ушныжо, родо-влак!

Мер Каңаш да «ВийАр» лүм дене Валерий Мочаев ден Алёна Иванова.

Шинчалык. Шинча линзе.
Очки. Контактные линзы

ПОРТАРВЕР
ТҮРЛӨ КУТЫШАН ТҮШАК

МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫН
«ЙОШКАР-ОЛА»
ОЛА ОКРУГЫН
АДМИНИСТРАЦИЙЫН
КАЛЫКЫМ ТУТКАР ГОДЫ
АРАЛЫШЕ
УПРАВЛЕНИЙЖЕ

УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ
ГРАЖДАНСКОЙ ОБОРОНЫ
И ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ
АДМИНИСТРАЦИИ
ГОРОДСКОГО ОКРУГА
«ГОРОД ЙОШКАР-ОЛА»
РЕСПУБЛИКИ МАРИЙ ЭЛ

«МАРИЙ КУГЫЖАНЫШ
УНИВЕРСИТЕТ»
КУШЫЛ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ
ОБРАЗОВАНИИ ШУТЫШТО
КУГЫЖАНЫШ ТУНЫКТЫМО
УЧРЕЖДЕНИИ

NINEL
ПАША РЕЖИМ
10.00-20.00
КАНЫШ ДЕЧ ПОСНА
КАНЫШ КЕЧЕ ДА КАЧЫВАА
10.00-19.00
РУШАРНЯ

NINEL
ВРЕМЯ РАБОТЫ
10.00-20.00
БЕЗ ОБЕДА
И ВЫХОДНЫХ
10.00-19.00
ВОСКРЕСЕНЬЕ

ОКРЫШЕ И 1991 ГОДУ
СБЕРБАНК РОССИИ
ЮЛ-ВИЧЕ БАНК
МАРИЙ ЭЛ ПОДКА
№ 8614/06
ПАША ЖАП
ИНТЕРЕСНИЙ ЛИНАЦ
ОБСТРОИВАЛЫША
ШОКНО ДОЛЖЫКМО
ВУРЧЕ АУРАНИ
9.00 - 19.00
МАРИЙ
9.00 - 18.00
ОБШЕДЕТЭСИ
ВУРЧКЕЧЕ
9.00 - 16.00
13.00 - 14.00
КУШАРНИ
10.00 - 15.00
КАНЫШ АСЧЕ-
ШУМАКЕЧЕ. ГУВАРШИ

РОССИЙ ФЕДЕРАЦИЙЫН ОБРАЗОВАНИИ ДА НАУКА МИНИСТЕРСТВАК
**МАРИЙ КУГЫЖАНЫШ
УНИВЕРСИТЕТ**
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УМБАЛ ВУРГЕМ КЕВЫТ

УДЫРАМАШ ВУРГЕМ

МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫСЕ
ТУВЫА МИНИСТЕРСТВЕ
РЕСПУБЛИКЫСЕ ИЮЧА
КНИГА ПОРТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ МАРИЙ ЭЛ
РЕСПУБЛИКАНСКАЯ
ДЕТСКАЯ
БИБЛИОТЕКА

РОСЗДРАВЫН
«ЙОШКАР-ОЛАСЕ
ПРОТЕЗ-ОРТОПЕД
ПРЕДПРИЯТИЙ»
ФЕДЕРАЛЬНЫЙ КУГУЖАНЫШ
ПОСНА-УЖАШДЫМЕ
ПРЕДПРИЯТИЙЖЕ

ОБЪЕКТ
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ
(ПАМЯТНИК ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ)
РЕГИОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ
**БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКАНСКАЯ**
ПАМЯТНИК
1938 г.
ОХРАНЯЕТСЯ ГОСУДАРСТВОМ
КУРДЕМ ЕРКШЫТАН
ТУВЫРА ЮГЫШНО
ОБЪЕКТУ
ИСТОРИИ ДЕН ТУВЫРА ШАРНЫКТЫШ
**РЕСПУБЛИКЫСЕ
КНИГАГУДО**
ШАРНЫКТЫШ
1938 ий
КУГЫЖАНЫШ АРАЛА

УЛ. ХАКИМА ХАСАНОВА
Х. ХАСАНОВ УРЕМ

ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ
УНИТАРНОЕ ПРЕДПРИЯТИЕ
«ЙОШКАР-ОЛИНСКОЕ
ПРОТЕЗНО-
ОРТОПЕДИЧЕСКОЕ
ПРЕДПРИЯТИЕ»
РОСЗДРАВА

КОЛ КУЧЫМАШ, ПУШ, МОТОРВЛА

Служба
Памяти
ПАМЯТНИКИ
ШАРНЫКТЫШ-ВЛАК

Марий Эл. Масканур. 31.05.2012.

